

BETEKINTŐ

2011/4. szám

TARTALOMJEGYZÉK

Dennis Deletant: A román állambiztonság szervezeti felépítése és működése, 1944–1989

(1. rész)

Pihurik Judit: A kórkép mint történeti forrás

Bayor Ferenc nyugalmazott tábornok, újvidéki városparancsnok 1942–43-as pere és elítélése

Varsányi Erika: A szociáldemokraták az igazságszolgáltatás útvesztőiben, 1950–1962

Kálmán József emlékezete

Borvendég Zsuzsanna: Az Országos Rejtjelközpont szervezeti felépítése, 1956–1962

Papp István: A Politikai Nyomozó Főosztály Környezettanulmányozó és Figyelő Osztályának szervezettörténete, 1956–1962

Krahulcsán Zsolt: A BM KEOKH és Útlevel Osztály szervezettörténete, 1956–1962

Takács Tibor: A vizsgálótiszt küzdelmei

Balogh Zoltán alhadnagy és a Bikszá-gyilkosság utáni nyomozások

Köbel Szilvia: A magyar adventista egyház és az állambiztonság kapcsolata a „Szaniszló” fedőnevű ügynök jelentései alapján

A román állambiztonság szervezeti felépítése és működése, 1944–1989 (1. rész)

1. A Securitate előzményei és szervezete 1944–1964 között¹

Románia a többi kelet-európai kommunista országhoz hasonlóan a politikai hatalom eszközeként használta a nyílt terrort. Ezt két fázisban alkalmazta: előbb a hatalomkonszolidáció éveiben, az ellenfelek eltávolítása érdekében, második lépcsőben pedig azért, hogy biztosítsa a társadalom alkalmazkodását az immár győztes forradalom játékszabályaihoz. Románia esetében az első fázis az 1945–1964 közötti időszakot ölelte fel, amelynek utolsó évében a politikai foglyok közkegyelemben részesültek, míg a második fázis 1964-től 1989-ig tartott. 1964-ben a rendszer által gyakorolt elnyomás mértékében érzékelhető változás állt be. Addig, azaz Gheorghe Gheorghiu-Dejnek a Román Munkáspárt (RMP) főtitkári székében betöltött utolsó előtti évéig, az állami erőszak a romániai társadalom nagy részét érintette. 1964-től azonban a társadalom számára meghatározó elemmé inkább a félelem vált, mintsem maga a Securitate és a Ceaușescu-rezsim (1965–89) által gyakorolt terror. A Ceaușescu-rendszernek, számtalan felháborító, emberi méltóságot és jogokat sértő visszaélése ellenére, javára írható, hogy sosem alkalmazta a Gheorghiu-Dej-korszak nagy részére jellemző tömeges letartóztatások és belső áttelepítések módszerét.

Az 1944. augusztus 23-i államcsínyt követően, amikor Mihály király elrendelte a németbarát Ion Antonescu diktátor letartóztatását, Románia olyan független állammá vált, amely korábbi ellenfelei oldalán viselt háborút korábbi szövetségesei ellen. Amikor a szovjet csapatok augusztus 30-án bevonultak Bukarestbe, az átmeneti kormány készen állt tárgyalni a fegyverszünet feltételeiről. Sztálin a fegyverszünetet arra használta fel, hogy visszafordítsa az augusztus 23-i államcsíny azon hatásait, amelyek képesek lettek volna veszélyeztetni a szovjet befolyás érvényesítését a román államügyekben. A politikai kezdeményezés visszaszerzése érdekében Sztálin a fegyverszüneti megállapodást úgy alakította ki, hogy az megteremtse a jogi keretet a szovjet politikai és gazdasági érdekek dominanciájának érvényesítéséhez.

A politikai rendőrség a kommunista párt nyers elnyomó eszközeként működött. Megszervezése szovjet minta és irányítás mellett történt. Tágabb értelemben a szovjet hatóságok által a *Siguranța*-nak – a politikai rendőrségnek – szánt szerep hasonló volt, mint amilyent Károly király és Antonescu marsall diktatúrája idején már játszott, azzal a fő különbséggel, hogy míg 1938 és 1944 között az elnyomás egy sajátos társadalmi csoport, a zsidó közösség, valamint egyes ellenzéki személyiségek ellen irányult, az államcsíny után már kiterjedt a teljes romániai társadalomra. A népi demokrácia építésében a politikai rendőrség feladata a korábbi politikai intézmények és társadalmi struktúrák eltörlése volt. A rendőrségi erőszak és beavatkozás a mindennapi élet részévé, sőt jellemzőjévé vált, és olyan félelemmel áthatott lelkiállapotot generált a társadalomban, amely átalakította nemcsak a társadalmi szerkezetet, hanem az egyének magatartását is.

A titkosszolgálat (*Serviciul Special de Informații*, SSI) és a *Siguranța* szovjet befolyásának biztosítása 1944 őszétől úgy történt, hogy a fenti szervezetekbe fokozatosan beépültek a Hazafias Gárdának nevezett és Emil Bodnăraș szovjet ügynök által vezetett kommunista milícia tagjai, valamint további NKVD-/NKGB-ügynökök. Az SSI és a *Siguranța* ellenőrzését biztosította Petru Groza kormányának 1945 márciusában való felállítása is. Groza április 27-én Bodnărașt, a Minisztertanács főtitkárát bízta meg az SSI felügyeletével. A megbízás szerint az SSI állományát „saját polgári személyzete és a főtitkár javaslatára a Hadügyminisztérium tartalékos katonai állománya” alkotja. Az SSI igazgatójává, Bodnăraș felügyelete alatt, egy másik szovjet ügynököt, Szergej Nikonovot

neveztek ki.

Az SSI feladatai közé tartozott „a legmagasabb államérdeket képező általános hírszerzési információk gyűjtése”. Szervezetileg négy részlege volt, amelyeket a későbbiekben igazgatóságoknak neveztek, valamint egy titkársága. Az első részleg feladata a „politikai, gazdasági, társadalmi és katonai jellegű külföldi hírszerzés” valamint a „külföldi diplomáciai képviselők ellenőrzése” volt. A részleg három földrajzi alapon szervezett osztályra tagozódott, nevezetesen a „Déli”, a „Nyugati” és az „Északi” osztályokra. Az első részleghez tartozott a román állampolgárok országból való ki- és beutazását ellenőrző vízum- és útlevélliroda, amely egyúttal kiváló eszköznek bizonyult rész munkaidős informátorok beszerzéséhez. Itt találjuk nyomát először egy román kormányzati hivatal azon politikai állásfoglalásának, miszerint az útlevél-kiállítás a kérelmezőnek az állambiztonsági szervekkel való együttműködési hajlandóságától teszik függővé. Ez a taktika szerves részét képezte a kommunista rendszer kényszerítő eszköztárának egészen Ceaușescu hatalomból való elmozdításáig.

Az SSI többi részlege a belső hírszerzésért, valamint a polgári és katonai elhárításért felelt. Az elhárításért felelős részleg vezetőjévé a besszarábiai születésű, orosz nemzetiségű Pjotr Goncearucot neveztek ki. Eduard Mezincescu magas rangú külügyminisztériumi tisztviselő szerint, aki több alkalommal is találkozott vele szakmai ügyekben, Goncearuc egy „ravasz vadállat” volt, akinek a kihallgatási módszerei „nagyon hatékonyak” bizonyultak.

A lehallgatások és célszemélyek követése, a *Siguranța* egy párhuzamos igazgatóságával együttműködve, az SSI negyedik részlegéhez tartozott. A katonai hírszerzés a Katonai Vezérkar Második Osztályának (Sectia a II-a a Marelui Stat Major) hatáskörében maradt, ugyanakkor ez is alá volt rendelve a szovjet „gazdának”, a GRU-nak. 1945-ben a román állambiztonsági és hírszerzési szolgálatok behódoltatása a Szovjetunió érdekeinek azzal vált teljessé, hogy az akkor még háború előtti nevén (*Directia Poliției de Siguranță*, [DPS]) ismert politikai rendőrséget Pantelimon Bodnarenko felügyeletére bízta. A Pantyusa néven is ismert Bodnarenko ukrainai születésű szovjet ügynök volt, aki kémkedés miatt a '30-as évek végén börtönben is ült Romániában. Román nevet is felvett, Gheorghe Pintilie, akárcsak az SSI-s Szergej Nikonov (Serghei Nicolau) és több, a Szovjetunióban kiképzett ügynök, akik a későbbiekben csatlakoztak Bodnarenkóhoz a *Siguranța* vezetésében, köztük az Alexandru Nicolski nevet felvevő Boris Grünberg is. A Bodnăraș és Pintilie részére utasításokat közvetítő szovjet állambiztonsági vezetők között megtalálható volt Dimitrij Georgievics Fedicskin, 1944–1947 között Romániába delegált szovjet főtanácsadó, és az NKGB Külföldi Hírszerző Csoportfőnökség (INU) képviselője.

A Groza-kormány hivatalba léptetése után a DPS-t négy, *szolgálatnak* nevezett részlegbe szervezték. Az első részleg foglalkozott a külföldiek mozgásával és tevékenységével, a második követte a feltételezett felforgató elemeket, a harmadik feladatkörébe tartozott a levélküldemények ellenőrzése, míg a negyedik biztosította a szervezeten belül a rádiókapcsolatot. 1946-ban egy új, „különleges mobilbrigád” létrehozására került sor a DPS-en belül, amelynek feladatai kiterjedtek a letartóztatásokra és a foglyok szállításának megszervezésére is. Utóbbiak száma azt követően nőtt rohamosan, hogy Groza miniszterelnök 1945. március 7-én meghirdette a „fasiszták” kisöprését a közéletből.

1948 augusztusában Pintiliét áthelyezték a Központi Bizottság adminisztratív és politikai osztályának vezetéséből a frissen átszervezett *Siguranța* élére. Ekkor vette fel a szervezet az Országos Népbiztonsági Igazgatóság (*Directia Generală a Securității Poporului*, DGSP), röviden Securitate nevet. Az új név új küldetést is jelzett. Az állambiztonság formálisan továbbra is a Belügyminisztérium szervezetébe tartozott, szerepe pedig a 221/1948. sz. alapító rendelet (1948. augusztus 30.) szerint az volt, hogy „megvédje a demokratikus vívmányokat, és biztosítsa a Román Népköztársaság biztonságát a szervezkedő belső és külső ellenséggel szemben”. A „demokratikus vívmányok” védelme az RMP hatalmon maradásának biztosítását jelentette, és ezáltal az új Román Népköztársaság hivatalosan is rendőrállamként határozta meg magát. A Securitate tisztjeinek 90%-a párttag volt, Pintilie KB-tagsága pedig implicit módon is jelezte, hogy a szervezet a párt ellenőrzése alatt áll.

Két héttel korábban, augusztus 15-én Gheorghe Pintilie altábornagyot rendeletben a DGSP igazgatójává nevezték ki. Szeptember 1-jén két további helyettest kapott vezérőrnagyi rangban: a besszarábiai származású, orosz anyanyelvű Alexandru Nicolskit, valamint az ugyanonnan származó, ukrán nemzetiségű Vladimir Mazurut, aki a későbbiekben lengyelországi nagyköveti tisztséget is betöltött. Mindhárman az ekkor MGB néven ismert szovjet állambiztonság tagjai voltak.

A frissen megalakult DGSP tevékenységét az MGB tanácsadói felügyelték. 1949 és 1953 között a bukaresti MGB főtanácsadói szerepét Alekszandr Szaharovszkij töltötte be, aki 1956-ban a KGB első főcsoportfőnökségének vezetője volt. A DGSP tíz országos vagy központi igazgatóságra tagozódott:

A DGSP (*Securitate*) szervezete az 1948. augusztus 30-i alapító rendelet szerint:

- I. Belső Hírszerzési Igazgatóság (*Informații interne*)
- II. Szabotázselhárítási Igazgatóság (*Contrasabotaj*)
- III. Rendőrség és Fegyintézetek Belső Elhárítási Igazgatósága (*Contraspionaj în închisori și poliție*)
- IV. Fegyveres Erők Belső Elhárítási Igazgatósága (*Contraspionaj în forțele armate*)
- V. Bűnügyi Vizsgálatok Igazgatósága (*Anchete penale*)
- VI. Minisztériumok Védelmének Igazgatósága (*Protecția ministerelor*)
- VII. Technikai Igazgatóság (*Technică*) (például telefon- vagy egyéb lehallgatások)
- VIII. Személyzeti Igazgatóság (*Cadre*)
- IX. Politikai Igazgatóság (*Politică*) (párton belüli elhárítás)
- X. Adminisztratív Igazgatóság (*Administrativă*)

További alosztályok foglalkoztak a levélküldemények ellenőrzésével, megfigyeléssel, lehallgatással, és volt egy rejtjeles kommunikációval foglalkozó részleg, valamint egy titkárság is. Létrehoztak 12 tartományi, köztük a Bukaresttel foglalkozó igazgatóságot is.

A DGSP szervezete az 50/1951-es (1951. március 30-i) rendelet után, immár Országos Állambiztonsági Igazgatóság (*Direcția Generală a Securității Statului, DGSS*) néven:

- A) Külföldi Hírszerzési Igazgatóság (*Informații externe*)
- B) Kémelhárítási Igazgatóság (*Contraspionaj*)
- C) Szabotázselhárítási Igazgatóság (*Contrasabotaj*)
- D) Szállítás(biztosítási) Igazgatóság (*Transporturi*)
- E) Milícia Belső Elhárítási Igazgatósága (*Contraspionaj în Miliție*)
- F) Megfigyelési Igazgatóság (*Supraveghere*)
- G) Bűnügyi Vizsgálatok Igazgatósága (*Anchete penale*)
- H) Fegyveres Erők Belső Elhárítási Igazgatósága (*Contraspionaj în forțele armate*)
- I) Pártvezetés Személyi Biztonságát Felügyelő Igazgatóság (*Protecția conducerii partidului*)
- J) Oktatási- és Káderigazgatóság (*Cadre și școli*)
- K) Ügyviteli/Adminisztratív Igazgatóság (*Administrativă*)
- L) Politikai Igazgatóság (*Politică*)

További osztályok foglalkoztak a könyveléssel, az archiválással, a levélküldemények ellenőrzésével, a titkos dokumentumok szállításával, valamint rendelkezésre állt egy titkárság is. Annak érdekében, hogy lefedjék az 1950 szeptemberében végrehajtott helyi közigazgatási reform által létrehozott új területi tagozódást, amelynek eredményeként a korábbi megyéket 28 tartományba szervezték, a tartományi igazgatóságok számát is 28-ra növelték.

1952. szeptember 20-án a Belügyminisztériumtól különálló szervezatként létrejött az Állambiztonsági Minisztérium (*Ministerul Securității Statului*), amely magába foglalta a DGSS-t is. 1953. szeptember 7-én a két minisztériumot összevonták.

Az SSI, amely a külföldi hírszerzésért és elhárításért volt felelős, 1948–1951 között párhuzamosan dolgozott a DGSP I. és IV. Igazgatóságával, amikor is beolvadt a

Securitatéba. Tartományi igazgatóságokat (*directții regionale*) hoztak létre Bukarest főváros, illetve Brassó, Kolozs, Constanța, Craiova, Galați, Iași, Nagyvárad, Pitești, Ploiești, Szeben, Suceava és Temesvár tartományok lefedésére. A tartományi igazgatóságok belső szervezeti tagozódása a tíz országos igazgatóságát tükrözte, amelyeknek az alárendeltségébe az egyes tartományi részlegek is tartoztak. Továbbá minden tartományi igazgatóság tovább tagozódott megyei kirendeltségekre (*servicii județene*), amelyek alá pedig a városi és községi állambiztonsági irodák voltak rendelve (*birouri de securitate*).

1949 elején két újabb belbiztonsági szervezet alakult: január 23-án a rendőrség, illetve a vidéki csendőrség korábbi feladatkörének ellátására létrejött a milícia (*Directia Generală a Miliției*), február 7-én pedig felálltak az állambiztonsági fegyveres alakulatok (*trupele de securitate*), amelyek feladatköre a csendőrség feladatait foglalta magába. Mindkét szervezet a Belügyminisztérium alárendeltségébe tartozott. A milícia feladatai kiterjedtek a frissen bevezetett személyi igazolványok kiállítására, amelynek köszönhetően könnyen ellenőrizhette a lakosság belső mozgását, követhette a gyanús elemeket, s hajthatta végre a kitelepítéseket, amelyeknél nemegyszer a hadsereg közreműködésére is sor került. A biztonsági erők – állományát 1951 decemberében 2000 tiszt, 3000 tiszthelyettes és 59 000 közkatoná alkotta – feladatai közé tartozott a közrend védelme a főbb iparvárosokban, valamint a kormányzati intézkedésekkel, például a kollektivizációval vagy az államosítással szembeni ellenállás elfojtása. Az 1950-es évek során kivezényelték őket a hegyvidéki területekre az ottani, főleg katonatisztekéből és jobboldali érzelmű fiatalokból álló ellenállási mozgalmak leverésére, valamint a munkatáborok ellenőrzésére. 1950-ben a kényszermunkára vezényelt állampolgárok felügyeletét a Belügyminisztérium különleges osztályának (*Directia Unităților de Muncă*) hatáskörébe utalták.

Az 1980-as évekre a biztonsági erőket a Securitate (*Departamentul Securității Statului*, DSS) alárendeltségébe sorolták. Vezetője 1989 decemberében Dumitru Ghiță vezérőrnagy volt. A testület létszáma 23 370 fő volt, ebből 2300 hivatásos tiszt, akik a băneasai katonai akadémiát végezték el, míg a többiek a 18 hónapos katonai szolgálatot ebben az egységben teljesítő sorozott katonák voltak. A toborzásnál igen szigorú kiválasztási szabályokat alkalmaztak. Azokat, akik (vagy szüleik) büntetett előéletűek voltak, esetleg külföldön élő rokonokkal rendelkeztek, elutasították, a magyar nemzetiségűek közül pedig csak igen keveset vettek fel. A biztonsági erők feladata a közrend biztosítása és az esetleges tiltakozó csoportok által szervezett, az állam biztonságának veszélyeztetésére alkalmas zavargások leverése volt. Meglepő módon 1989 decemberében a temesvári és bukaresti utcai tüntetések leverésében kisebb szerepet játszottak, mint a hadsereg, bár a Nicolae Andruța Ceaușescu, a diktátor testvére vezette – a băneasai akadémia katonanövendékeiből álló – egység december 21-én a bukaresti Hotel Intercontinental előtt több fiatal tüntető halálát okozta.

Az eddig megjelent kutatások nem tartalmaznak adatokat a Securitate éves költségvetésére vonatkozóan. Ugyanakkor az állami költségvetést az 1950-es évek első felében rendszeresen kiegészítették az Izraelbe kivándorolni óhajtó romániai zsidók útlevíl-ügyintézésének során nyert bevételekkel. A nem hivatalos tarifa a kivándorolni kívánó személy képzettségétől függően 4000 és 8000 dollár között mozgott, majd 1967 után hasonló nagyságrendű összegeket kértek a Nyugat-Németországba emigrálni kívánó szászoktól és sváboktól is, akiknél a tarifa személyenként 8000 német márka volt. A Securitate azáltal, hogy ellenőrzése alá vonta a román exportot, a kommunista állam leggazdagabb intézményévé vált. Gheorghiu-Dej alatt a kivándorlási pénzekből származó bevételeket ipari és mezőgazdasági projektekre fektették be, ezzel szemben a szászok által befizetett összegeket a – ténylegesen a Securitate állományába tartozó – útlevíl-ügyintézők tették zsebre, és ennek egy bizonyos százalékát állítólag befizették egy svájci bankszámlára Ceaușescu részére. A román fegyverexport egy részét a Dunărea külkereskedelmi vállalat bonyolította le, amely a Securitate fedőcége volt. Az így megszerzett jövedelmek tették lehetővé, hogy a Securitate speciális lehallgató- és megfigyelőberendezéseket szerezzen be saját céljaira. További fegyvereladások lebonyolítására is sor került Marin Ceaușescu, az elnök testvérének közvetítésével, aki a bécsi külkereskedelmi misszió vezetője volt, és aki 1989. december 28-án öngyilkosságot

követett el. A fegyvereladásokból származó jövedelmet is – a rendelkezésre álló információk (a román kormány által 1991-ben felkért kanadai Peat Marwick könyvvizsgálói jelentése) szerint egy titkos svájci bankszámlán helyezték el.

További keményvaluta-forrást képeztek a Securitate számára azok a díjak, amelyeket a Securitate által ellenőrzött vállalatokkal – például a *Crescent*, *Terra*, *Delta* és *Trawe* – szerződést kötő külföldi cégek fizettek ezen vállalatok igazgatóinak a szerződés aláírásáért cserébe. Ezeket a befizetéseket a Securitate Külföldi Hírszerzés Központján (*Centrul de Informații Externe*, CIE) belül működő különleges ügynökségen, az AVS-en (*Acțiuni Valutare Speciale*, azaz különleges valutaügyletek) keresztül bonyolították, amely 15-20 alkalmazottal működött. Az AVS fedővállalataként egy *Argus* nevű céget használtak, amely a fenti külkereskedelmi vállalatok alkalmazottainak fizetését is rendezte. Liviu Turcu, volt állambiztonsági tiszt szerint a Románia területén bonyolított különleges valutaügyletekért az 1980-as évek közepéig a III. Igazgatóságon belüli gazdasági elhárítással foglalkozó osztály felelt. Ugyanez az osztály vett részt a külföldi üzletemberek és ezek romániai irodáinak megfigyelésében, az Argust pedig ennek a tevékenységnek a fedésére használták. Később ezt az osztályt a CIE-n belül az AVS operatív ellenőrzése alá helyezték.

A Securitate intézkedéseinek jogalapját 1949-ben teremtették meg, amikor bűnténnyé minősítették a kommunista rendszerrel való szembenállást. 1949. január 12-étől a hazaárulás és a gazdasági szabotázs büntetése megállapítása esetén halálbüntetés is kiszabható volt, és egy rendelet szerint „a társadalomra veszélyes” cselekedetek akkor is büntetendők voltak, hogyha az adott cselekedet „nem szerepelt kifejezetten büncselekményként a büntető törvénykönyvben”. Ugyanakkor a házi őrizet alkalmazása ekkor még törvénytelen volt, mivel 1949-ben nem szerepelt a hatályos törvényekben. Egy 1950. augusztus 12-i törvény halálbüntetést írt elő a nemzeti függetlenség és szuverenitás elleni büncselekmények, a „tömeges katasztrófához” vezető, foglalkozás körében elkövetett gondatlan veszélyeztetés, katonai felszerelés eltulajdonítása és rongálása, állami rend elleni összeesküvés, kémkedés és gazdasági szabotázs büntetésére. Szintén halálbüntetést vont maga után államtitkok kiadása egy idegen hatalom részére, valamint az „összeesküvés a Román Népköztársaság belső és külső biztonsága ellen”, bár a törvény nem tartalmazta sem az államtitkok, sem az összeesküvés fogalmának meghatározását. Az „ellenforradalmi büncselekmények” törvényi tényállása az 1949. évi 83. sz. rendeletben jelent meg először. A rendelet értelmében akár 15 év kényszermunkára ítélhették azokat, akik ellenszegültek az 1945-ös és 1949-es földreform keretében végrehajtott kisajátításoknak.

A rendszer elnyomó politikájának végrehajtásával az Alexandru Drăghici vezette Belügyminisztériumot és a Gheorghe Pintilie vezette Securitatét bízták meg. Drăghici alkalmazta a Minisztertanács 1952. augusztus 22-i, Gheorghiu-Dej által ellenjegyzett határozatát, miszerint a börtönöket és taborokat „munkatáborokká” nevezték át. Az internálандók kiválasztására Drăghici 1952. augusztus 25-én a Belügyminisztérium keretében egy bizottságot állított fel, amelynek vezetését Pintiliére bízta, aki akkor a helyettese és egyúttal a Securitate vezetője volt.

A letartóztatások és büntetőeljárások kezdeményezéséért felelős állami szerv a kommunista rendszerek egyik sajátos intézménye, a románul Procuratura néven ismert ügyészség volt. Az ügyészség 12 igazgatóságra tagozódott, és jogköre kiterjedt mind a katonai, állambiztonsági, mind a polgári büntetőügyekre, a bíróságok és a katonai rendőrség nyomozati tevékenységének ellenőrzésére, a büncselekmények esetén kiszabandó büntetések meghatározására és a börtönök ellenőrzésére is. A Securitatéhoz hasonlóan az ügyészség is nagymértékben támaszkodott a hálózati úton szerzett információkra. Tevékenységét Andrej Visinszkij, az 1930-as évekbeli szovjet kirakatperek főügyészének szellemében végezte („informátorok ezrei biztosítják, hogy a Procuratura gyorsan cselekedhessen”). A besúgókat tehát nemcsak bátorították, hanem jutalmazták is.

Az 1956-os magyar forradalmat követően Gheorghiu-Dej mindinkább különbséget tett a szovjet modell és a Szovjetunió között. Azáltal, hogy az előbbit választotta, pártját és az országot külön útra vezette. Az RMP főtitkára függetlenítette országát a szovjet befolyástól, és elutasította azt a KGST-n belül Romániának szánt szerepet, hogy az

iparosodottabb tagországok, mint Kelet-Németország és Csehszlovákia, „gabonarakarává” váljon. Ugyanakkor itt egy paradox helyzettel találkozunk: Gheorghiu-Dej az iparosítás sztálinista értéke iránti elkötelezettsége tette „nemzeti kommunistává”. Ezzel magyarázható az 1957-ben kezdődő és 1958-ban tetőző új letartóztatási hullám, amikor ismételen börtönbe került több olyan ellenzéki személy, akiknek előző börtönbüntetése 1956-ban vagy azelőtt járt le. Amikor Románia konszolidálódott, Gheorghiu-Dej elég magabiztosnak érezte magát ahhoz, hogy 1962-ben engedélyezze a politikai foglyok első részleges amnesztiáját, amelynek keretében hivatalos adatok szerint 1304 személy szabadult. A következő évben további 2892 személy került szabadlábra, majd 1964 első négy hónapjában az utolsó 464 főt is kiengedték.²

Hruscsov 1964. október 14-i szovjet pártfőtitkári pozíciójából való elmozdítása lehetővé tette Gheorghiu-Dej számára, hogy megerősítse a Moszkvától való elszakadást. Kihasználva a szovjet vezetésben végbemenő változásokat, október 21-én a román pártvezér felszólította a szovjet nagykövetet, hogy vezényelje ki Romániából a KGB-tanácsadókat. Moszkva gyorsan reagált: másnap Vlagyimir Jefimovics Szemicsasztnij, a KGB elnöke állítólag táviratozott Alexandru Drăghici belügyminiszternek, emlékeztetve őt, hogy Románia a szovjet „védernyő alatt” él, és hogy Gheorghiu-Dej mostani akciójának meglesz a börtje. Hasonló távirat érkezett Nicolae Doicaru tábornok, a Külföldi Hírszerzési Igazgatóság (*Directia Generală Informații Externe, DGIE*) vezetőjének asztalára Alekszandr Szaharovszkitól, korábbi bukaresti MGB-tanácsadótól, aki akkoriban a hírszerzés vezetője volt. Sőt, novemberben Szaharovszki, majd Szemicsasztnij váratlan látogatást is tettek Bukarestben.

A tárgyalások a bukaresti KGB-tanácsadók hazahívásáról Gheorghiu-Dej és az új szovjet vezető, Leonid Brezsnyev között egészen november végéig eltartottak. A tárgyalásokba bevonták Alekszandr Selepint is, aki 1961 decemberéig a KGB elnöke volt, majd áthelyezték a KGB felett ellenőrzést gyakoroló SZKP Központi Bizottságának Központi Ellenőrző Bizottsága élére. Szaharovszkit különösen bántották a fejlemények, hiszen a Securitate az ő bábáskodása mellett jött létre 1948-ban, de végül a szovjet vezetés kapitulált. 1964 decemberében visszahívták a szovjet tanácsadókat, és a román hatóságok hozzájárultak ahhoz, hogy az általuk használt lakásokból bármit magukkal vigyenek. Így a Varsói Szerződés országai közül a román állambiztonsági szolgálatok szabadultak meg elsőként a szovjet tanácsadóktól, sőt, ami a Külföldi Hírszerzési Igazgatóságot, a DGIE-t illeti, az egyetlen külföldi hírszerzési szolgálat volt a keleti tömb államai közül, amelyik 1989-ig ebben a privilégiumban részesült. Ez természetesen nem jelentette a KGB-vel való együttműködés teljes megszakítását.

A KGB-tanácsadók visszavonásának egyik feltétele az volt, hogy a DGIE továbbra is teljesíti a Varsói Szerződésből Romániára háruló kötelezettségeket, azaz részt vesz a Szovjetunió által koordinált kémtevékenységben. Moszkva az 1960-as években a hírszerzés első számú feladatának a védelem területét határozta meg, és nagy hangsúlyt fektetett a tudományos és műszaki területen folytatott kémkedésre. Mind a KGB külföldi hírszerzéssel foglalkozó I. Főcsoportfőnöksége, mind a katonai hírszerzésért felelős GRU meghatározta a Varsói Szerződés többi tagállamában működő társszervek, azaz Románia esetében a DGIE és a hadsereg keretében működő Hírszerzési Osztály (DIA) feladatait. A tudományos és műszaki területen folytatott szovjet hírszerzési tevékenységet a Katonai Ipari Bizottság (VPK) koordinálta, és fő célpontjai az Egyesült Államok, Nyugat-Németország, Franciaország és Nagy-Britannia voltak.

A román és a szovjet polgári és katonai hírszerző szolgálatok közötti együttműködés kettős célt szolgált. Ennek köszönhetően nemcsak hírszerzési célú információgyűjtésre került sor a szovjet szükségleteknek megfelelően, hanem az információgyűjtésben részt vevő román tiszteteknek sem kellett az 1960-as években megkülönböztetett lojalitással eljárniuk az operatív tevékenységük során, mivel a két ország hírszerzési célkitűzései megegyeztek. A román hírszerző és állambiztonsági tisztetek szovjetunióbeli képzései tovább erősítették ezt a szovjet „gazdához” fűződő különleges kapcsolatot. Ilyen körülmények között a szovjet-román viszony ellentmondásossá vált, mert Románia eltávolodása Moszkvától nem volt annyira jelentős, mint amennyire a külföld, különösen a Nyugat felé propagálták, s nem akadályozta meg a románok együttműködését hírszerzési és állambiztonsági kérdésekben.

Sőt, az 1960-as évek elején a DGIE számos sikert könyvelhetett el a KGB számára. 1962-ben a Párizsba kihelyezett DGIE-tiszt, Mihai Caraman beszervezte Francois Roussilhe-t, a NATO-központ könyvtárának alkalmazottját, akitől több száz titkos dokumentumot szerzett meg. A KGB annyira fontosnak tartotta Caraman akcióját, hogy úgy döntöttek, a Caraman által Moszkvából kapott aranyérmével fogják kifizetni a franciát. A következő évben Caraman vette át a török állampolgárságú Nahit Imre magas rangú katonatiszt tartását, akit a DGIE Ankarában szervezett be, majd innen Párizsba helyezték át a NATO pénzügyi igazgatóhelyettesének. Annak érdekében, hogy e két kapcsolatot maximálisan kihasználhassák, Caramant több alkalommal is Moszkvába rendelték. 1965-ben a KGB annyira elégedett volt a Caraman révén megszerzett NATO-anyagok mennyiségével, hogy elküldték egyik munkatársukat, Vlagyimir Arhipovot, hogy dolgozzon együtt vele. Minden rendben ment 1969-ig, amikor Ion Iacobescu ezredes, Caraman párizsi helyettese politikai menedékjogot kért az Egyesült Államokban. Ezután rövidesen letartóztatták Roussilhe-t és Nahit Imrét, Caramant pedig hazarendelték.

2. A Securitate szervezete 1965–1989 között

Miután Ceaușescu 1965 márciusában átvette a párt és az állam vezetését, folytatta a korábbi szovjetellenes politikát, ami jó hivatkozási alap volt a párt számára a nemzeti érdekek védelmére épülő retorikához. Ez utóbbinak az érvényességét viszont megkérdőjelezte, hogy a Román Kommunista Párt (1965 júniusában a Román Munkáspárt ezt a nevet vette fel) továbbra is összefonódott az előző két évtizedet meghatározó terrorral, Alexandru Drăghici megtartása a belügyminiszteri pozícióban pedig ennek az állandó mementója volt. Sőt a Gheorghiu-Dej utódlásáért folytatott manőverezések során Drăghici Ceaușescu kihívójaként lépett fel, és ő volt az egyetlen, aki a RKP PB március 20-i szavazásán, amikor Ceaușescut főtitkárrá választották, tartózkodott a szavazástól. Így Drăghici elmozdítása nemcsak leszámolás volt egy potenciális riválissal, hanem lehetővé tette volna Ceaușescu számára, hogy növelje a távolságot közte és a korábbi terrorra épülő rendszer között. Az új főtitkár nem késlekedett a cselekvéssel.

Az első manőver a Belügyminisztérium és az Állambiztonsági Főigazgatóság (*Departamentul Securității*, DS) ellen irányult. Mindkét szerv tevékenységét az 1965-ös alkotmányba foglalt „szocialista törvényesség” elve alapján bírósági felügyelet alá helyezték. Ugyanez az alkotmány nyilvánította Romániát Szocialista Köztársasággá a korábbi Népköztársaság helyett, adott több hatalmat a bíróságok kezébe, és 24 órában határozta meg azt a maximális időt, ameddig bárki vádemelés nélkül fogva tartható volt. Ugyanakkor, mint a törvények többségét, ezt is önkényesen alkalmazták.

Második lépésként Ceaușescu 1965 júliusában Drăghici helyettesét, Cornel Onescut, egyik pártfogoltját nevezte ki belügyminiszterré, aki a moszkvai pártiskolában tanult még az 1950-es években (Onescu 1972 áprilisáig töltötte be ezt a tisztséget).

Az 1967. július 22-i 710-es rendelet értelmében az Állambiztonsági Főigazgatóság, beleértve a DGIE tevékenysége közvetlen felügyeletét egy új szerv, az Állambiztonsági Tanács (*Consiliul Securității Statului*, CSS) vette át, amely a Belügyminisztériumon belül alakult meg. A CSS felépítése a következő volt: elnök, miniszteri rangban, egy első alelnök, két további alelnök és öt személy, akiket a Minisztertanács jelölt ki. 1972. április 19-én a CSS-t reintegrálták a Belügyminisztériumba, amelynek hivatalos neve a korábban a 19. század óta folyamatosan használt *Ministerul Afacerilor Interne* megnevezésről *Ministerul de Interne*-re (Belügyminisztérium) változott. A CSS-t felszámolták, és jogosítványait átvette az Állambiztonsági Igazgatóság (DS), amely a milícia és a börtönparancsnokság mellett a Belügyminisztérium egyik főigazgatóságaként működött.

Az Állambiztonsági Igazgatóság (DS) szervezete 1972-ben a következő igazgatóságokra tagozódott:

- a) Általános Belföldi Hírszerzési Igazgatóság (*Directia Generală de Informații interne*), amely magába foglalta az I. Igazgatóságot (Belföldi hírszerzés) és a II.

Igazgatóságot (Gazdasági kémelhárítás)

b) Általános Kémelhárítási Igazgatóság (*Directia Generală de Contraspionaj*). Idetartozott a III. Igazgatóság (Kémelhárítás) és a IV. Igazgatóság (Katonai kémelhárítás)

c) Általános Technikai-operatív Igazgatóság (*Directia Generală Technico-Operativă*), amely alá tartozott az V. Igazgatóság, amely a lehallgatókészülékek elhelyezéséért felelt, valamint a VI. Igazgatóság, amelynek feladata az illegális kiadványok azonosítása volt.

d) VII. Igazgatóság (Különleges anyagok és felszerelések)

e) VIII. Igazgatóság (Pártvezetők személyi védelme)

f) IX. Igazgatóság (Megfigyelés)

g) X. Igazgatóság (Bűnügyi vizsgálatok)

h) Külföldi Hírszerzési Részleg (*Departamentul de Informații Externe*, DIE, korábban DGIE)

i) Tájékoztatási és Dokumentációs Központ

j) „C” Osztály (Titkos iratok szállítása)

k) „D” Osztály (Dezinformáció)

1977-ben létrejött az Országos Rejtjel Központ (*Centrul Național de Transmisiuni Cifrate*) azzal a feladattal, hogy lebonyolítsa a külföldi román nagykövetségek, a Honvédelmi Minisztérium Katonai Hírszerzési Igazgatósága és a Román Kommunista Párt Központi Bizottsága minden rejtjeles kommunikációját. A szervezet a DIE alárendeltségében működött. 1978 márciusában a Belügyminisztériumon belül létrejött az Állambiztonsági Főigazgatóság (*Departamentul Securității Statului*, DSS). Vezetője miniszteri rangú államtitkári, míg az egyes igazgatóságok vezetői miniszterhelyettesi rangot kaptak. A DSS néhány változtatással a régi DS-szervezetet örökölte meg és ebben a formában működött egészen az 1989. december 30-i felszámolásáig.

A Securitate szervezete 1978–1989 között:

- Miniszteri rangú államtitkár, a DSS vezetője: Iulian Vlad tábornok
 - Miniszterhelyettes, a Külföldi Hírszerző Központ (CIE) vezetője: Aristotel Stamatoiu altábornagy
 - Miniszterhelyettes: Gianu Bucurescu vezérőrnagy
 - Államtitkár: Ștefan Alexie vezérőrnagy
- A DSS Politikai Tanácsa: Ioan Marcu vezérőrnagy
- UM 0544: Külföldi Hírszerző Központ (*Centrul de Informații Externe*, CIE): Aristotel Stamatoiu altábornagy
- UM 0195: Külföldi Hírszerzési Központ Belső Elhárítása (ellenőrizte a külföldi román nagykövetségeket, és monitorozta a román emigráció életét): Ioan Moț vezérőrnagy
- UM 0110: Külföldi Hírszerzési Központ Belső Elhárítása (*Contrainformații în cadrul*, CIE) (szocialista államok ügynökeinek monitorozása): Victor Niculiciu tábornok
- UM 0525: Rejtjelező egység – Gheorghe Radu vezérőrnagy
- Dunărea (Duna) Külkereskedelmi Vállalat (*Intreprinderea de comerț exterior*): Constantin Gavril ezredes
- I. Igazgatóság – Belföldi hírszerzés: Gheorghe Rațiu ezredes
- II. Igazgatóság – Gazdasági kémelhárítás: Emil Macri vezérőrnagy
- III. Igazgatóság – Kémelhárítás: Aurelian Mortoiu vezérőrnagy
- IV. Igazgatóság – Katonai kémelhárítás: Gheorghe Vasile altábornagy
- V. Igazgatóság – Őrzés és védelem (UM 0666, a Kommunista Párt vezetőségének védelme): Marin Neagoe vezérőrnagy
- VI. Igazgatóság – Bűnügyi vizsgálatok: Gheorghe Vasile vezérőrnagy

Különleges egységek:

- Speciális Terrorelhárító Egység (*Unitatea specială de luptă antiteroristă* [USLA]) (UM 0620): Gheorghe Ardeleanu ezredes
- „F” Különleges Követési Egység (*Unitatea specială de filaj F*): Ion Bajenaru ezredes
- Államtitkokat védő Különleges Egység (UM 0500)
- Önálló Külkereskedelmi Ügyosztály: Stefan Alexandru ezredes
- Tájékoztatási és Dokumentációs Központ: Dan Nicolici alezredes
- „D” Megtévésztségi Ügyosztály: Dumitru Tatu ezredes
- Önálló Jogi Titkárság: Florică Dobre ezredes
- Személyzet Nevelésének és Mozgósításának Önálló Ügyosztálya: Maria Petrescu ezredes
- Operatív Technikai Eszközök és Hírközlési Parancsnokság (*Comandamentul pentu Technică Operativă și Transmisiuni*): Ovidiu Diaconescu vezérőrnagy
- „T” Különleges Egység (telefonos és videó-alapú figyelőrendszerek elhelyezése): Alexandru Ţencu vezérőrnagy
- „C” Ügyosztály (titkos iratok szállítása): Mircea Ştefănescu ezredes
- „P” Különleges Egység (kutatás-tervezés): Teodor Hristea alezredes
- „S” Különleges Egység (postai forgalom ellenőrzése): Constantin Marinescu ezredes
- „R” Különleges Egység (a rádiótechnikai forgalom ellenőrzése): Remus Radu ezredes

Külön megemlítenő az UM 0110-es egység, amelynek szigorúan titkos feladata a szovjet tömb országaiból Románia ellen irányuló titkosszolgálati tevékenység elhárítása volt, beleértve a Ceauşescu elleni merényletek, illetve a Varsói Szerződés államainak esetleges romániai katonai beavatkozásához ürügyként felhasználható tevékenységek elhárítását is. Ez egyedülálló volt a Varsói Szerződés tagállamai között. Az UM 0110-es egység az RKP KB Fegyveres Erők és Állambiztonsági Csoportja keretében létrehozott különleges egységből nőtt ki, amelyet eredetileg Ceauşescu a pártvezetőség lojalitásának monitorozására hozott létre. Az egység vezetője Vasile Patilineţ, helyettese pedig Grigore Răduică tábornok volt. 1968 augusztusában, közvetlenül Csehszlovákia szovjet megszállását követően, Ceauşescu elrendelte az egység kibővítését annak érdekében, hogy titkos megfigyelés alá vonja azokat a román állampolgárokat, akik a szovjetekkel vagy más kelet-európai országokkal tartanak fenn kapcsolatot. Az új, még számozás nélküli egység vezetője Aurel Mircea ezredes lett, és közvetlenül Răduică tábornoknak, illetve magának Ceauşescunak volt alárendelve. A kibővített egységnek mintegy száz operatív tisztje volt, a személyzeti, titkársági, archiválási és pénzügyi feladatok ellátására pedig rendelkezésre állt egy adminisztratív kiszolgáló személyzet. Az egység felhatalmazással rendelkezett a Varsói Szerződés tagállamai által Romániában fenntartott nagykövetségek összes telefonbeszélgetésének lehallgatására. Továbbá személyesen Ceauşescutól magánszemélyek megfigyelésére is kapott megbízásokat, akik jellemzően a nála hosszabb párttagsággal rendelkező és az ő főtitkári tevékenységét kritikával figyelő párttagok voltak. 1972 áprilisában Ceauşescu engedélyezte, hogy operatív megfontolásból az egységet névlegesen az UM 0920-as, a Külföldi Hírszerzési Részleg (DIE) kódjával jelöljék, ahol az UM a „katonai egységet” (*unitatea militară*), a 0 a titkos egységet jelentette, a 920 pedig a DIE kódszáma volt. Az új egységet az UM 0920/A jellel jelölték, vezetője pedig Constantin Iosif alezredes lett. Az UM 0920/A jelölést Ion Mihai Pacepa tábornok 1978. augusztusi átállását követően felváltották az UM 0110-asra.

A Securitate szervezeti felépítésére vonatkozóan átfogó és részletes anyagot közölt az *Evenimentul Zilei* napilap 1993 júliusában, ugyanakkor ez nem tartalmazott információt a szervezet valós erejéről. A Securitate közvetlen Ceauşescunak való alárendelése egyértelműen kiviláglik abból az akciótervből, amelyben legfőbb feladatoként az szerepelt, hogy „következtesen azon dolgozzon, hogy a Fegyveres Erők Legfőbb Parancsnokának, Nicolae Ceauşescu elvtársnak a parancsait és útmutatásait a leghívebben végrehajtsa”. Célkitűzései:

- a. Felfedni, előre jelezni, megelőzni és nyomatékosan harcolni minden olyan cselekedet ellen, amely veszélyeztetheti az állambiztonságot és a nemzeti egységet, függetlenséget és biztonságot.
- b. Biztosítani a Legfőbb Parancsnok személyes biztonságát és a kiemelt külföldi küldetések teljes körű végrehajtását.
- c. „Megelőzni, elhárítani és semlegesíteni a külföldi reakciós körök és nacionalista, irredenta és fasiszta, ellenséges emigráns csoportok és a belföldi ellenséges elemek által végrehajtott akciókat.” Külön figyelmet szenteltek arra, hogy a „magyar reakciós csoportokba” ügynököket építsenek be, illetve, hogy működésüket ellehetetlenítsék, valamint hogy elhárítsák az „információgyűjtés és zavarkeltés céljával Romániába küldött ügynököket”. A fenti feladatok ellátásával az I. és a III. Igazgatóság, valamint a CIE volt megbízva. Az „ellenséges elemek” csoportjába tartoztak a „korábbi burzsoá-földbirtokos pártok”, az „állambiztonság elleni bűncselekmények elkövetése miatt korábban elítéltek”, valamint azok, akik „a vallás leple alatt új szektákat alapítottak, hazai elemeket anarchikus tettekre bujtottak fel vagy vallásos jellegű álproblémákat hoztak fel érvekként arra, hogy beleavatkozzanak az ország belügyeibe”. Kiemelt figyelmet fordítottak a neoprotestáns szektákra és a görög katolikus egyházra.

Az akcióterv harmadik bekezdésben szereplő belbiztonság fogalmának meghatározásakor említésre érdemes, hogy ebbe beletartozott a disszidálás, hivatalos román megfogalmazás szerint az „illegális külföldön maradás”, valamint az „illegális határátlépés”. Információgyűjtési feladata volt az első négy igazgatóságnak, az USLA-nak, a CIE-nek és a CIE elhárítási részlegének „azon személyekre vonatkozóan, akikről valószínűsíthető, hogy külföldön maradnának, és ezért meg kell akadályozni ez irányú tervüket”. Az „illegális” terminus itt magyarzást kíván: ebben a szóhasználatban a „román jogszabályokkal ellentéteset” jelent, és nem a fogadó ország törvényeivel ellenkezőt, amely adott esetben hajlandó lett volna menedéket nyújtani. Ennek a jelentőségét akkor érthetjük meg, ha tisztában vagyunk azzal, hogy egy román állampolgár számára az útlevel megszerzése privilégiumnak számított, és nem állampolgári jognak, ráadásul a szolgálati útlevelek esetében gyakran feltétel volt, hogy az útlevel tulajdonosa külön szolgálatot tegyen a Securitate-nak. A fentiek fényében az „illegális” külföldön tartózkodás, illetve az ország „illegális” elhagyása nemcsak az egyéni utazási szabadság megsértésének tekinthető, hanem szembeszegülés is volt a Securitate azon hatalmával, hogy minden állampolgár mozgását ellenőrizze. Az útlevel-ellenőrzést a Belügyminisztérium Útlevel Igazgatóságának tisztjei végezték, akik hírszerzői kiképzésben is részesültek, miközben a határőrzetet a Belügyminisztérium ellenőrzése alá vont határőrség biztosította.

A Securitate további feladata volt a gazdasági szabotázsakciók feltérképezése és megelőzése. E téren a II. Igazgatóság és az Önálló Külkereskedelmi Ügyosztály rendelkezett illetékességgel. A szabotázs fogalmát igen tágan határozták meg, beletartozott például a nagyüzemek, vízi erőművek biztonságának, az export minőségének és „a dolgozók elégedettségének” veszélyeztetése. Kiemelt figyelmet tulajdonítottak minden olyan eseménnyel szembeni védekezésnek, legyen ez akár meghibásodás vagy gazdasági jellegű viszály, amely negatívan befolyásolhatta az erőművek működését. Prioritást élvezett az energia-program, amelynek két oszlopát a cernavodai nukleáris erőmű és a Turnu Severin-i vízi erőmű képezték – ezek védelmére külön terv készült, amelyben az „Energia” és az „Atom” fedőnévvel illették a létesítményeket. A védelmi szektorban észlelt szabotázsakciók elhárításában a II. Igazgatóság mellett a IV. Igazgatóság, valamint a Securitate Államtitkokat védő Különleges Egysége is szerepet kapott.

A gazdasági biztonság fogalma magába foglalta a vasúti és vízi szállítmányozás, telekommunikáció, mezőgazdaság, élelmiszeripar, építőipar és a tudományos kutatás területeit. E területeken a II. Igazgatóság felelt a termelés folyamatosságának biztosításáért és minden azt megszakító, akár szándékolt, akár véletlen cselekmény megelőzéséért. Ugyanakkor az Igazgatóság feladatai nem szorítkoztak csak a fentiekre,

hanem egyfajta gazdasági „think tank” szerepet is szántak neki. Elvárás volt az Igazgatósággal szemben, hogy felmérje a tudományos kutatási és beruházási programok előrehaladását, elkülönítse a tervezési hibákat, és jelentéseket tegyen a helytelen gazdasági intézkedésekről. Ilyen körülmények között nem meglepő, hogy a II. Igazgatóság volt a legtájékozottabb szerv Romániában, amely átfogó képpel rendelkezett az ország valós gazdasági állapotáról. Az 1980-as évek végén Elena Ceaușescu megtiltotta Emil Macri vezérőrnagynak, hogy jelentéseit továbbítsák a férjének: ebből is kiderül, felismerte, kié a felelősség a nehéz gazdasági helyzetért. A rendszer fennállásának utolsó három évében gyakran előfordult, hogy Macri vidéki helyszíneken együtt ebédelt helyi DSS-vezetőkkel, ahol kifakadt az elnök gazdasági programjának „ostobasága” és Elena miatt.

A Macri és az általa vezetett II. Igazgatóság által gyűjtött és továbbított információk külföldi kezekbe kerülését volt hivatott elhárítani a III. Igazgatóság. A külgazdasági kapcsolatokra vonatkozó intézkedések „Atlas” fedőnéven futottak. Az Atlas-program keretében a II. Igazgatóság és a CIE kémelhárításért felelős egysége felügyelte a külföldi vállalatokkal kötött szerződéseket, ezek végrehajtását, valamint a szerződések keretében külföldre utazó román alkalmazottak tevékenységét. Erőfeszítések történtek annak érdekében is, hogy az iraki és líbiai nagyberuházásokhoz szállított, kőolaj-kitermeléshez szükséges eszközök és építőanyagok megfelelő minőségűek legyenek, hogy igazolják a román munkavégzés szakszerűségét.

Az akcióterv 5. fejezete a külkereskedelemre irányult. Nagy hangsúllyal szerepelt itt az import-export szerződések részleteinek védelme. Az ennek érdekében meghozandó intézkedéseket a „Mercur” fedőnevű akcióterv tartalmazta, végrehajtásáért a II., III. és IV. Igazgatóság, az Önálló Külkereskedelmi Ügyosztály, az Államtitkokat védő Különleges Egység, a CIE és ennek kémelhárító egysége felelt. A gazdasági hírszerzés támogatandó volt: „intézkedéseket kell hozni minden egyes alkalommal, hogy a fejlett technológiákra vonatkozóan adatokat szerezzünk [...] és hogy külföldi vállalatokat és üzletembereket győzzünk meg arról, hogy román partnerekkel való üzletkötés kérdésében kedvező álláspontra helyezkedjenek”. Mindez része volt a CIE feladatainak. A gazdasági szabatázs elhárításával megbízott egységeket ugyanakkor felkérték, hogy „támogassák a Dunărea külkereskedelmi vállalatot, hogy a közvetítésével leszerződött termékeket időben szállíthassák le”. A Dunărea vállalatot a CIE külön vállalatként fegyverek eladására és az így szerzett jövedelem „tisztára mosására” használták fel.

A kémelhárítás a III. Igazgatóság feladata volt. Az Igazgatóság különböző osztályokra tagozódott, amelyek az üzletemberek, turisták, diplomaták, nagykövetségek és külföldi vállalatok helyi alkalmazottai, valamint a külföldiekkel (beleértve a külföldön élő rokonokat) érintkező román állampolgárok megfigyelését végezték. A román állampolgárok és külföldiek közötti kapcsolatokra vonatkozó korlátozásokat az államtitkok védelmére vonatkozó 1971. évi 23-as törvény, valamint a 408/1985-ös rendelet szabályozta, amelyek értelmében bűncselekményt követett el az a román állampolgár, aki elmulasztott jelenteni egy külföldivel folytatott beszélgetést. Ez a rendelet gyakorlatilag újraélesztett egy 1958-ban bevezetett rendelkezést, ami illeszkedett az akkori drákói intézkedések körébe, amelyekkel a szovjet csapatok kivonását követően az állam belső biztonságát kívánták szavatolni. Ennek értelmében minden külföldi személlyel történő érintkezésről tájékoztatni kellett a pártot vagy a belügyminisztériumot, és ennek be nem tartása „eltérést jelentett az állampolgári és pártszerű magatartástól”.

A minisztériumokban és állami intézményekben, mint például a számítástechnikai és kutatóközpontokban, az államtitkok védelméért a Securitate Államtitkokat védő Különleges Egysége felelt. A minisztériumokkal szemben elvárás volt, hogy maximálisan együttműködjenek a fenti egységgel, hogy megelőzhessenek minden információ-kiszivárgást. Könnyen észrevehető, hogy a 408-as rendelet alkalmazása során fennállt a veszély, hogy a Securitate egyes egységei között kompetenciaátfedés alakul ki, amennyiben a rendelet megsértésében szükségszerűen érintett volt egy külföldi személy, akiknek ellenőrzése a III. Igazgatóság kompetenciájához tartozott, valamint egy belföldi állampolgár is, akiknek tevékenységét viszont az Államtitkokat védő Különleges Egység felügyelte.

A III. Igazgatóságnak igen tág területet kellett ellenőrzése alá vonnia: a működési szabályzata szerint figyelnie kellett „a rádióamatőröket és bélyeggyűjtőket, valamint minden olyan személyt, aki külföldi kapcsolatokkal rendelkező egyesületekhez tartozik”, hogy felfedjék az áruló magatartás esetleges jeleit. Ugyanebbe a csoportba tartoztak a szabadkőművesek. Az Igazgatóságnak lépéseket kellett tennie annak érdekében, hogy „jobb minőségű adatokat gyűjtsön a szabadkőművesek Romániára vonatkozó jelenlegi terveiről, és hogy szorosabb ellenőrzést biztosítson azon személyek fölött, akik azzal gyanúsíthatók, hogy külföldi szabadkőműves tevékenységekben vesznek részt”. A Belügyminisztérium és a Securitate személyzetének ellenőrzéséért a IV. Igazgatóság, a katonai kémelhárítás felelt (a Securitate tisztjei katonai ranggal rendelkeztek). Feladata volt „folyamatos ellenőrzést gyakorolni” a tisztek és családjaik, valamint a katonai intézményekben tanuló külföldiek felett.

A DSS-célpontok lehallgatásának technikai feltételeit a „Tonola” néven is ismert „T” Különleges Egység biztosította. Az egységnél dolgozó tisztek nemcsak elhelyezték a mikrofonokat a kijelölt lakásokban és irodákban, valamint a lehallgatókészülékeket a telefonközpontokban, hanem lejegyezték az így megszerzett információkat, és továbbították a lehallgatást megrendelő Igazgatóságnak. Az „S” Különleges Egység a levelezések ellenőrzését végezte, míg az „R” Különleges Egység biztosította a rádiókommunikációt a központi igazgatóságok és a megyei kirendeltségek (részlegek) között. Az „R” egység felelt továbbá az amatőr rádiósok által sugárzott adásokért, amiknek a működéséhez különleges Securitate-engedély szükségeltetett, valamint figyelt az esetleges illegális rádiós sugárzásokra. Minden megyei Securitate-kirendeltségnek volt saját „T” és „S” egysége.

Ceaușescu felismerte, hogy személyes hatalmi pozíciója végső soron a Securitate lojalitásán múlik. Következésképpen igyekezett jól megfizetni a Securitate alkalmazottait, így az itt dolgozók magasabb bérezésben részesültek, mint egyenrangú kollegáik a hadseregben. Egy Securitate-alezredes havi fizetése 1989 decemberében 7800 lej volt, 1000 lejjel több, mint egy, a hadseregben szolgáló alezredesé; ez a bér ugyanakkor kétszerese volt az akkori átlagbérnél. A Securitate-tiszteknek lehetőségük volt vásárolni a pártvezetés részére fenntartott bolthálózatban, és igénybe venni olyan létesítményeket, amelyekhez a hadsereg alkalmazottai nem férhettek hozzá. Ráadásul az ország biztonságának szavatolása helyett a hadsereg szerepe arra szorítkozott, hogy olcsó munkaerőt biztosítson a Ceaușescu által kezdeményezett megalomán építkezési projektekhez. Mivel a drákói gazdasági intézkedések hatására az 1980-as évek közepére mind nagyobb és mindinkább terjedő elégedetlenség volt tapasztalható a Ceaușescu-féle politikával szemben, a kondukátor még inkább rászorult arra, hogy hatalmát a kényszer erejével tartsa fenn, és ehhez a Belügyminisztérium még szorosabb kézben tartására volt szükség. A fenti megfontolások vezettek oda, hogy 1987. október 3-án Ceaușescu egy családi barátot, Tudor Postelnicut bízott meg a Belügyminisztérium vezetésével. Utódja a Belügyminisztérium miniszteri rangú államtitkári székében, valamint a Securitate élén Iulian Vlad tábornok lett.

A lakosság növekvő ingerültsége láttán, amelyet szemléletesen példáztak az 1987. novemberi brassói zavargások, Ceaușescu megparancsolta Postelnicunak, hogy javítsa a biztonsági erők hatékonyságán. E célból készült a 02600/1988-as miniszteri rendelet (1988. július 5.) a „A Belügyminisztérium egységei által meghozandó intézkedésekről a harci beavatkozási hatékonyság növelése érdekében”. A rendelet kísérté továbbá a lakodalmak éttermekben való megtartására vonatkozó minisztériumi tilalom, amelynek célja az emberek csoportosulásának megakadályozása volt. A Silviu Brucannal és Nicolae Militaruval 1990. augusztus 23-án készült interjúban az említettek azt állították, hogy Bukarestben Gheorghe Goran ezredes, fővárosi DSS-parancsnok vezetésével egy 600 fős különleges biztonsági alakulat is szolgálatot teljesített. Ezekhez az erőkhöz hozzászámítandó az a 484 fő, akik Marin Neagoe vezérőrnagy parancsnoksága alatt a diktátor testőri feladatát ellátó Elnöki Védelmi Erőt képezték (Securitate V. Igazgatósága). A vidéki reptereken ugyanakkor kisebb USLA-egységek is állomásoztak. Az Elnöki Védelmi Erő és az USLA tagjait kiképezték a városi harci technikákra, és modern, infravörös-érzékelős automata fegyverekkel voltak felszerelve. Brucan állítása szerint egy 1985-ben készített beavatkozási tervet végrehajtva ők

foglalták el a stratégiai épületeket, a televízió- és rádióadókat, valamint a Védelmi Minisztérium és a Központi Bizottság épülete körüli állásokat, majd 1989. december 22-én este 7 órakor összehangolt módon orvlövész-támadást indítottak a hadsereg ellen, valamint a Bukarest központjában és a televízió-székháznál felvonuló civil tüntetők ellen. Egyes tisztek közülük két személyi igazolvánnyal és útlevéllal, illetve két lakáskulccsal is rendelkeztek olyan lakásokhoz, ahol élelmiszerekkel feltöltött mélyhűtő, valamint uniformisok és civil ruhák vártak rájuk. Ezeknek a különleges biztonsági egységeknek a szerepe az volt, hogy kiegészítsék az 1989-es forradalom idején 23 370 főből álló belbiztonsági alakulatokat (*trupele de securitate*).

Fordította: Stefano Bottoni

¹ A tanulmány a Krzysztof Persak és Łukasz Kamiński szerkesztette *A Handbook of the Communist Security Apparatus in East Central Europe 1944–1989* (Warsaw, Institute of National Remembrance, 2005) című kötet Romániáról szóló fejezetének (285–328.) első része. Az írás eredeti címét („Romania”) megváltoztattuk, illetve az áttekinthetőség kedvéért fejezetcímeket alkalmaztunk. A tanulmány második, befejező részét a *Betekintő* következő számában közöljük.

² A későbbi kutatások eredménye jóval magasabb számokat, az 1964. augusztus végéig szabadlábra helyezett személyek esetében körülbelül tízezeres nagyságrendet mutatnak. Vö. Stefano Bottoni: *Transilvania roşie. Comunismul român şi problema naţională, 1944–1965*. Cluj-Napoca, Editura Institutului Pentru Studierea Problemelor Minorităţilor Naţionale – Kriterion, 2010. 252. (*A ford.*)

A kórkép mint történeti forrás

Bayor Ferenc nyugalmazott tábornok, újvidéki városparancsnok 1942–43-as pere és elítélése

„Esettanulmányom” forrása Bayor Ferenc nyugállományú tábornok¹ 1942–43-as perének iratanyaga. Újvidék 1941-es katonai városparancsnokát gazdasági és egyéb bűncselekményekért – mivel tiszti rangjáról lemondott – 1942-ben polgári bíróság elé állították, és 1943-ban két év börtönbüntetésre ítélték. 1945-ben másokkal együtt kiadták Jugoszláviának, ahol halálra ítélték, és 1946 novemberében a pétervárad-i erődben kivégezték.

Magyarország – Horvátországnak a délszláv államból történt kiválása után – 1941. április 11-én csatlakozott a Jugoszlávia elleni német támadáshoz. A 3. magyar hadsereg alakulatai a korábbi történelmi határokig foglalták el a Délvidék nagy részét,² a megszállt területen 1941. augusztus 15-éig katonai közigazgatás működött.³ A revízióban részt vevő magyar katonákat, a katonai és polgári közigazgatás tisztviselőit nem készítették föl a visszacsatolt területen élő lakossággal való kapcsolatteremtésre, politizálásra, és ez a későbbiekben súlyos következményekkel járt. Stomm Marcel,⁴ a Szabadkára bevonuló 14. gyalogdandár parancsnoka így emlékezett vissza erre: *„De nem kaptunk irányelveket arra vonatkozólag sem, hogy Bácska megszállásánál, ahol egy városban vagy községben négyféle nemzetiség lehet, mi legyen a magatartás a lakosság érdekében... [...] Hiányzott az olyan tájékoztatás is, hogy mi legyen a magatartásunk a különböző nemzetiségekkel szemben, és milyen magatartás várható el az egyes nemzetek részéről irányunkban.”*⁵ Ebben a kiélezett helyzetben lett Újvidék városparancsnoka 1941 áprilisától augusztus 15-éig az 1940-ben reaktivált tábornok.

Bayor Ferenc az első világháború idején ötvenhárom hónapig teljesített frontszolgálatot, katonai előmenetele átlagosnak mondható: 1934-ben kapta meg az ezredesi előléptetést, 1935-től főtanácsnok lett. Utolsó szolgálati helye Kaposvár volt, ahol katonai szempontból nem jelentős posztot töltött be: Somogy megyei testnevelési felügyelőjeként működött 1937. november 1-jétől 1938. július 30-áig. 1938-as nyugdíjazásáig ezredes volt, ekkor kapta meg a címzetes tábornoki rangot. Betegségei – súlyosabb fokú ideggyengeség, véredény-elmeszesedés következtében gyakori fejfájás, testi, szellemi kifáradás, fokozott reflexek, álmatlanság, nyomott hangulat, lábikragörcs – miatt mindennemű katonai szolgálatra alkalmatlannak nyilvánították, megjegyezve, hogy kora miatt állapotának javulása nem várható.⁶ Katonai értékelése szerint „kiváló” törzstiszt volt, de csapatszolgálatra nem tartották alkalmasnak.

Csak a terület-visszacsatolások következtében beálló káderhiány lehetett az oka, hogy a fentiek ellenére 1940-ben Bayor Ferencet is visszahelyezték aktív szolgálatba: fél évig Szatmárnémeti városparancsnoka volt, majd betegsége miatt Pesten kezelték. 1941 áprilisában kapta új megbízatását, s érkezett Újvidékre. Első – elsietett – lépéseként a városban már 1941. április 25-én megjelent a falragasz, amely szerint az 1918. október 31. után betelepült szerb, montenegrói, zsidó, cigány lakosoknak el kell hagyniuk a területet. A bácskai és baranyai területekről is folyó kitelepítéseket végül a németek fékeztek le, mert nem volt érdekük, hogy az általuk pacifikált Szerbiába, ahová Horvátországból is folyamatosan érkeztek a szerbek, még több menekült érkezen.⁷ A kísérlet, amelynek következtében 1941 májusáig körülbelül 7500 embert telepítettek át Szerbiába, és 3500 főt internáltak,⁸ tovább rontotta a bevonuló magyarok és a szerb kisebbség viszonyát.

Kádár Gyula ezredes⁹ memoárjában rendkívül kritikusan emlékezik vissza Újvidék városparancsnokára: *„Bácska megszállása után itt is életbe lépett a katonai közigazgatás, ez a suta intézmény. Értesülésem szerint vezetője egy Novákovics nevű*

altábornagy¹⁰ volt, maga is délvidéki szerb származású; az ügyeket megértéssel és nagy jóindulattal kezelte. Csak dicsérni hallottam. Ezzel szemben az újvidéki katonai parancsnok, Bajor (Bayer) nyugdíjas tábornok – aki Erdélyben is a katonai közigazgatásnál volt vezető beosztásban – a visszaélések és törvénytelenések sorozatát követte el. Az újvidéki szerb és zsidó lakosságra önhatalmúlag »hadisarcot« vetett ki, összességében kb. ötmillió pengőt. Amikor erről a honvéd vezérkar főnöke értesült – jellemző, hogy csak 1942-ben¹¹ –, Bajor ellen haditörvényszéki eljárás indult, annál is inkább, mert a pénzekkel elszámolni nem tudott.”¹² Kádár további vádak is megfogalmazott, mert állítása szerint a katonai ügyész megmutatta neki Bayer fotóalbumát, mely kb. 800–1000 – a városparancsnokról készült – fényképet tartalmazott: „...az elképzelhető legocsmányabb pornografikus ábrázolásban maga Bajor szerepelt, a legbetegbb fantáziát is meghazudtoló, perverz helyzetekben. Erre a hazafias célra nyilván jókora összeg szükséges.”¹³

Hasonlókat tartalmaz egy egészen más jellegű forrás is Bayorról: Ujszászy István vezérőrnagy¹⁴ a Belügyminisztérium Államvédelmi Hatósága fogságában 1948-ban tett vallomásaiban utal arra, hogy a korábbi városparancsnok Újvidéken számtalan visszaélést követett el, megsarcolta a szerb és a zsidó lakosságot, nőket becstelenített meg, és részben kirabolta a báni palotát.¹⁵ A fenti vádaknak van igazságtartalma, de vannak köztük tévedések és ellenőrizhetetlen állítások is: Bayer a per előtt lemondott rangjáról, ezért polgári és nem katonai bíróság elé állították; a beszédett pénzt nem sikkasztotta el, a nagy részével el tudott számolni. A pornográf albumról más forrás nem szól – de az orvosi véleményben említést tesznek a tábornok felfokozott szexuális érdeklődéséről.

A tények rekonstruálása azért nehéz, mert hiányosak a források: az 1943 októberétől kétéves büntetését a váci börtönben töltő, majd a nyilasok által 1944-ben szabadlábra helyezett tábornokot a rá vonatkozó összes dokumentummal együtt 1945-ben kiadták a jugoszláv hatóságoknak – de a polgári eljárás anyagának másolata a Csongrád Megyei Levéltárban megtalálható.¹⁶ A terjedelmes iratcsomó az ügy jelentőségéhez mérten imponáló mennyiségű dokumentumot tartalmaz: többek között az első és másodfokú ítéletet; a védőbeszédet; a védelem indoklását, a semmisségi kérelmet; az orvos szakértői véleményt és az elmeorvosi megfigyelést, ezeken kívül leveleket, jegyzőkönyvmásolatokat is.

Bayer városparancsnoki működésének felvázolása a fentiek miatt szintén nehézségekbe ütközik, mert az újvidéki levéltár anyagában összesen ötdoboznyi irat¹⁷ maradt fenn erről az időszakról, és ezek a visszacsatolás után szokásos tematikájú dokumentumokat tartalmazzák,¹⁸ kevés közöttük a Bayer által szignált, tevékenységének hátterét illusztráló forrás. A Hadtörténelmi Levéltárban személyi kártya és bizonyos, a katonai közigazgatás működésére vonatkozó iratok találhatóak, a Politikatörténelmi és Szakszervezeti Levéltárban pedig a jugoszláviai perrel kapcsolatos néhány dokumentum.¹⁹ Az Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltárában a „Bayer Ferenc és társai” feliratú dosszié főként a magyarországi orosz emigrációra vonatkozó iratokat tartalmaz.²⁰ A tábornok valószínűleg szívügyének tekintette támogatásukat, mert Újvidéken, ahol 1254 fős volt az orosz kolónia,²¹ vöröskeresztes bizottságot hoztak létre, és a jövedelem nélküli családok számára népkonyhát nyitottak. 1941 szeptemberében Budapestre való visszatérése után az ottani orosz emigráns csoporttal is kapcsolatba került, egyik „értekezletük” résztvevőjeként említi egy 1952-es jelentés, amely szerint üdvözölték a bolsevizmus elleni harc megindulását. Bayort viszont ez az irat mint ismeretlen személyi adatokkal rendelkező, 1942-ben Budapesten tartózkodó „orosz emigráns tábornokot” említi.²²

Az újvidéki Honvéd Állomás Parancsnokság 1942. október 21-i feljelentése²³ szerint Bayer Ferenc hivatali sikkasztás miatt 1942. március 31-től június 28-ig volt előzetes letartóztatásban, utána vizsgálati fogságban. A tábornok végül lopásért, sikkasztásért, közokirat-hamisításért, hűtlen kezelésért és hivatali visszaéléseért állt bíróság elé. E vádak alól első alkalommal felmentették, a másodfokú tárgyaláson azonban lopásért és közokirat-hamisításért elítélték.²⁴ A kortársak fentebb idézett vádjai sokkal jelentősebb tetteket sorolnak: nagy összegű sikkasztás és pornográfia is szerepel bennük. A periratok alapján azonban egyértelműen kiderült, hogy Bayer az újvidéki

zsidóság által összegyűjtött pénzt és értékeket – bár elkövetett kisebb szabálytalanságokat, és a korrupció gyanúja is felmerült –nem saját céljaira fordította.

Az érintett pénz története egyértelműnek tűnik, mert megvan az újvidéki zsidóság levele Bayorhoz, amelyben felajánlották: *„Újvidék város izraelita vallású lakossága a felett érzett örömeiben, hogy a dicső magyar honvédség a Délvidéket felszabadította és az anyaországhoz visszacsatolta, hazafias kötelességének tartja, hogy újvidék katonai parancsnoksága által megjelölendő célra méltó összeget felajánljon. Ezennel bátorkodunk átnyújtani az ezen célból megindult akció eddigi eredményét.”*²⁵ Valószínű azonban, hogy a hadisarc fizetésének Újvidék zsidó lakossága „elébe ment”, feltehetően azért, mert a terület visszacsatolása idején Magyarországon már évek óta érvényben voltak a zsidótörvények. Bayor 1941. április 30-án fogadta a dr. Lusztig Nándor hitközségi elnök vezette izraelita küldöttséget, amelynek tagjai az 5 milliós felajánlási okiratot és egy táskában 1 150 000 pengőt átadtak neki. Mikor kiderült, hogy 15 000-rel nagyobb az összeg, a tábornok kijavította az okiratot, és a pénzt a Postatakarékpénztárban helyeztette el. Tárgyi felajánlások is voltak: áru, ingatlan, jelzálogi bekebelezés, csekk, betétkönyv, értékpapírok, részvények. A teljes összeg nem folyt be, és Werth Henrik, a magyar Honvéd Vezérkar főnöke le is állította a további pénzbeszedést. A Bayor által a honvédség fejlesztésére szánt összeget sem fogadta el, az elsőfokú ítélet²⁶ szerint az alábbi indoklással: *„...könnyen olyan látszata lenne, mintha a zsidók szerelnék fel a hadsereget, – ellenben [Werth Henrik] utasította a vádlottat, hogy a pénzt tartsa magánál s használja azt fel a magyarság kulturális és szociális céljaira. – Ennek folytán a zsidó hitközség tagjai által felajánlott és befizetett értékek különböző építkezésekre, így a magyar kisemberek által lakott és a jugoszláv impérium alatt igen mostohán kezelt újvidéki Darányi-telep épületeinek, útjainak, dunai védőtöltésének a rendbehozatalára, különböző intézmények támogatására, általában a magyarság megerősítésére fordíttatott...”*

Bayor tábornok Nagy Miklós újvidéki polgármesternek is megpróbálta átadni a pénzt, de ő szintén megtagadta az átvételt. A belügyminiszter rendeletére hivatkozott, amely arra intette, hogy bizonytalan, nem egészen tiszta dolgot ne vegyen át a katonai közigazgatásból. Bayor – vallomása szerint – a fentiek miatt *„ismételten és kétségbeesetten”* fordult a hadsereg szállásmesteri osztályához a pénz elhelyezése ügyében. Végül Bárdossy László miniszterelnök elé terjesztették a problémát, de mivel a tábornok továbbra sem kapott választ, nem tudta, kivel számoljon el. Ezért úgy döntött, hogy a Délvidéki Magyar Közművelődési Szövetségnek (DMKSZ) adja át, és intézkedett arról, hogy az esetleg még befolyó pénzek is odakerüljenek. Az utóbbi összeg kamatát, közel tízezer pengőt viszont neki utalták át Pestre, ahol a katonai közigazgatás felszámolása után, 1941 szeptemberétől tartózkodott.

A bonyodalmak – és a vádak – főként Bayor tábornok további cselekedeteiből származtak. Amikor 1941. szeptember 15-én átvette a 9517 pengő 83 fillér kamatot, az elismervényt a katonai közigazgatás pecsétjével pecsételte le, és visszatálta szeptember elsejére, az átvétel helyeként Újvidéket tüntetve fel. Az eljáró póttisztviselő azonban korigálta ezt, Budapestre és szeptember 15-ére javítva az adatokat. Bayor az összegből 861 pengőt „tőke” megjelöléssel „Darányi-alap”, 8656 pengő 83 fillért „kamat” megjelöléssel „Darányi-járulék” címen a Pesti Magyar Kereskedelmi Bankban helyezte el. Arra is fény derült, hogy korábban, a katonai közigazgatás időszakában a zsidók pénzéből 20 000 pengőt a leventeotthonnak utalt ki, ebből 1000 pengőt adott át egy leventeoktatónak, utóbbiról azonban csak később állította ki a nyugtát. A fennmaradó összeget az újvidéki Városi Takarékpénztárnál helyezte el.

Egy másik vádpont az összegyűjtött zsidó javak értékesítésével kapcsolatos. Ezt nehéz volt felbecsülni, ráadásul – mivel azt állították, hogy az áru gyenge minőségű – áron alul adták el. A vevő ellen is eljárást indítottak, mert nem tudta igazolni a beszerzést: Bayornak még a vétel idején pecsétes papírt kellett volna adnia a tranzakcióról. Ezt a volt városparancsnok szintén utólag, augusztus végén tette meg, amikor már nem lett volna joga hozzá.

A tábornokot lopással is megvádolták, mert állítólag a báni lakásból – ahol lakott – és a Szokol-házból²⁷ április 13. és augusztus 30. között elvitetett különböző tárgyakat:

két ezüstitálcát, egy perzsa- és egy szmirnaszőnyeget, két serleget, egy ólomkristály üveget és valószínűleg egy aranyozott keretes olajfestményt is.

A tárgyaláson a védőbeszéd²⁸ kiindulópontja az volt, hogy Bayort a zsidók eleve le akarták fizetni, de ő ezt nem fogadta el, a pénzt pedig csak a jobb kamat kedvéért tette be személyesen a takarékpénztárba. Az ügyvéd részletesen ismertette az elszámolásokat, majd arra hivatkozott, hogy a tábornokot mindössze három félnapos katonai parancsnoki tanfolyam után nevezték ki először Szatmárnémeti, majd Újvidék katonai közigazgatási parancsnokává. Ismertette katonai pályafutását és kitüntetéseit is. Mentőkörülményként említette, hogy Bayor a saját neve alatt, a katonai parancsnokság körpecsétjével adta be a bankba a teljes összeget. Újvidéket 1941. szeptember elején hagyta el, előtte a báni lakást – ahol korábban lakott – saját kérésére leltárilag átadta. A két tálcát és a két kis szőnyeget, amit magával vitt Budapestre, a saját pénzén vásárolta, azok nem szerepeltek a báni leltárban. A többi említett ingóság Bayor vallomása szerint véletlenül került hozzá, azokat vissza akarta adni. A hűtlen kezelés vádját a védelem azzal szándékozott cáfolni, hogy a feljelentés nincs az iratok között, mert azt a Belügyminisztériumhoz adták be, de a nyomozást Meggyesi Lajos²⁹ folytatta le, aki közvetlenül az igazságügy-miniszter irányítása alá tartozott. Az ügyvéd ez utóbbi tényt tekintette a legfőbb sérelemnek, mert Meggyesit 1942. január 1-jén nevezték ki, korábban Jugoszláviában volt ügyész,³⁰ ezért szerinte a magyar büntetőjogi eljárást, a kereskedelmi és a magánjogot nem is ismerte: *„Csak így volt lehetséges az, hogy a feljelentés és a saját nyomozása alapján Magyarország egyik kiváló tábornokát letartóztatta... [...] Mindez magában Újvidéken is súlyos lelki rombolást eredményezett. A nyomozó hatóság által emelt vádak felnagyították, százezrek, milliók elsikkasztásáról, egy nagy bűnszövetkezet garázdálkodásáról közöltek valótlan híreket.”* Azt is sérelmezte, hogy bűnügyi útra terelték az ügyet, holott Újvidék polgármestere már az ügy elején beismerte, hogy nem volt hajlandó a pénzt átvenni Bayortól. Az ügyvéd zárszava ez volt: *„Vajúdnak a hegyek és megszületik a nevetséges egér.”*

Maga a tábornok – arra hivatkozva, hogy a zsidóktól beszédett pénzzel el akart számolni, csak nem volt kinek – nem ismerte el a bűnösségét. Védekezését elfogadták, mert a pénzre vonatkozó összes pénztári naplót és iratokat megtalálták nála. Bayor Ferencet ezért első fokon – azzal az indokkal, hogy hiányos volt az előkészítő eljárás – felmentették.

A felmentő ítélettel szemben a vád és a védelem is semmisségi kérelmet³¹ adott be. Az ügyvéd azt állította, Bayort politikai nézetkülönbség miatt perelték be. Indoklása: *„Vádolt személyében nemcsak egy fizikai személy, hanem egy magas állású köztisztviselő, a háború során bizalmi állást betöltő magas rangú [sic!] katona, a magyar királyi honvédség tábornoki karának érdemekben kimagasló egyik tagja került – politikai nézetkülönbségek eredményeként – a vádlottak padjára. Ezért vádlottnak nemcsak jogos magánérdeke, hanem a közérdek is megköveteli annak tisztázását, vajon a szolgáltatott bizonyítékok meggyőzik-e a bíróságot arról, hogy a vádlott a terhére rótt lopási cselekményt el nem követte.”* A védő emiatt keveselli a felmentést, mert az nem zárja ki a tett elkövetését, márpedig Bayor tiszti rangjának visszaadásához meg kellene állapítani, hogy nem követte el a bűncselekményt. A védelem semmisségi kérelméhez csatolták Bayor említett, 1941. április 25-i rendeletét is. Ezzel akarták bizonyítani, hogy a dobrovoljácok³² kiutasítása után – mivel értéktárgyaikat nem vihették magukkal – tömegével fordultak elő ilyen eladások, így a tábornok is hozzájuthatott vásárlás útján a nála talált ingóságokhoz.

Hogy a helyzet nem volt ennyire egyszerű, azt a peranyagban található egyéb forrásokkal lehet bizonyítani. Az újvidéki törvényszék vádтанácsa már 1942. július 28-án kérte Bayor tábornok elmeállapotának felülvizsgálatát.³³ Az orvos szakértői vélemény³⁴ részletesen ismerteti a vádlott családi körülményeit, egészségi és elmeállapotát, valamint pályafutását. Kiemeli, hogy apja alkoholista volt, egyik öccse bénultan született és korán meghalt, egyetlen gyermeke pedig súlyos gyengeelméjűséggel született. Ő maga gyermekkorában sokat betegeskedett, emiatt később kezdte az iskolát. Nem volt jó tanuló, két osztályt megismételt: az elméleti tárgyakhoz nem volt érzéke, matematikából és földrajzból gyöngye volt, csak a gyakorlati tantárgyak érdekelték. 1906-ban szifiliszfertőzésen esett át, volt egy balesete is: lórúgás miatt agyrázkódást szenvedett,

hosszabb ideig eszméletlen volt, hónapokig erős fejfájás kínozza. A Ludovika Akadémián öt évig század-, majd zászlóaljparancsnok volt. Ezután minisztériumi beosztást kapott, állítása szerint ezt tisztársai intrikája folytán veszítette el. Nyugdíjazása előtt Somogy megye testnevelési tanfelügyelője volt és innen rendelték be tábornoki vizsgára. Önéletírása szerint ezen megfelelt, de az orvosnak nem tudta megmondani, milyen minősítést kapott, és azt sem, miért nyugdíjazták. Idegösszeroppanását említette, de a tüneteket nem volt képes felidézni. Mint elmondta, 1940-es reaktiválása után jól akart teljesíteni, mert az altábornagyi rendfokozat elnyerését remélte új beosztásától. Állítása szerint városparancsnokként *„munkával rendkívül túl volt terhelve, a sok bonyolult kérdés elintézéséhez nem volt meg a szaktudása, így teljesen szakreferenseinek volt kiszolgáltatva”*.

A személyiségével kapcsolatos orvos szakértői megjegyzésekben ez áll: *„Nem dohányzik, alkoholt csak igen kis mértékben fogyaszt, nemileg erősen ingerült és perversitásokra hajló”* – de egyik irat sem részletezi, mit takar e megjegyzés. Az elmeorvosi megfigyelés szerint Bayor folyékonyan, szabatosan beszél, bár néha elveszíti a fonalat. Nevekre, időre nem tud pontosan visszaemlékezni. Hangsúlyozzák: *„Az általános ismeretekre vonatkozó kérdéseknél feltűnő tájékozatlanságot árult el.”* Főként a fogalmak meghatározása okoz gondot neki. A vádakkal kapcsolatban a volt tábornok az ártatlanságát hangsúlyozza, és nem tud különbséget tenni lopás és sikkasztás, valamint hivatali és közönséges sikkasztás között.

Az orvos szakértői véleményben a vádat elmeorvosi szempontból is osztályozták. Két fontos motívumot emeltek ki: azt, hogy Bayor 1941. szeptember 15-én felvette az újvidéki katonai parancsnokság számára érkezett pénzt, és mint városparancsnok nyugtázta, aláírta és lepecsételte; valamint azt, hogy mint katonai parancsnok a Szerb Nővérek Köre, a Közművelődési Egyesületek Szövetsége, az Adriai Őrség és a Jugoszláv Egyetemisták Egyesületének vagyonát képező betétkönyvet, értékpapírt, készpénzt a lakásán tartotta, és a készpénzt magáncélra fordította. A pénz átvételét és a szabálytalan pecséthasználattal Bayor az orvos előtt azzal magyarázta, hogy ez bizonyítja: nem a saját céljaira kívánta azt felhasználni. A városparancsnoki pecsétre vonatkozóan azt válaszolta: senki nem kérte, hogy adja le, azért tartotta magánál. Az orvos előtt is azzal érvelt, mint a bíróságon: az értékekkel később el akart számolni – de nem volt kivel. Nem érezte bűnösnek magát, mert állítása szerint a pénzt csak a kamatok kedvéért helyezte el a bankban, azt bármikor vissza tudja fizetni. A lopás vádját is visszautasította: mint mondta, a serlegeket azért tartotta magánál, mert a feliratukat el akarta tüntettetni, a kristályüvegről meg azt hitte, annyira értéktelen, hogy nem kell vele törődni. A festményeket, ezüsttálcákat, szőnyegeket, fegyvereket menekülő szerbektől vásárolta, nem a báni lakásból származnak. Mikor az orvos szembesítette a kihallgatásakor mondottakkal, zavarodottságára hivatkozott. Azzal védekezett, hogy a fegyvereket emlékül vitte magával – úgy vélte, egy katonától ez nem bűncselekmény. Véleménye szerint legfeljebb könnyelműséggel és meggondolatlansággal lehetne vádolni, mert mint katona, nem ért a dolgokhoz.

Fentieket összegezve az orvos szakértő megállapította, hogy öröklődő ideg- vagy elmebetegségre utaló terheltséget nem tudtak Bayor tábornoknál megállapítani, szellemi fejlődését azonban apja alkoholizmusa megzavarta, és azt is megsínylette, hogy jómódú családja tönkrement. Katonai pályafutása zavartalan volt, bár csapattest-parancsnoki posztra nem tartották alkalmasnak. Valószínű, hogy első világháborús frontszolgálatára könnyítette meg előmenetelét, és fegyelmi ügyei sem voltak. Nyugdíjazásának körülményeit nem tudták feltárni, mert az *„idegösszeroppanást”* nem tudta leírni.

Életvonalában tehát az orvosok nem találtak olyan törést, ami megmagyarázná a történeteket: *„A változás csak akkor kezdődik, amikor teljesen önálló hatáskörrel városparancsnokká lett kinevezve, eddig még soha nem érzett hatalommal a kezében. Ennek a körülménynek rendkívül nagy jelentőségével még később fogunk találkozni.”*

Felvetődik a kérdés, hogyan volt lehetséges egy ennyire csekély intelligenciával rendelkező személynek főtiszti rangot elérnie. Ennek magyarázatát a terhelt érzelmi világában vélték megtalálni: *„Mert az, hogy egy ember mennyire tud az életben érvényesülni, nemcsak tudásától és intelligenciájától függ, hanem sokkal nagyobb mértékben attól a képességétől, hogy hogyan tudja »szellemi tőkét» értékesíteni, ez*

pedig szellemi mozgékonyaságától, alkalmazkodóképességétől, szellemi reakcióképességétől [...] függ.” Az orvos szakértői vélemény legfontosabb megállapításainak a következőket tartom: „Ha a világháború nem jött volna közbe, melyben az előbb vázolt tulajdonságai révén jól bevált, és törzstiszti vizsgát kellett volna tennie, talán sohase vitte volna századosnál magasabbra, de így minden további rostálás nélkül haladhatott előre, nem lévén soha önálló csapattestparancsnok, a szigorúan előírt keretek között a reábízott feladatokat valószínűleg jól is tudta végezni. Szellemi elégtelensége akkor nyilvánult meg, mikor önálló hatáskörrel és kivételes hatalommal felruházva, de még ebben a szerepében rutinierozott képességeivel a katonai feladatokat úgy látszik jól oldotta meg, hisz állítása szerint a szatmárnémeti működéért vezérkari főnöki okirati elismerést kapott, de a polgári ügyek vezetésében és hatalmának önálló alkalmazásánál szűk körű [sic!] intelligenciája fel kellett, hogy mondja a szolgálatot. [...] A terheltnek, saját bevallása szerint állandóan voltak nem egészen »fair« nőügyei,³⁵ fiatal hadnagy korában egy mohamedán nővel volt viszonya, később el akarták választani feleségétől ilyen ügyek miatt. [...] Várospancsnoksága alatt a representálás, ünnepeltetés, pohárköszöntők stb. volt a kedvenc foglalkozása, mindenkit személyesen akart fogadni, kicsinyes, apró ügyekkel fecsérelte el idejét, a »zsidópénz« behajtásával lefelé hatalmát, felfelé a gyűjtött összegek szétoztásával nagylelkűségét akarta fitogtatni. Mindenféle közbenjárásokkal hozzá lehetett férni, ha az kellő »formában« történt: szép nő, befolyásos személyiség, stb. [...] A gazdátlanul itt maradt báni lakás, különböző jugoszláv egyesületek vagyona, a felettes hatóságoktól nem helyeselt »zsidópénz« stb. szabad prédaként rendelkezésére állott, belátása szerint rendelkezhetett vele. Ezekben a dolgokban nem volt pontosan meghatározva, hogy »mit szabad, mit nem«, itt a sokkal tágulékonyabb »mit lehet, mit nem lehet« kérdést kell eldönteni. Ezekben a kérdésekben önzésével és kevésbé kifejlődött erkölcsi érzéseivel megbotlott.”

Figyelemre méltó, hogy 1942-ben, a háborús körülmények között olyan szakértői vélemény született, amelynek középpontjában a „lehet” és a „szabad” problematikája áll, és amely az egyén szerepét, felelősségét hangsúlyozza. Az orvos pontról pontra vizsgálta meg Bayor állításait, bizonyítva, hogy erkölcsileg volt alkalmatlan a kiszabott feladat ellátására, mert tisztában volt azzal, hogy szabálytalanul jár el – de azt hitte, büntetlenül megteheti: „...jól tudja, hogy valamely parancsnokság átadásával ebben a minőségben tovább intézkedni nem szabad, de a parancsnokságot nem adta át, az »megszűnt«, tehát erre nem áll a jól ismert tilalom, a pecsétet is át kellett volna adnia, de »senki sem kérte«, tehát megtartotta – és használta, hiszen »csak« a várospancsnokság idejéből megmaradt ügyeket liquidálta – annak megszűnte után. Jól tudja, hogy ezt nem lett volna szabad megtennie, de azt hitte, hogy »lehet«.” A vádbeli cselekményeknél ugyanez volt a helyzet: „...tudatában volt annak, hogy nem »egészen« helyesen cselekszik, védekezésében, illetőleg annak változtatásával ezt világosan mutatja.” Példának hozták a tárgyak esetét: először azzal védekezett, hogy tisztiszolgája a tudta nélkül csomagolta be őket, így kerülhettek azok a lakására, majd azt állította, hogy azokat magánszemélyektől vásárolta, tehát jogos tulajdonát képezik. Ezzel árulta el, hogy tudta: nem lett volna szabad elvinnie őket. Ugyanilyen könnyen fogta fel a pénzek kezelését is: tudta, hogy nem jár el törvényesen, de megtartotta a betétkönyveket.

Az orvos szakértő szerint Bayor Ferenc a fentiek miatt tisztában volt azzal, hogy bűncselekményt követ el, de nem számolt a következményekkel: „... gondolván, hogy háborús és katonai érdemei, »izzó hazaszeretete«, magas rangja mentesíti majd a következményektől. [...] Lehetséges, sőt valószínűnek tartjuk, ha nem került volna ilyen tág hatáskörű, önálló posztiba és nem lett volna annyi hatalommal felruházva, nem került volna soha a bűnözés útjára. A nagy hatalom, a nagy pénzek (milliók) megrészegítették, valahogy talán törvényen kívül állónak érezhette magát, ez a »mindent lehet« érzés toltá félre erkölcsi gátlásait s így követhette el a vádbeli cselekményeket. Tehát tudva azt, hogy tiltott dolgot követ el, tudta, hogy nem szabad, de úgy érezte, hogy neki »lehet«. [...] Ítéliképessége, különösen a vádbeli cselekményeket illetőleg teljes mértékben megtartotta, esetleg csak azok következményeinek mérlegelésében volt felületes.” Orvosi értelemben tehát a szakértők

nem találtak korlátozó körülményt, úgy vélték, Bayor nem szenvedett sem elmezavarban, sem öntudatlanságban. Hasonló megállapításokat tartalmaz az elmeorvosi megfigyelés³⁶ is, de nagyobb hangsúlyt helyez a vádlott műveltségének, ismereteinek hiányos voltára és betegségének idegrendszeri hatására.

Bayor Ferencet végül a másodfokú tárgyaláson Budapesten 1943. augusztus 28-án hatrendbeli sikkasztás és egyrendbeli közokirat-hamisítás miatt két év börtönre és 5000 pengő pénzbüntetésre, valamint öt év hivatalvesztésre ítélték.³⁷ A bíróság azt hangsúlyozta, hogy a tábornok cselekedetei – azok is, amelyeknek elkövetését nem bizonyították rá – mindenképpen súlyos erkölcsi megítélés alá esnek, mert nem férnek össze „*sem a közhivatalnoki tekintéllyel, sem a magyar királyi honvéd tisztikar erkölcsi felfogásával*”.³⁸

1946-ban Bayor Ferencet Jugoszláviában az említett kitelepítési kísérlet és a katonai parancsnokságának négy hónapja idején történt atrocitások miatt ítélték halálra.³⁹ Az 1942–43-as magyarországi eljárás során ezeket a tényeket nem vizsgálták, csak gazdasági visszaéléseit, ám ha személyisége a kisebb horderejű ügyekben akadályozta tisztánlátását, a helyes cselekvés felismerését, akkor feltételezhetjük, hogy fontosabb ügyekben is ez történt. Az utókor számára ezért az az igazi kérdés, amit az orvos szakértő is megfogalmazott: hogyan juthatott Bayor a maga egészségügyi problémáival és csekély tehetségével ilyen fontos szerephez? Csak az 1938 ősztől kialakult helyzettel magyarázható: a Magyarországhoz visszacsatolt területeken a korábbi csehszlovák, román, jugoszláv közigazgatás után először a katonai, majd a polgári közigazgatás kiépítéséhez nagy létszámú katonai-hivatalnoki rétegre lett volna szükség, ehhez azonban nem volt elegendő képzett, tapasztalt szakember. A belső szolidaritás, a mundér becsületének a védelme és az általános káderhiány egyaránt közrejátszott abban, hogy a hivatalosan „eminens”, de parkolópályára állított fő tisztet reaktiválták, és jelentős, kvalitásait messze meghaladó posztot foglalhatott el.

Bayor esete jól illusztrálja, milyen következményekkel járhat, ha valaki nem tehetsége révén, csak történelmi véletlen folytán kerül pozícióba, és nem tud annak megfelelni. A XX. század nagy változásai tömegeket mozdítottak ki megszokott, mindennapi életükből, s juttattak egyeseket kiemelt helyzetbe, stallumokhoz. Az már az egyén kvalitásaitól és jellemétől függ, hogyan él – vagy él vissza – a hatalom kínálta lehetőségekkel. A vizsgálódás fontos szempontja az is, hogy amikor bebizonyosodik a felelős beosztásba került személy alkalmatlansága, akkor mi történik: hogyan reagál a hatalom – mi az, amit legalizál, és mi az, amit számon kér? A magas rangú katona, volt városparancsnok felelősségre vonása példázza, hogy háborús körülmények között is volt törekvés a bűnösök felelősségre vonására.⁴⁰

¹ Vitéz Bayor Ferenc (1883–1946) nyugalmazott, címzetes gyalogsági tábornok, főtanácsnok, személyi anyaga a Hadtörténelmi Levéltárban (HL) található. Az iratokban többféleképpen írt vezetéknév – Bayer, Bayor, Bajor – leggyakrabban előforduló változatát használtam, adatlapján is a „Bayor” írásmód szerepel. Az idézett forrásokban meghagytam az eredeti változatot.

² Bácska, a Baranya-háromszög, a Muraköz és a Muravidék visszacsatolásával 11 475 km² került vissza Magyarországhoz, a terület 1 millió 30 ezer lakosának magyar adatok szerint 39, jugoszláv adatok szerint 30%-a volt magyar. Sajti, 2004: 161.

³ A kiépülő katonai közigazgatásról lásd Sajti, 2004: 179–186.

⁴ Stomm Marcel tábornok (1890–1968), az V. hadtest 14. gyalogdandárának volt a parancsnoka a délvidéki bevonulás idején.

⁵ Stomm, 1990: 104.

⁶ HL Bayor Ferenc személyi anyaga. Parancsnoki vélemény, 1938. augusztus 1.

⁷ Ungváry, 2002: 93–106.

⁸ VKF 1941. I. o. 5349/eln. HL Veress Lajos altábornagy, a 2. lovasdandár parancsnoka: Összefoglaló helyzetkép felterjesztése. Milenko Palić feltételezése szerint Újvidékről 15–30 ezer embert érintett az erőszakos kitelepítési kísérlet. Palić, 2003: 34.

⁹ Kádár Gyula vezérkari ezredes (1898–1982), 1942 májusától a hadsereg hírszerző és kémelhárító osztályánál teljesített szolgálatot, 1943. augusztus 1-jétől a vezetője.

-
- ¹⁰ Novákovics Béla címzetes altábornagy (1886–1976), a Délvidék katonai közigazgatási parancsnoka.
- ¹¹ Kádár Gyula rosszul emlékezett, Werth Henrik vezérezredes, a Honvéd Vezérkar főnöke korábban is tudott az ügyről.
- ¹² Kádár, 1978: 378.
- ¹³ Uo. 378. Kádár Gyula memoárjának kéziratában a történet annyiban tér el a publikált változattól, hogy itt a szerző megemlíti egy, a perben Bayor mellett tanúskodó és védelmében a tárgyaláson hungarista beszéddel az „elnökkel polemizáló” Fazekas vagy Farkas nevű vezérkari őrnagy nevét is. ÁBTL A-862. 103–104.
- ¹⁴ Ujszászy István vezérőrnagy (1894–?), 1939 májusától 1942 augusztusáig a katonai hírszerző és kémelhárító osztály, majd az Államvédelmi Központ vezetője.
- ¹⁵ Haraszti, 2007: 324.
- ¹⁶ CSML B 1569/1943/I. és B 1569/1943/II. Szegedi törvényszék Bayor Ferenc és társai hivatali sikkasztás stb. büntette.
- ¹⁷ IANS F 228/1 – 5. Komanda mesta slabodnog kraljevskog grada Novi Sada. A szabadkai és a zentai levéltárak vonatkozó anyagának ismeretében valószínűsíthető, hogy Újvidéken is ennél sokkal több irat keletkezett, de ezek nagy része vagy megsemmisült, vagy a rendezetlen állományban található. Utóbbi lehetőség – az újvidéki levéltárban kapott tájékoztatás szerint – nem merülhet fel. A Vajdasági Levéltárban (Arhiv Vojvodine, Újvidék) nincs vonatkozó forrás, a Vajdasági Múzeum irattárában (Újvidék, Muzej Vojvodine. Arhivska Zbrika, Mađarske kutije 1–11) vannak katonai, rendőrségi, csendőrségi és közigazgatási dokumentumok az 1941–1944 közötti időszakból, de ez rendezetlen anyag.
- ¹⁸ Üzletek működésének az engedélyezése, iparendélyek kiadása, lakossági bejelentések a bevonulás során keletkezett károkról stb.
- ¹⁹ PIL Mikrofilmek 634.
- ²⁰ ÁBTL 3.1.6. P-432. Bayor Ferenc és társai. 85–87. Memorandum a délvidéki orosz emigránsok helyzetéről. Budapest, 1941. július 24. A dossziében 1951. május 18-i kérdőjegen (7–8.) szerepel, hogy Bayort mint „jugoszláv háborús bűnöst” 1945-ben kiadták a délszláv államnak.
- ²¹ Az Orosz Vöröskereszt által Bayor Ferenc városparancsnok számára 1941. augusztus 17-én készített összeírás szerint Újvidéken 1254 fős volt az orosz kolónia. IANS F 228/5 30059/1941.
- ²² ÁBTL 3.1.6. P-432. Bayor Ferenc és társai. Az 1952. február 21-ei szigorúan titkos jelentés szerint a Belügyminisztérium irattárának feldolgozása során került elő „Bayor Ferenc és társai ügye”. 38–39.
- ²³ CSML B 1569/1943/I. 1942. Kü. 1818/35. szám.
- ²⁴ CSML B 1569/1943 217. szám. Másodfokú ítélet.
- ²⁵ CSML B 1569/1843/II. 45. szám.
- ²⁶ CSML B IV. 1569/1943 188. szám. Elsőfokú ítélet.
- ²⁷ Szokol (Sólyom): diák tornaegyesület.
- ²⁸ CSML B 1569/1943/I. Védőbeszéd.
- ²⁹ Dr. Meggyesi Lajos királyi ügyész, különleges feladatkörrel felruházva, 1942. április 1-jétől kezdte meg működését a Délvidéken, majd július 9-étől az egész országra kiterjesztették hatáskörét, a köztisztviselők által elkövetett visszaélések utáni nyomozást. Nánási, 2011.
- ³⁰ A Délvidék visszacsatolása előtt Meggyesi valóban államügyészként működött Jugoszláviában, Koszovóban teljesített szolgálatot, és miután átvették magyar szolgálatba, 1942. január 1-jén nevezték ki Zomborba királyi ügyésznek. Nánási, 2011.
- ³¹ CSML B 1569/1943/I. A védelem indoklása a semmisségi panaszhoz; és B 1569/1943/I. 210. szám. A vád indoklása.
- ³² Az első világháború idején a szerb hadseregben önkéntesként harcoló, 1918 után a Délvidéken letelepített, ott földet kapott vagy közszolgálatba lépett szerbeket nevezték dobrovoljácoknak. Sajti, 1987: 256. 35. lábjegyzet.
- ³³ CSML B 1569/1943/I. 28. szám.
- ³⁴ CSML B 1569/1943/I. 53. szám. Orvosszakértői vélemény. Újvidék, 1942. október 1.
- ³⁵ Az iratcsomóban két olyan, Bayor „extitkárnojétől” származó személyes üzenet található, amelyek arra utalnak, hogy írójukkal a tábornok esetleg bizalmas viszonyban volt Újvidéken. CSML B 1569/1943/II. 46. és 47. szám.
- ³⁶ CSML B 1569/1943/I. 56. szám.
- ³⁷ CSML B 1569/1943/I. 217. szám.
- ³⁸ Uo.
- ³⁹ Az 1945-ben Jugoszláviának kiadott magyar vádlottak, köztük Bayor Ferenc vádiratát lásd PIL Mikrofilmek. 634.
- ⁴⁰ Bayor esete egyáltalán nem tekinthető egyedinek: Meggyesi Lajos 1943-as jelentése szerint „rendőrökkel, szolgabírákkal, egyetemi tanárral, minisztériumi tisztviselőkkel, nyugalmazott tábornokokkal, tiszt ügyésszel,

orvossal, kör- és községi jegyzőkkel szemben folytatott eljárásokat” közhivatali visszaélések miatt. Nánási, 2011.

Források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

4.1. Állambiztonsági munkához készült háttéranyagok (A-anyag)

A-862 Kádár Gyula visszaemlékezése

3.1.6. P-dossziék

P-432. Bayor Ferenc és társai

Csongrád Megyei Levéltár (CSML)

B 1569/1943/I.

B 1569/1943/II.

Hadtörténelmi Levéltár (HL)

Bayor Ferenc személyi anyaga.

VKF 1941. I. o. 5349/el.

Istorijski Arhiv Novi Sad (IANS)

F 228/1 – 5.

Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár (PIL)

Nyomtatásban megjelent források

Kádár, 1978

Kádár Gyula: *A Ludovikától Sopronkőhidáig*. Budapest, Magvető Kiadó.

Palić, 2003

Palić, Milenko: *Visszaemlékezés a világháború éveire (1941–1945)*. Közreadja: Pihurik Judit. *Dél-Alföldi Évszázadok* 19. Szeged, Csongrád Megyei Levéltár.

Stomm, 1990

Stomm Marcel: *Emlékiratok*. Budapest, Magyar Hírlap Könyvek.

Haraszti (szerk.), 2007

Vallomások a holtak házából. Ujszászy István vezérőrnagynak, a 2. vkf. osztály és az államvédelmi központ vezetőjének az ÁVH fogságában írott feljegyzései.
Szerkesztette: Haraszti György. Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – Corvina Kiadó.

Hivatkozott irodalom

Nánási, 2011

Nánási László: Különleges nyomozó szerv a második világháború idején: az Államvédelmi Központ ügyésze (1942–1944). *Betekintő*, 2. sz. http://www.betekinto.hu/2011_2_nanasi (utolsó letöltés: 2011. október 17.)

Sajti, 1987

A. Sajti Enikő: *Délvidék 1941–1944. A magyar kormányok délszláv politikája.* Budapest, Kossuth Könyvkiadó.

Sajti, 2004

A. Sajti Enikő: *Impériumváltások, revízió és kisebbség. Magyarok a Délvidéken 1918–1947.* Budapest, Napvilág Kiadó.

Ungváry, 2002

Ungváry Krisztián: Honvédség és külpolitika. 1919–1945. In *Magyarország helye a 20. századi Európában.* Szerkesztette: Pritz Pál. Budapest, Magyar Történelmi Társulat.

A szociáldemokraták az igazságszolgáltatás útvesztőiben (1950–1962)

Kálmán József emlékezete

A második világháború után a Magyar Kommunista Párt (MKP), majd a Magyar Dolgozók Pártja (MDP) felső vezetésének a hatalom kisajátításáért folytatott állandó ellenségkeresésében az egykori szociáldemokratákkal való drasztikus leszámolást 1950 tavaszán kezdte meg a hatalmi pozícióban megerősödött kommunista vezérkar. Ennek során nem tett különbséget azok között, akik helyeselték, sőt elősegítették az SZDP-nek az MKP általi bekebelezését (Szakasits Árpád, Schiffer Pál, Marosán György stb.), és azok között, akik aggályoskodtak és elleneztek azt. Ez utóbbiak már a fúzió előtt, saját pártjuktól elszenvedték a retorziót: az 1947/1948 fordulóján zajló belső pártharcok – úgymond párttisztítási folyamat – eredményeként több tucat vezető pártpozíciót betöltő szociáldemokratát zártak ki soraik közül és fosztottak meg minden egyéb társadalmi tisztségétől, például parlamenti vagy fővárosi törvényhatósági mandátumától.¹ Őket jobboldalinak bélyegezték, ellenük törvénytelen eljárásokat folytattak le. Az MSZMP KB-nak a személyi kultusz éveiben elkövetett törvénysértésekről szóló 1962. augusztus 14-i határozata szerint a szociáldemokraták ügyében 276 személyt internáltak, 151-et pedig elítéltek.² Ezek között a legjelentősebbek egyike Kálmán József és 21 társának 1950 szeptemberében megrendezett pere volt. Tanulmányomban a per kapcsán a szociáldemokraták megpróbáltatásait, a többször megindult és felemásra sikerült rehabilitációs eljárást mutatom be, miközben kibontakozik egy, a szociáldemokraták második vonalához tartozó politikus pályaképe.

Az eredeti koncepció szerint Kéthly Anna parlamenti képviselő, a Ház elnöke lett volna az elsőrendű vádlott, ám ügyét elkülönítették, így került az első helyre Kálmán József (1888–1968), aki azonban sohasem tartozott az SZDP nagy formátumú vezéregyéniségei közé. A közeli baráti köréhez és tisztelőihez tartozó Révész András szerint „egy tipikus középiskolai tanár, régi mozgalmi [ember], aki egész életén keresztül mellőzésben részesült, vagy a pályája vonalán, vagy a pártban, mindig túl elméleti embernek tartották”.³ Ugyanakkor egy „abszolút jóhiszemű ember volt”, kitűnő rendszeres pártelőadó és szemináriumvezető, aki nagy elismertségre és népszerűsége tett szert a szociáldemokrata mozgalomban, de számos barátja, tisztelője akadt a fővárosi értelmiség körében, sőt irodalmi berkekben is. (Jó barátságban volt például Kassák Lajossal.) Tekintélyét és népszerűségét öregbítették a Horthy-korszakban betöltött középszintű párt- és szakszervezeti funkciói, a Munkások Irodalmi és Művészeti Országos Szövetsége titkáráként a szocialista kultúra terjesztése érdekében kifejtett tevékenysége, és a pártsajtóban (*Népszava*, *Szocializmus*), valamint baloldali, illetve kommunista szellemben íródott irodalmi lapokban (*100%*, *Gondolat*) megjelent írásai.⁴ Igaz, hogy 1935-ben Peyer Károly fegyelmet indított ellene ausztromarxista⁵ nézetei miatt, valamint azért, mert a kelenföldi pártszervezet titkáráként „kommunista sejteknek” adott helyet a pártszervezetben. Hébelt Ede, a jogász tagtárs közbenjárásának köszönhetően akkor megmenekült a kizárástól, csupán „intelmet” kapott.⁶ „Annak ellenére, hogy később átsodródott erősen a jobboldal irányába, mert észre vette, hogy becsapnak és elszigetelnek bennünket, jó neve volt a szakszervezeti embereknek a sorában” – idézte fel emlékei között Révész András az 1980-as évek derekán a vele készített interjúban.⁷

Kálmán József 1945-ben magyar–német–történelem szakos tanári diplomával, kereskedelmi iskolai tanári, könyvtárosi és köztisztviselői múlttal, kiváló szociális érzéssel, oktatásügy iránti elkötelezettséggel lett előbb delegált, majd választott törvényhatósági bizottsági tag és pártja frakciójának egyik titkára. Ekkoriban végzett

szerteágazó munkásságát az 1946-ban alapított magas állami kitüntetésekkel – Magyar Szabadság Érdemrenddel, Köztársasági Érdemrenddel – is elismerték.⁸

Kálmán József nem tartozott a két párt fúzióját sürgetők, illetve azt lelkesen üdvözlők sorába, aggályainak, kételyeinek különböző fórumokon gyakorta hangot is adott. Ezért is vált az SZDP-n belüli „tisztogatás” áldozatává már 1948 elején, amikor több sorstársával együtt kizárták a pártból, és megfosztották minden funkciójától. (A jobboldali szociáldemokratákról az államvédelmi szervek által 1957 szeptemberében készített összefoglaló jelentés adatai szerint a két párt egyesítése előtt, illetve alatt mintegy 30 000 személyt zártak ki az SZDP-ből, ebből 20 000 főt Budapesten.)⁹ A politikai és társadalmi életből így kirekesztettekhez összehozta a közös sors, és baráti találkozókra a napi politikai ügyek mellett a szociáldemokrácia perspektívájának kérdése is szóba került. Szellemi vezérüknek Kéthly Annát tekintették. Az összejövetelekre gyakran a szűk elvbaráti körhöz tartozók – Bittmann István, Györki Imre, Kálmán József, Kéthly Anna, Révész András, Valentiny Ágoston – lakásán került sor. Később, a koncepciók eljárások során „hatos bizottság” néven történik említés róluk. Jóllehet a résztvevők sohasem szervezték magukat bizottsággá, ám együvé tartozásuk megszervezésében – Kéthly Anna instrukciói alapján – Kálmán Józsefnek meghatározó szerepe volt. Az elnevezés ellen egyébként – ha módjukban állt – határozottan tiltakoztak is. Továbbá szélesebb körű eszmecserére alkalmas helynek bizonyult a Bástya utcai párthelyiség, ami eredetileg a városházi pártszervezet székhelye volt. Még 1946-ban, Pollákné Stern Szeréna tanácsnoknő közbenjárásának köszönhetően, Révész Andrásnak sikerült e célra megszereznie az egykori sakk-klubot. Másik fontos találkozóhely a Petőfi Szabadkőműves Páholy lett, amelynek a későbbi vádlott-társ, Ladányi Ármin, az Ügyvédi Kamara egykori elnöke régóta tagja, egyik vezető mestere volt. Az ő ösztönzésére lépett a szabadkőművesek sorába előbb Kálmán, és nyert rövidesen mesteri címet, majd biztatására Révész András és Bittmann István is. Ugyanis idővel egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy ez az egyetlen hely, ahol a fővárosi szociáldemokraták még zavartalanul találkozhatnak és politikai diskurzust folytathatnak.¹⁰ Tulajdonképpen ezek az összejövetelek szolgáltatták – többek között – az ellenük kreált koncepciók vádak alapját.

Az úgynevezett jobboldali szociáldemokraták őrizetbe vétele 1950. június 9-én Büchler József letartóztatásával vette kezdetét. Július 15-re 21 főre gyarapodott a létszám, az utolsó áldozatot, Szűcs András törvényszéki bírót (Ries István igazságügyi miniszter volt titkárát) augusztus 25-én kapcsolták a 21 vádlottas ügyhöz, amelynek tárgyalását a Katonai Bíróság szeptemberben meg is kezdte, sőt 13-án már meg is születtek s a hónap végére jogerőre is emelkedtek a minden törvényességet nélkülöző, előre gyártott koncepciókra épülő, rendkívül súlyos ítéletek. Az ügy elsőrendű vádlottja, Kálmán József – mint már említettem – az SZDP-ből való kizárásáig a városházi szociáldemokrata frakció egyik titkára volt, vádlott-társai között egykori párt-, illetve szakszervezeti vezető funkcionáriusok, magas rangú állami tisztségviselők (miniszter, államtitkár, bank elnök), országgyűlési és fővárosi önkormányzati képviselők voltak. A fegyveres testületet Bittmann István rendőr alezredes és Zentai Vilmos volt honvédelmi államtitkár „képviselte”.

A vádokban lényegében háromféle alap-bűncselekmény fordult elő: a háborús bűntett; a demokratikus államrend és köztársaság megdöntésére irányuló szervezkedés; és a hűtlenség. Négy személy (Király Géza, Takács Ferenc, Marosvölgyi Lajos, Sima Paula) kivételével mindegyiküket elítélték háborús bűntett elkövetéséért. Takácsot csak hűtlenséggel, a másik három vádlottat szervezkedés miatt vonták felelősségre. A „hatos bizottság” tagjainak tekintettek a vád súlyosságától függetlenül életfogytig tartó börtönre, egyeseket – Kálmán Józsefet és Révész Andrást – mellékbüntetésül teljes vagyonekobzásra és 10 év hivatalvesztésre is elítélték. A 22 perbefogott közül tíz személyre szabtak ki életfogytig tartó szabadságvesztést, a többiek 10–15 év börtönbüntetést kaptak. Egyébként egyedül Sima Paulát, Kéthly Anna egykori parlamenti titkárnőjét ítélték „csak” tízévi börtönre. Az elsőfokú bíróság tíz vádlottat halálra ítélt, köztük a „hatos bizottság” tagjait is, de halálbüntetésüket a másodfokú bíróság életfogytiglani szabadságvesztésre mérsékelte.¹¹

Kálmán József bűnlajstroma meglehetősen változatos és különösen súlyos vádpontokat tartalmazott. Többek között a következőket: az 1930-as években a XI. kerület párttitkárként, a politikai rendőrség besúgójaként számos baloldali személyt juttatott börtönbe; 1945 után igazolóbizottsági elnöki tisztét fasiszták megmentésére használta, a szociáldemokrata fővárosi frakció egyik titkáráként elősegítette, hogy fasiszta személyek beépüljenek az SZDP-be, szabotálta a 3 éves terv végrehajtását és Budapest fejlesztését. A pártból való kizárását követően „városházi ellenforradalmi elemekből illegális csoportot szervezett”, és tagjait szabotázsakciókra uszította. 1949 tavaszán Kéthly Anna „angol kém” irányításával ellenforradalmi összeesküvést szervezett a rendszer megdöntésére, a hatalomátvételre, ellenforradalmi kormány megalakítására, s a teendők irányítására létrehozta a „hatos bizottságot”. Ő készítette el a nyugati kémszervezetek utasítására, a hatalomátvételre számítva, a kormányprogram-tervezetet, és juttatta el Kéthly Anna „angol kémnek”. Az „imperialista kémszervezetek” irányítása alatt működő Petőfi Szabadkőműves Páholyt használta az illegális összejövetelek fedőszerveként. Közvetlen kémkapcsolatban állt Presszer István svájci kémmel, akinek államtitkokat tartalmazó információkat szolgáltatott.¹²

Az 1950 és 1952 nyarán végrehajtott nagy letartóztatási hullám következtében a jobboldali szociáldemokraták felső és középvezetőinek 75%-a börtönbe került. Ezt követően a szabadlábon maradók politikai aktivitása alaposan visszaesett, befelé fordulóvá, apatikussá váltak. Ám a tömeges bebörtönzésük, az adminisztratív eszközökkel történt elnémitásuk a későbbiekben (szabadon engedésük, majd rehabilitálásuk után) komoly gondot és fejtörést okozott az államvédelem munkatársainak. Ugyanis a börtönviselt népszerű, jeles párt- és szakszervezeti funkcionáriusokat kiszabadulásukkor „mártírként” üdvözölték egykori elvbarátaik.¹³

Sztálin halálával 1953-ban jelentős változások következhetek be mind a nemzetközi, mind pedig a hazai politikai életben. Napirendre kerülhetett a törvénytelenül bebörtönzött, internált, kitelepített több száz egykori kommunista és szociáldemokrata funkcionárius és családtagjaik ügyének felülvizsgálata, méltányos rendezése. Ám törvényes felmentésük, rehabilitálásuk meglehetősen vontatottan haladt, ami főként Nagy Imre, az új miniszterelnök és Rákosi Mátyás pártvezér közötti elvi, politikai nézetkülönbségekkel függött össze. Lassította a felülvizsgálati eljárások menetét a törvényteleniségekben vétkesek megnevezésének és felelősségre vonásának problematikus volta is. Az első intézkedések között szerepelt az internálás intézményének megszüntetése, a kitelepítettek ügyének rendezése az 1934/1953. VII. 26. számú minisztertanácsi határozat alapján.¹⁴ 1954. május 12-én az MDP Politikai Bizottsága határozatot hozott „a jogtalanul elítélt párttagok (párt-, állami és egyéb funkcionáriusok) rehabilitálásának elveire”, majd 1954. május 19-én a politikai elítéltek, 1956. április 19-én pedig az időközben szabadlábra helyezett volt szociáldemokrata párttagok ügyének felülvizsgálatára.¹⁵ Közben a BM Államvédelmi Hatósága (BM ÁVH) is hozzákezdett a koncepciók eljárások felülvizsgálásához.

1954. november 1-jére elkészült a minden rész kérdésre kitérő intézkedési javaslatokat tartalmazó vizsgálati terv Kálmán József ügyével kapcsolatban. A tervkészítő, Zagg János államvédelmi százados, a vizsgálat során szükségesnek tartotta például a háborús bűntettel összefüggésben tisztázni Kálmán József Horthy-korszakbeli tevékenységét pártján belül és kapcsolatát a politikai rendőrséggel. Javasolta az elítélt újbóli kihallgatását és olyan személyek felkutatását, akik ismerték a háború előtti munkásságát, továbbá akkori tevékenységére vonatkozó dokumentumok beszerzését a Munkásmozgalmi Intézetből. Továbbá szándékukban állt keresni olyan egykori párttagokat, akik az ő besúgói ténykedése miatt kerültek rendőrkézre, és találni detektíveket, akik igazolni tudják Kálmán József együttműködését a korabeli politikai rendőrséggel. Hasonló, minden apró részletre kitérő terv és intézkedési javaslat készült másik két „bűntettével” (a demokratikus államrend és köztársaság megdöntésére irányuló szervezkedés és hűtlenség) kapcsolatban is, aminek végrehajtása jó kiindulási alapot nyújthatott volna a törvénysértés törvényes korrekciójához.¹⁶ Am az ügy megnyugtató rendezése még jó ideig váratott magára, még a felülvizsgálati eljárás is elodázódott. Kálmán József előbb került szabadlábra (több sorstársával együtt), mielőtt jogi elégtételt kaphatott volna. Ugyanis 1955. november 25-én közölték vele, hogy

büntetését az Elnöki Tanács megszakítja, és egyéni kegyelemben részesíti. Egyben figyelmeztették a kötelező titoktartásra és arra, hogy a börtönben tapasztaltokról, vizsgálati, kihallgatási procedúrákról nem beszélhet.¹⁷

Az 1956 tavaszán lefolytatott felülvizsgálati eljárásban Kálmánt az 1950-ben készült ítélet alapját jelentő vádak közül csak a szervezkedés vezetésében találták bűnösnek, amivel újra meg fogják vádolni – olvasható Cseh Géza államvédelmi főhadnagy jelentésében. (Az is megtudható belőle, hogy Kálmán József a „hatos bizottsággal” kapcsolatban hangsúlyozta, sohasem szervezték magukat bizottsággá, a megnevezést a „korábbi vizsgálat konstruálta”.) Kálmán a felülvizsgálat során visszavonta korábbi vallomását, arra való hivatkozással, hogy annak idején kényszer hatására írta alá a tárgyalás alkalmával elé tett jegyzőkönyvet. Egykori kihallgatója – Faludi Ervin államvédelmi főhadnagy – beismerte, hogy ő fogalmazta a jegyzőkönyvet és az abban foglaltak aláírására fizikailag kényszerítette (megpofozta) a vádlottat. Kálmán József viszont azt elismerte, hogy a pártból kizárt elvbarátaival 1949-ben valóban többször összejöttek egymás lakásán, és a párt várható legalitására való felkészülés is szóba került a megbeszéléseken. Ugyanis arra számítottak, hogy a nyugati hatalmak, illetve az ENSZ nem nézheti tétlenül a magyarországi eseményeket, be fognak avatkozni, s erre és a majdan esedékes választásokra számítva foglalkoztak a programkészítés gondolatával is. Ugyanakkor határozottan állította: nincs tudomása arról, hogy a „hatos bizottság” kapcsolatba lépett volna más ellenforradalmi csoportokkal.¹⁸

Röviddel a lefolytatott felülvizsgálati eljárást követően, 1956. május 7-én Non György legfőbb ügyész a Legfelsőbb Bíróság Katonai Kollégiuma Elnökének perújítási indítványt nyújtott be Kálmán József ügyében. Indítványozta az 1950. szeptember 20-án kelt jogerős ítélet hatályon kívül helyezését, új tárgyalás kitűzését, továbbá javasolta Kálmán felmentését a háborús bűntett és hűtlenség büntette miatt emelt vádak alól, valamint bűnösségének megállapítását „az államrend és a köztársaság megdöntésére irányuló szervezkedés büntetéseben”.¹⁹ Kálmán József sorstársai ügyének felülvizsgálata hasonló eredménnyel zárult. A legtöbbjük esetében az ügyészség nem javasolta valamennyi vádpont alóli felmentésüket, így igazolva az elítélt bűnösségét, az eredetileg kiszabott büntetés egy részének jogosságát.²⁰ A felülvizsgálati eljárások során tanúként ismét beidézték egykori „bűntársak” – köztük Kálmán József is –, rendre visszavonták az 1950-ben kényszer hatására egymásra vonatkozó terhelő vallomásukat.²¹

A még 1954-ben megválasztott háromtagú Rehabilitációs Bizottság (Nagy Imre, Rákosi Mátyás, Gerő Ernő, 1955-től Rákosi, Ács Lajos, Apró Antal) az MDP Politikai Bizottságának 1956. május 24-i ülésén javaslatot tett – többek között – néhány „közismerten jobboldali”, már szabadlábon lévő egykori szociáldemokrata párttaggal kapcsolatos további eljárásra. Eszerint „akinek bűnössége csak a vizsgálat elégtelensége és az elkövetés óta eltelt hosszú idő miatt nem bizonyítható megnyugtató módon – mellőzzük a perújítási eljárás lefolytatását és az Elnöki Tanács részesítse őket egyéni kegyelemben”. A megnevezettek többsége a Kálmán József és társai perében elítéltek voltak, Kálmánon kívül Bittmann István, Büchler József, Györki Imre, Kertész Miklós, Révész András, Valentiny Ágoston, Zentai Vilmos. Ugyanakkor javaslatot tettek 16 volt vezető szociáldemokrata munkába állítására, illetve nyugdíjazására. Köztük szerepeltek, mint leendő nyugdíjasok: Büchler, Györki, Kertész, Szakasits Antal, Takács József. A Kálmán-per áldozatai közül egyedül Zentainak szántak minisztériumi osztályvezetői állást. A Rehabilitációs Bizottság javaslatát azonban a politikai bizottsági határozat módosította, s a legfőbb államügyész feladatává tette annak eldöntését, hogy az egyes személyeket egyéni kegyelemben részesítsék-e, vagy perújítási eljárásban döntsenek sorsukról. Ugyanakkor a nyugdíjazás vagy munkába helyezés kérdését az ítéletektől tette függővé.²²

Kálmán József esetében e párthatározat az államvédelem azonnali reagálását váltotta ki. Kovács János ügyész és Cseh Géza a Vizsgálati Főosztály századosa már 1956. május 28-án jelentésükben összegezték a felülvizsgálat eredményét, kiemelve, hogy a „szervezkedés vezetésének büntette fennáll – bár az más megvilágításba került, mint korábban”. A vádlott-társak beismerték, hogy összejöveteleiken a rendszerváltozás és az SZDP újjászervezésének kérdése gyakori téma volt közöttük. S ezzel összefüggésben készült az ominózus programtervezet, és folytattak tárgyalásokat

egyházi személyekkel, valamint jobboldali parasztpárti politikusokkal. Bebizonyosodott az is, hogy a „hatos bizottság” segélyakciót is szervezett a pártból kizártak számára. Mindezek alapján a perújrafelvételt nem javasolták.²³ Majd a július 13-i keltezésű, a Legfőbb Ügyészség Különleges Ügyek Osztályának – szintén Kovács János ügyész és Cseh Géza államvédelmi százados által – készített hivatalos feljegyzés Kálmánt „újabb kedvezményben részesíteni” nem javasolta, tekintettel bűnösségére és kegyelemmel történt szabadulására.²⁴ Pár hónappal később ugyanők a felülvizsgálat eredményének újabb értékelése és mérlegelése után indítványozták, hogy Kálmán József egyéni kegyelemben részesüljön, mivel sem besúgó tevékenysége, sem a hűtlenség és szervezkedés büntetése elkövetése nem volt bizonyítható, csupán a szervezkedésben való szövetkezésben tekinthető vétkesnek.²⁵ Míg a Kálmán József és társai 22 vádlottas ügy 8 résztvevőjét (Pozsgai Gyula és hét társa ügy keretében) 1957. augusztus 27-én a Legfelsőbb Bíróság Katonai Tanácsa büncselekmény hiányában felmentette, és meghozta a jogerős ítéletet, addig Kálmán Józsefnek és többi társának évekig kellett még várni, amíg a felemás felülvizsgálati eredményük alapján a Legfelső Bíróság számukra is meghozta a felmentő ítéletet.²⁶

A koncepciók ügyekkel kapcsolatos jogorvoslati eljárások ugyanis az 1956. október 23-án kitört forradalom következtében háttérbe kerültek. Az egyéni sérelmek eltörpültek az országos politikában zajló nagy horderejű fordulatok mellett. A gyorsan pergő események a szociáldemokrácia számára is reményt keltő perspektívát sejtettek. Az SZDP reorganizálása, a többpártrendszer visszaállításának esélye elérhető közelségbe került. Október 30-án az MDP Központi Vezetősége feloszlatta a pártot, ugyanakkor a régi koalíciós pártok, köztük az SZDP is, bejelentették újjászerveződésüket. A régi pártszékházban, a Conti utcában több száz egykori párttag jelenlétében megválasztották a párt ideiglenes vezérkarát, a 21 tagú vezetőséget és az 5 fős ellenőrző bizottságot.²⁷ Az újonnan alakult vezetőségben rangos helyet és fontos feladatot kapott Kálmán József, őt jelölték a felállítandó kulturális és sajtóügyek osztályának irányítására.

A forradalom leverése, az ún. konszolidáció, valójában a visszarendeződés kezdete egyben az SZDP néhány napos legalitásának is a végét jelentette. Az illegalitásba kényszerült pártvezetésnek továbbra is oszlopos tagja maradt Kálmán József. Aktív szerepet vállalt a kerületi szociáldemokrata szervezetek újraélesztésében, tevékenységük megszervezésében, elsősorban szűkebb pátriájában, a XI. kerületben.²⁸ Minden bizonnyal jelentős szerepe volt a tagság közötti kapcsolattartás megszervezésében, a megváltozott viszonyokhoz igazított taktikai elemek kialakításában. Része volt abban is, hogy az illegális pártvezetés bizalmatlanságot szavazott az új kormánynak, maga is reménykedett a rövidesen bekövetkező rendszerváltozásban, a nyugati nagyhatalmak segítségnyújtásában, de óvta párthíveit mindennemű rendszerellenes tevékenységtől.

A hazai szociáldemokraták és a forradalom végnapjaiban az emigrációt választók közötti kapcsolat, valamint a különböző „ellenforradalmi erőkkkel”, „illegális koalíciós szervezetekkel” vélt együttműködés az 1956 novemberében újjáalakuló állambiztonsági szerveket arra készítette, hogy alaposan elemezzék, értékeljék a kialakult helyzetet, tanulmányozzák a szociáldemokraták újabb módszereit, irányvonalát és taktikáját, hogy hatékony intézkedéseket foganatosíthassanak esetleges aktivizálódásuk esetén. Továbbá, hogy javaslatot tudjanak készíteni a Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) Politikai Bizottsága számára a velük szembeni politikai, illetve államvédelmi intézkedésekre. Egy 1957 őszén készült összefoglaló jelentésben – többek között – feltétlenül szükségesnek tartották a következőket megjegyezni: ideológiailag „széjjel kell zúzni a szociáldemokratákat”, hogy a jobboldal befolyása alatti tömegek megnyerhetőek lehessenek a rendszer számára; tárgyalást kell kezdeni néhány prominens szociáldemokratával és bevonni őket a „társadalom szocialista építésébe”, s ezzel megbontható a „Kéthly–Kelemen–Révész-féle vonal egysége” (amibe kétségtelen Kálmán József is beletartozott). Fontos lenne továbbá néhányuk 1956-os tevékenységének tisztázása, s ezzel kapcsolatban az Osztrák Szocialista Párt, valamint a Szocialista Internacionálé szerepének felderítése. Meg kell kezdeni a jobboldali szociáldemokraták beszervezését, ami – a jelentés készítője szerint – nem reménytelen. Ugyanakkor nem mellőzhető az állami beavatkozás, azaz egy minisztériumi utasítás, ami parancsot ad az

ellenséges tevékenységet folytató jobboldali elemek elleni államvédelmi operatív munkára. Szükséges az 1956 után – különösen vidéken – meggyengült felderítés és elhárítás feltételeinek javítása. Ugyanis a régi kiváló ügynöki gárda lényegében a koncepciók perек elítélteinek kiszabadulásával egyidejűleg lebukott, utánpótlás nincs, újabbak beszerzésére azóta nem került sor. A jelentés készítésekor mindössze 13 ügynök állt a Belső Reakció Elhárító Osztály II/5-a, vagyis a különböző jobboldali pártok volt tagjai elleni elhárítást végző alosztály rendelkezésére.²⁹

A – fentiek ellenére – folyamatosan megfigyelt szociáldemokraták megnyerésére többféle javaslat, terv készült: egyesek nyugdíjának felemelése (köztük Kálmán Józsefé is), nyilvános szereplés biztosítása népszerű, korábban komoly pozícióban lévő párt- és szakszervezeti funkcionáriusok részére, esetleg néhányuknak szovjetunióbeli üdülési lehetőség felkínálása.³⁰ Ugyanakkor a megszokott és jól bevált módszerekkel (lejárattás, kompromittálás, telefonlehallgatás, megfigyelés, ügynökök révén beszerzett vagy kreált terhelő információk stb.) is igyekeztek megbontani a még összetartó szociáldemokrata csoportokat – nem is eredménytelenül. Időközben az 1956 októberében megalakult pártirányító testület négy főre csappant, amelyben Kálmán Józsefnek továbbra is meghatározó szerepe volt, noha elsőszámú vezetőnek Révész András számított, és akként kezelték őt az állambiztonsági szervek is. A szociáldemokraták körében érzékelhető látványos bomlási folyamatot Kovács László rendőr főhadnagy és Mátéka Sándor rendőr hadnagy 1959 decemberében készített jelentésükben elsősorban az új módszerek rugalmas alkalmazása, a belpolitikában és a gazdasági életben, valamint a nemzetközi helyzetben bekövetkező kedvező változásokkal hozták összefüggésbe. Pozitívan értékelték továbbá, hogy az illegálisan működő szociáldemokraták közül többen közeledtek az MSZMP-hez, sőt funkciót vállaltak. Ugyanakkor a II/5-a alosztály érdemeként kiemelték: mindent elkövettek, hogy a veszélyesebb elemeket környezetüktől elszigeteljék és lejárassák őket, ami „többé-kevésbé sikerült is”.³¹

Annak ellenére, hogy valóban felgyorsult az illegális (pártnak már alig nevezhető) szociáldemokrata csoport polarizálódása, az egykori prominens személyeket továbbra is igyekeztek látótérben tartani, elsősorban olyan ügynökök révén, akik korábban maguk is az SZDP soraiba tartoztak.³² Így kevésbé volt gyanús közeledésük, kérdezősködésük, s a megfigyeltek őszintébben, nyíltabban beszéltek politikai elképzeléseikről is. Ezért fogadta bizalmába – többek között – Révész András, Kálmán József és Igaz Mária ifjú Király Géza újságíró, az 1956. októberi *Népszava* szerkesztőjét, Kéthly Anna elvbarátját, a „Ferenc” (vagy „Kristály”) fedőnéven szereplő ügynököt, akinek apja régi, jeles szociáldemokrata, az Országos Társadalombiztosító Intézet (OTI) egykori elnöke, Kálmán József egyik vádlott-társa volt. Az ifjú Király beszerzése még 1953-ban, a korabeli „ávész” módszernek megfelelően gyártott „terhelő és kompromittáló adatok alapján történt”. 1956 után illegalitásba vonult, reaktiválására 1958-ban került sor, a következő szövegű nyilatkozat aláírása ellenében: „Én Király Géza a BM politikai rendőrségének önként felajánlom szolgálataimat. Ezt teszem azért az ellenséges cselekményemért, melyet az ellenforradalom alatt kifejtettem a népi demokratikus rendszer ellen.”³³ Ismételtelen a volt szociáldemokrata vezérkar tagjainak megfigyelése volt hivatali kötelessége. Ekkori jelentéseivel azonban felettesei már nem voltak mindig elégedettek, bizalmatlanságukat jelzi, hogy vele szemben is alkalmazták az ún. 3/e rendszabályt, azaz lehallgatták a megfigyelt személlyel folytatott beszélgetését. Tény, hogy például Kálmán Józsefről készült, 1959. szeptember 7-ei beszámolója alig tartalmazott érdemi információt, jelentése semmitmondó, szükséztavú. Egy 1960 nyarán írt jelentés sem tartalmaz Kálmán politikai nézeteivel kapcsolatos megjegyzést, csupán betegségét, letörtségét konstatálja és családi, gazdasági természetű dolgokról tesz említést: kevés a nyugdíj, probléma van a feleség iparával (mérleg kölcsönzésével foglalkozott). Ez utóbbi ügyben Justus Pál közbenjárására Kálmán felkereste Nyers Rezső pénzügyminisztert, az egykori szociáldemokratát, akitől azt is megtudta, hogy nem lehet számítani sem nyugdíjmelésre, sem arra, hogy a rehabilitáció ügyében a közeljövőben történjék valami.³⁴

A „Szepesi Sándor” fedőnevű ügynök, aki némely rábízott delikvenssel (például Bittmann Istvánnal, Zentai Vilmossal) az 1950-es évek elején a börtönben már megismerkedett, hasonló megfigyelési terepet kapott, és jelentéseiből több fontos

információ került a politikai rendőrség birtokába. Ugyanakkor tájékoztatott arról is, hogy az egykori sorstársak, börtöntársak politikai elveit miként formálták át a nagypolitikában zajló események, s miként váltak politikai ellenféllé a korábban azonos platformon politizálók. Megtudható belőlük, például, hogy a szociáldemokraták elleni egyik koncepciók per áldozata, Bölcsföldi Tibor miként tört palcát az elveihez még ragaszkodó Kálmán József és Révész András felett. Úgy vélte, „nem lehet eléggé elítélhető ezeknek az embereknek a szájhőssége és úton-útfélen való felelőtlen nyilatkozata”. Kálmánt – elmondása szerint – külön figyelmeztette: helyesebb lenne, ha „sokkal szerényebben viselkedne és különböző rendszerellenes megnyilatkozásait megszüntetné”. Kálmán válaszáat így interpretálta: „neki mindegy az, hogy börtönben fog-e elpusztulni, vagy nem, de arra nem kényszerítheti őt senki, hogy meggyőződése ellenére helyeselje a mai magyar politikai rendszert”.³⁵ Fény derült a megszakadt és a még tartó elvbaráti kapcsolatokra is. A jobboldali szociáldemokrata mozgalom ismertetése kapcsán „Szepesi” közli Révész véleményét, melyből kiderül: egyre fogy táboruk, egyre többen hódoltak be a rendszernek, vagy váltak közönyössé. Alig maradt a régi gárdából, aki hű maradt a szociáldemokrata elvekhez, önmagán kívül elsősorban Kálmán Józsefet, Kertész Miklóst, Kelemen Gyulát, Zentai Vilmost említette.³⁶

Az Igaz Máriáról készült jelentések számos olyan információt tartalmaznak, amelyek valóságtartalma erősen megkérdőjelezhető. A Kálmán Józseffel kapcsolatban előadottakat feltehetően mellőzöttsége, sértettsége, megkopott barátságuk hozhatta ki belőle. Ugyanis Igaz Mária elmondása szerint Kálmán József komoly lépéseket tett a tömegszervezeti munkába való bekapcsolódás érdekében. Ez ügyben – állítólag – több társával felkereste Szakasits Árpádot, aki azonban nem tárgyalt velük, Marosán Györgyhez utasította a delegációt. Igaz Mária azt is tudni vélte, hogy a háttérben Justus Pál a dolog értelmi szerzője. Tény, hogy 1956 után a két politikus gyakran találkozott és szoros együttműködés alakult ki közöttük, eszmecseréik némelyikén Igaz Mária is részt vett, például azon is, amelynek témája volt a felkészülés a tömegekkel való kapcsolatra, ha az SZDP újra szerephez jutna. Kálmán nem kívánta Révészt e megbeszélésről tájékoztatni. A hírvivő szerepét ezúttal „Szepesi” ügynök játszotta el. Ő tájékoztatta Révészt mindarról, amit Igaz Máriától hallott. Révész úgy kezelte az információt, mint amit egy „szószátyár, kissé szenilis” hölgy fantáziája szült. Képtelenségnek tartotta, hogy Kálmán bárminemű lépéseket tett volna a tömegszervezeti munkába való bekapcsolódás ügyében. Viszont „azt valószínűnek tartom, hogy Kálmán Józsefben hajlandóság van arra vonatkozóan, hogyha neki felajánlanának akár egy miniszteri tárcát is, azt elfogadná, de azt nem tartom valószínűnek, hogy ilyen irányban kezdeményező lépéseket tegyen, illetve tett” – idézi Révészt az 1962. április 28-i ügynökjelentés.³⁷

A BM II/5-a alosztálya komoly lépéseket tett annak érdekében is, hogy maguk is előmozdítsák a nevesebb szociáldemokraták rendszer mellé állítását. Bekapcsolásuk ügyében – többek között – „Boros” ügynök is szorgoskodott. A célba vett személyek között szerepelt Révész András, Zentai Vilmos, Igaz Mária és Kálmán József is. Az utóbbi megkönyékezésében Veres Gábor révén közreműködtek egykori szociáldemokrata funkcionáriusok, Lénárt Imre és Dersi Gyula. Veres a Kálmánnál tett látogatást félsikerként értékelte a „Boros”-sal közölt információban: „Kálmánt alaposan sarokba szorítottuk [...] a felvetett érvek előtt meghajolt, de még két hét gondolkodási időt kért.” Hogy pontosan mik voltak a latba vetett érvek, az az ügynökjelentésből nem derül ki, csak következtetni lehet Veres korábban képviselt álláspontjából, miszerint a „tartós passzivitás nem vezet sehová”, ezért sürgette a szociáldemokraták mielőbbi bekapcsolását.³⁸ A későbbi rendőrségi jelentésekből arra lehet következtetni, hogy végül Kálmán nem adta be a derekát, sőt bizonyos fokig ismét aktívabb rendszerellenes politikai tevékenységbe kezdett. Az 1962 elején, a szociáldemokraták „morális helyzetéről” készített jelentés megállapította: miután a börtönből kiszabadulók többségét már rehabilitálták, komoly veszélyt nem jelentenek a társadalomra, „a rendszer gesztusai” következményeként elvárható tőlük a lojális magatartás. Egyébként soraik megfogyatkoztak, többen beilleszkedtek, s MSZMP-taggá lettek, egyesek elhagyták az országot, néhányan távoztak az élők sorából, így köreiből kevés ellenséges tevékenységgel kell számolni. Mindezek ellenére „jó szem előtt tartani őket”, nevezetesen Révészt, Fischert, Zentait és még néhány közeli elvbarátját, köztük minden

bizonytal Kálmán Józsefet is. Aktív ellenségként azonban Révész és Kelemen Gyulát nevezte meg a jelentéskészítő.³⁹

Igaz Mária „Szepesi”-vel való gyakori találkozásai egyikén kifecsegte azt is, hogy Kálmán benyújtotta rehabilitációja iránti kérelmét, és megbeszélést kezdeményezett a volt sorstársakkal – köztük vele és Révésszel, aki az ügy fontosságára tekintettel Bittmann Istvánt, a Kálmán és társai ügy egykori vádlottját is felkereste. Valamennyiük közös célja és érdeke volt, hogy a rehabilitációs eljárás alkalmával sorra kerülő esetleges kihallgatáson elhangzó vallomások egyértelműek legyenek, ezért is akarták egyeztetni mondandóikat.⁴⁰

A többéves halogatása után, az SZKP XXII. kongresszusát (1961. október 17–31.) követően az MSZMP lehetségesnek, sőt szükségesnek tartotta, hogy a szovjet pártkongresszus szellemében a hazai koncepciók perek áldozatainak ügyét végérvényesen rendezzék. A Politikai Bizottság november 14-i ülésén meg is választottak egy háromtagú bizottságot Biszku Béla, Apró Antal, Nógrádi Sándor személyében. Feladatuk: összeállítani a kommunista és a szociáldemokrata mozgalom azon résztvevőinek listáját, akiket a törvénytörő perek során jogerősen elítéltek. Az MSZMP az internáltak, kitelepítettek sérelmeivel eleve nem kívánt foglalkozni, mint ahogy a rehabilitációs eljárást sem akarta valamennyi „civil” áldozatra kiterjeszteni. Minden egyes koncepciók ügy végleges lezárásáról tehát nem lehetett szó, és a bizottság személyi összetétele sem jelentett garanciát arra, hogy legalább a kiválasztott kategóriák esetében teljes és korrekt lesz a „leltár”.⁴¹

A pártvezetőségi állásfoglalás értelmében az igazságügyi szervek megkezdték az előkészületeket. 1962. július 21-ére Szénási Géza legfőbb ügyész elkészítette a koncepciók perekben szereplő személyek ügyének felülvizsgálatáról szóló részletes elemzését. Jelezte, hogy a felülvizsgálat bizonyos fokig korlátozott, csak egyes kategóriák ügyét érinti: a 1945 előtti kommunista mozgalomban tevékenykedőket; a hazai munkásmozgalomban résztvevőket, akik ellen rendőrségi eljárás indult; azon szociáldemokratákat, akik elleneztek a két párt egyesülését. A jelentés részletesen foglalkozott az alapeljárásban elkövetett törvénytörésekkel. Külön elemezte az ÁVH, az ügyészség és a bíróságok eljárásai során elkövetett durva szabálytalanságokat, s rámutatott a jogalkotás hiányosságaira, az egész eljárás szakszerűtlenségére. Kiemelte, hogy a felülvizsgálatoknál a cél nem „ezen ügyek koncepciók jellegének megállapítása, az elkövetett törvénytörések reparálása volt törvényes úton, hanem csupán az, hogy a büntetést elszenvetetteknek valamiféle kárpótlást nyújtsanak”. Ezt mi sem bizonyítja jobban, mint az a tény, hogy akkor sem javasoltak perújítási indítványt vagy törvényességi óvást a törvénytörő ítélet ellen, ha beigazolódott a vizsgálat során, hogy a bűncselekményt az elítélt nem követte el, csak kegyelemben részesítésére tettek javaslatot. Így nem derült ki, hogy a kegyelemben részesülő voltaképpen bűnös-e vagy sem. Sokan vannak, akik még mindig nem kaptak semmiféle kárpótlást – hívta fel a figyelmet a legfőbb ügyész.⁴²

Kálmán József és tíz társa ügyében Szénási Géza 1962. július 5-én előterjesztette perújítási indítványát. A Legfelsőbb Bíróság július 14-ei zárt ülésén mindegyik elítélt esetében elrendelte a perújítást és az új érdemi tárgyalást, amit augusztus 6-ára ki is tűztek.⁴³ A tárgyalási jegyzőkönyv tanulsága szerint a jelen lévő hat elítélt (ötven már meghaltak) mindegyike visszavonta a fizikai és pszichikai kényszer alatt tett korábbi vallomását, s egybehangzóan állította, hogy a kihallgatási jegyzőkönyvet vallatóik írták, s annak szövegét be kellett tanulniuk, nem volt lehetőség arra, hogy a jegyzőkönyvtől eltérő vallomást adjanak elő a tárgyaláson. Vallatóik nevét többségük nem tudta vagy nem emlékezett rá.⁴⁴

A tárgyaláson elhangzottak alapján a Legfelsőbb Bíróság valamennyi érintett esetében hatályon kívül helyezte a Budapesti Katonai Törvényszék 1950 szeptemberében hozott jogerős ítéletét, büntetett vagy/és bizonyíték hiányában felmentette őket. Kálmán József felmentését a következőkkel indokolta a tanács elnöke, Szijártó Károly hadbíró őrnagy: „A háborús büntetett tekintetében a nyomozati eljárás során tett beismert vallomását indokoltan visszavonta, s a perújítási tárgyaláson érdemleges védekezést terjesztett elő, s az általa előadottakat semmiféle bizonyíték nem rombolta le [...] a terhelt a háborús büntetett tényelemeit kimerítő bűncselekményt nem követett el.”

Továbbá: a „Legfelsőbb Bíróság arra a meggyőződésre jutott, hogy [...] a hűtlenség büntettét sem követte el”, mindezekre tekintettel mindkét bűncselekmény vádja alól büntett hiányában felmentette. „Az ún. »hatos bizottság« államellenes működésével kapcsolatban konkrét terhelő bizonyítékok [...] nem merültek fel, következésképpen a Legfelsőbb Bíróság a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedés vezetése büntettének vádja alól Kálmán Józsefet [...] bizonyítékok hiányában felmentette.”⁴⁵ Anyagi kártalanítását utóbb – legtöbb vádlott-társához hasonlóan – 70 000 forintban állapították meg. Kedvezőbb elbírálásban, nagyobb juttatásban részesültek a koncepciók pereken azon áldozatai, akik időközben beléptek az MSZMP-be, mint például Szakasits Árpád és Schiffer Pál.⁴⁶

A törvénytörő perekben elítélt „munkásmozgalmi emberek” ügyének lezárását célzó, 1962. augusztusi MSZMP KB-határozat minden korlátozottsága, hiányossága, téves megállapítása ellenére a koncepciók ügyek törvényes rendezésének biztató kezdetét jelentette, ha nem is eredményezte – nem is eredményezhette – a koncepciók ügyek teljes és minden tekintetben megnyugtató lezárását.⁴⁷ Igaz, nem következett belőle az sem, hogy beszüntették volna a börtönviselt, egykori jobboldali szociáldemokraták megfigyelését, végzését. Az elveik mellett kitartó „makacsok” vagy külföldre távoztak,⁴⁸ vagy vállalták a „belső emigrációt”, és továbbra is a minden lépésüket követő, minden tetteket ellenőrző, hivatalból kirendelt detektívek társaságát.⁴⁹

Az állandó ellenőrzésre, megfigyelésre a III/III-1-a alosztály (az F-, azaz figyelő dossziés személyekkel és a politikai elítéltekkel szembeni elhárítással foglalkozó részleg) megítélése szerint azért is szükség volt, mert egyáltalán nem szűnt meg a jobboldali szociáldemokraták ellenséges tevékenysége. Ugyanis azt vélelmezték, hogy Kálmán József, a négyfős illegális pártelnökség egyik tagja, az utóbbi időben különösen aktivizálódott. Az ügynökjelentések „bizonyították”, hogy Kálmán mindinkább jobbra tolódott, szorosabbra fűzte kapcsolatait az emigránsokkal, elvbarátaival a lakásán rendszeresen összejöveteleket tartanak és az SZDP perspektíváját latolgatják. Egyre gyakrabban találkozik a „nacionalista és revizionista” nézeteket képviselő, a szociáldemokrata jobboldal felé orientálódott Justus Pállal. E körülményekre tekintettel tett javaslatot az 1962-es esztendőről készített összefoglaló jelentés készítője „a 3/e operatív rendszabályon keresztül lakásába történő beépülésre”.⁵⁰

A szociáldemokraták folyamatos megfigyelése, szükség szerint lakásuk és telefonjuk lehallgatása az évtized végére a belügyi szervek megítélése szerint már feleslegessé vált, részben mert az egykori vezetők megöregedtek, részben apolitikussá, passzívvá váltak. Kálmán József 1968-ban bekövetkezett halálával az összejövetelek megszűntek. Kelemen Gyula súlyos beteg lett, Fischer József emigrált még 1957-ben. A régi vezető garnitúrából szemmel tartandó személy már csak Révész András maradt.⁵¹ „Ma már [...] elképzelhetetlen egy ún. szocialista vagy szociáldemokrata eszmei megalapozású ellenzéki mozgalom” – olvasható a BM III/III-3-a alosztály 1969. március 5-i jelentésében. Ugyanakkor a beszámoló készítője hangsúlyozta, hogy az „államvédelmi munkával” továbbra is segíteni kell azon jobboldali elemek beilleszkedését a társadalomba, akik már eltávolodtak a Révész András vezette ellenséges csoporttól. „Ezt a munkát ügynöki úton is folytatni kell a differenciált operatív intézkedések mellett.”⁵² A következő év decemberében a volt jobboldali szociáldemokrata vezetők ellenőrzése során szerzett tapasztalatok azt igazolták, hogy az állambiztonsági szervek (BM III/III-3-a) eredményes munkájának köszönhetően ellenséges tevékenységük lehetősége megszűnt, sokan beilleszkedtek és azonosultak a „politikai vonalvezetéssel”.⁵³

Ma már nehéz lenne eldönteni, hogy milyen megfontolás vezérelhette Kálmán Józsefet halála előtt néhány hónappal – 1967. november 12-én – papírra vetett visszaemlékezése készítésekor. Különös visszafogottság vagy politikai fásultság, talán túlzott szerénysége motiválhatta élete legfontosabb eseményeinek elmondásakor? Meglepő, hogy az utolsó harminc esztendő történéseire a 21 oldalas memoárban csupán pár sort szentelt. Azt azért megtudhatjuk belőle, hogy kórházi betegágyán vette a hírt 1948 tavaszán, hogy kizárták a pártból, megfosztották állásától és mindennemű tisztségétől; 1950-ben lefoglalták; öt és fél évet töltött le az életfogytiglanból, de „személyi ellenszenvem nem

fakadt ebből az igazságtalanságból”. Mindössze ennyit hagyott az utókorra; talán büszkeségből még csak utalást sem tett megaláztatásaira, sérelmeire, szenvedéseire.⁵⁴

¹ A koncepciók perекhez bővebben Kiss (szerk.), 1988: 151–220.; Zinner, 1988: 15–50.; Kádár, 1996: 3–48.; Gábor, 1998: 286–297.; Palasik, 2000: 80–84, 158–164, 183–251. és 261–290.

² MOL M-KS 288. f. 4. cs. 50–55. ő. e. Az MSZMP KB 1962. augusztus 12–14-i ülése. A Központi Bizottság határozata a személyi kultusz éveiben elkövetett törvénysértések lezárásáról.

³ OHA Révész-interjú: 453.

⁴ OHA Révész-interjú: 453–454. és 648–649.

⁵ Az ausztromarxista elmélet a 20. század elején, az első világháború után az osztrák szociáldemokrata teoretikusok által kidolgozott reformista irányzat.

⁶ PIL 867. f. 1/k-296. Kálmán József 1967. november 12-i visszaemlékezése.

⁷ OHA Révész-interjú: 454, 456–458. és 559.

⁸ Ságvári (szerk.), 1980: 108.

⁹ ÁBTL 3.1.5. O-14823/1. Összefoglaló jelentés, 1957. szeptember 14. 57.

¹⁰ OHA Révész-interjú: 559.

¹¹ ÁBTL 2.1. IX/8/1. Összefoglaló az SZDP ügyben őrizetbe vett elítélt, internált és rehabilitált személyekről. A tárgyalásra és az ítéletekre vonatkozó adatokat e dokumentumok alapján állítottam össze. 2.

¹² Horváth-Solt (szerk.), 1995: 682–684.

¹³ ÁBTL 3.1.5. O-14823/1. Összefoglaló jelentés, 1957. szeptember 14. 57–121.

¹⁴ TRHGY 1953: 193.

¹⁵ Izsák (főszerk.), 1998: 267–273. és 400–403.

¹⁶ ÁBTL 2.1. III/8. Vizsgálati terv, 1954. november 1. 81–85.

¹⁷ ÁBTL 2.1. III/8. Jegyzőkönyv, 1955. november 25. 9.

¹⁸ ÁBTL 2.1. III/8-a. Jelentés, 1956. április 18. 26–31.

¹⁹ ÁBTL 2.1. III/8-a. Perújítási indítvány, 1956. május 7. 4–55.; Jelentés, 1956. május 14. 56–58.

²⁰ ÁBTL 2.1. IX/3. Jelentés, 1962. július 21. 15.; Farkas, 1990: 404. Vö. Horváth-Solt (szerk.), 1992: 720.

²¹ Lásd ÁBTL 2.1. III/15-c. Tanúkihallgatási jegyzőkönyv. 1956. május 10. (Kálmán József kihallgatása Igaz Mária és Steinherz Simon ügyében.) 119. és 199–200.

²² Izsák (főszerk.), 1998: 416–426.

²³ ÁBTL 2.1. III/8. Jelentés, 1956. május 28. 72.

²⁴ ÁBTL 2.1. III/8-a. Hivatalos feljegyzés, 1956. július 13. 94.

²⁵ ÁBTL 2.1. III/8. Jelentés, 1956. augusztus 3. 134.

²⁶ Horváth-Solt (szerk.), 1995: 640–643.

²⁷ Varga (főszerk.), 1999: 172. Megjegyzendő, hogy ÁBTL 3.1.5. O-14823/1. jelzeten közölt, az illegális szociáldemokraták tevékenységéről készült jelentések adatai ettől eltérő számokat tartalmaznak, például az 1957. február 6-i jelentés szerint (30–35.) 1956 októberében 27 tagú intézőbizottságot és 11 fős vezetőséget választottak. Uo. az 1957. június 29-én kelt, az SZDP „ellenforradalom” alatti szervezeti felépítéséről szóló jelentés tévesen október 29-re datálja a párt alakuló ülését, ahol 15 tagú ideiglenes elnökséget választottak, melynek tagjai között Kálmán József is szerepel.

²⁸ ÁBTL 3.1.5. O-14823/1. Jelentés a Szociáldemokrata Párt ellenforradalom alatti felépítéséről, 1957. június 29. 30–35.; uo. Jelentés, 1957. február. 6. 41–46

²⁹ ÁBTL 3.1.5. O-14823/1. Összefoglaló jelentés, 1957. szeptember 14. 57–124.

³⁰ ÁBTL 3.1.5. O-14823/1. Összefoglaló jelentés, 1959. január 16. 109–110.

³¹ ÁBTL 3.1.5. O-14823/1. Összefoglaló jelentés, 1959. december 14. 133–142.

³² ÁBTL 3.2.4. K-439. Összefoglaló, 1959. április 10. „Ferenc” ügynök, 5–13.; ÁBTL 3.1.2. M-29408. Jelentés, „Kristály” ügynök, 1959. december 10. 203–204. (A munkadosszién „Kristály” fedőnév szerepel, a benne lévő jelentéseket a „Ferenc” fedőnévű ügynök jegyezte.)

³³ ÁBTL 3.2.4. K-439. Összefoglaló, 1959. április 10. 12.

³⁴ ÁBTL 3.1.2. M-29408. Jelentés, 1960. július 21. 255. és ÁBTL 3.1.2. M-29409/1. Jelentés, 1961. május 29. 173.

³⁵ ÁBTL 3.1.2. M-29409/1. Jelentés, 1959. június 15. 38.

³⁶ ÁBTL 3.1.2. M-29 409/1. Jelentés, 1961. november 17. 286. és Jelentés, 1962. február 19. 326.

³⁷ ÁBTL 3.1.2. M-29 409/1. Jelentés, 1962. 1962. április 24. 344. és Jelentés, 1962. április 28. 348.

³⁸ ÁBTL 3.1.5. O-14823/3. Jelentés, 1960. március 14. 189–190.

³⁹ ÁBTL 3.1.5. O-14823/1. Jelentés, 1962. február 1., 172–173. és Jelentés, 1962. június 18. 175–180.

⁴⁰ ÁBTL 3.1.2. M-29 409/1. Jelentés, 1961. január 5. 147–151.

⁴¹ MOL M-KS 288. f. 4. cs. 50–55. ó. e. Az MSZMP KB 1962. augusztus 12–14-i ülése. A Központi Bizottság határozata a személyi kultusz éveiben elkövetett törvénysértések lezárásáról, és MOL M-KS 288. f. 5. cs. 274. ó. e. Jelentés a Központi Bizottságnak a személyi kultusz idején elkövetett törvénysértésekről. 1962. augusztus 11. Lásd még részletesen: Zinner, 1988: 50–52.; Sipos, 1994: 72–94.

⁴² ÁBTL 2.1. IX/3. Jelentés, 1962. július 21. 16–17.

⁴³ ÁBTL 2.1. III/8-b. Perújítási indítvány, 1962. július 5. 4–16. és Határozat, 1962. július 14. 40.

⁴⁴ ÁBTL 2.1. III/8-b. Tárgyalási jegyzőkönyv, 1962. augusztus 6. 31–39.; és Horváth–Solt (szerk.) 1995: 656–672.

⁴⁵ Horváth–Solt (szerk.), 1995: 693–695. Vö. ÁBTL 2.1. III/8–b. 41–57. és 2.1. IX/17. 25.

⁴⁶ OHA Révész-interjú: 855.; ÁBTL 2.1. IX/8/1. Összefoglaló, 22. (Szakasits Árpád 200 000 Ft „anyagi kártalanítást” kapott.)

⁴⁷ Vass–Ságvári (szerk.), 1973: 573–577.

⁴⁸ Például Fischer József. A szociáldemokrata emigrációhoz lásd Varga (főszerk.), 1999: 195–215.

⁴⁹ Kádár, 2002: 47–50.

⁵⁰ ÁBTL 3.1.5. O-14823/1. Összefoglaló jelentés, 1962. november 20. 181–185.

⁵¹ ÁBTL 3.1.5. O-14823/1. Jelentés, 1968. december 11. 203–205.

⁵² ÁBTL 3.1.5. O-14823/1. Jelentés, 1969. március 5. 218.

⁵³ ÁBTL 3.1.5. O-14823/1. Jelentés, 1970. december 10. 226–230.

⁵⁴ PIL 867. f. 1/k–296. Kálmán József 1967. november 12-i visszaemlékezése.

Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

2.1. A volt Zárt irattár levéltári anyagai

III/3. (V-143398) Horváth Zoltán

III/8. (V-143390) Kálmán József és társai

III/8-a. (V-143390/a.) Kálmán József és társai

III/8-a/1. (V-143390/1.) Kálmán József és társai

III/8-b. (V-143390/2.) Kálmán József és társai

III/9. (V-143394) Laborc István és társa

III/15-c. (V-142775/3.) Piller Gyula és társai

IX/3. A Legfőbb Ügyész 1962. július 21-i jelentése a koncepciós ügyekben szereplő személyek ügyének felülvizsgálatáról

IX/8/1–5. Összefoglaló az SZDP-ügyben őrizetbevett elítélt, internált és rehabilitált személyekről

IX/17. Kimutatás a személyi kultusz idején a törvénysértések következtében őrizetbevett elítélt személyek rehabilitálásáról a perújrafelvételek során

3.1.2. Munka dossziék (M-dosszié)

M-29409 „Szepesi Sándor”

M-29409/1. „Szepesi Sándor”

M-29408 „Kristály”

3.1.5. Operatív dossziék (O-dosszié)

O-148223/1. Jobboldali szociáldemokraták

O-14823/2. Operatív nyilvántartásban szereplő személyek anyagai

O-14823/3. Operatív nyilvántartásban szereplő személyek anyagai

3.1.9. Vizsgálati dossziék (V-dossziék)

V-145288 Mérei Ferenc és társai

V-145288-a. Mérei Ferenc és társai

V-145288/13. Mérei Ferenc és társai

3.2.4. Kutató dossziék (K dossziék)

K-439 ifj. Király Géza ügye

1956-os Intézet, Oral History Archívum (OHA)

Révész András interjú. Készítették: Hegedűs B. András és Kovács András.

Magyar Országos Levéltár (MOL)

M-KS 288. f. 4. cs. MSZMP Központi Bizottság, 1956–1989

M-KS 288. f. 5. cs. MSZMP Politikai Bizottság, 1956–1989

Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár (PIL)

867. f. Visszaemlékezések

Nyomtatásban megjelent források

Horváth és mások (szerk.), 1992

Horváth Ibolya és mások (szerk.): *Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez*. 1. kötet. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

Horváth és mások (szerk.), 1995

Horváth Ibolya és mások (szerk.): *Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez*. 4. kötet. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

Izsák (főszerk.), 1998

Izsák Lajos (főszerk.): *A Magyar Dolgozók Pártja határozatai 1948–1956*. Budapest, Napvilág Kiadó.

TRHGY 1953

Törvények és Rendeletek Hivatalos Gyűjteménye. 1953. Budapest, Minisztertanács Elnökének Hivatala.

Vass–Ságvári (szerk.), 1973

Vass Henrik – Ságvári Ágnes (szerk.): *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1956–1962*. Budapest, Kossuth Kiadó.

Hivatkozott irodalom

Farkas, 1990

Farkas Vladimir: *Nincs mentség. Az ÁVH alezredese voltam*. Budapest, Interart Stúdió.

Gábor, 1998

Gábor Róbert: *Az igazi szociáldemokrácia. Küzdelem a fasizmus és a kommunizmus ellen. 1944–1948*. Budapest, Századvég.

Kádár, 1996

Kádár Zsuzsanna: *A magyarországi szociáldemokrata perek története. Múltunk*, 2. sz.

Kádár, 2002

Kádár Zsuzsanna: *A szociáldemokraták fürkészése itthon és külföldön. Rubicon*, 6–7. sz.

Kiss (szerk.), 1988

Kiss József (szerkesztette, az interjút készítette és a dokumentumokat válogatta): *„A párt foglya voltam”*. Demény Pál élete. Budapest, ELTE–MKKE.

Palasik, 2000

Palasik Mária: *A jogállam megteremtésének kísérlete és kudarca Magyarországon, 1944–1949*. Budapest, Napvilág Kiadó.

Ságvári, 1980

Ságvári Ágnes (szerk.): *Budapesti közéleti névmutató 1945–1950*. 1. kötet, Budapest, Budapest Főváros Levéltára – Kossuth Nyomda.

Sipos, 1994

Sipos Levente: Hiányos leltár (I.). MSZMP-dokumentumok a „személyi kultusz idején elkövetett törvénysértésekről”. *Múltunk*, 11. sz.

Varga (főszerk.), 1999

Varga Lajos (főszerk.): *A magyar szociáldemokrácia kézikönyve*. Budapest, Napvilág Kiadó.

Zinner, 1988

Zinner Tibor: *Adalékok a magyarországi koncepciós perekhez*. Székesfehérvár, VIDEOTON József Attila Művelődési Ház és Könyvtár.

Az Országos Rejtjelközpont szervezeti felépítése, 1956–1962

Bevezetés

A rejtjelezés a titokvédelem egy formája, amely során az információt olyan hírcsatornán továbbítják, amely mások számára is hozzáférhető lehet, vagyis illetéktelenek által fogható, lehallgatható. Ebben a formában nem magát a kommunikáció megtörténtét kívánják titokban tartani, nem is feltétlenül a kommunikációban részt vevő felek kilétét védik, hanem kifejezetten az üzenet tartalmát rejtik el mások elől. A rejtjelezés három alapvető tevékenységet foglal magába. Egyrésztől idetartozik a rejtjelező eszköz készítésének folyamata, másrésztől maga a titkosítás, amely során az üzenet illetéktelenek által nem érthető formát kap, vagyis kódolják.¹ A harmadik pedig a rejtjelfejtő tevékenység, amely az elfogott ellenséges üzenetek dekódolását takarja. Ezen írás feladata a rejtjelezést végző állambiztonsági szerv felépítésének bemutatása, az országos rejtjelhálózat és központi irányításának kialakulása, különös tekintettel az 1956 és 1962 közötti időszakra.

Mielőtt azonban belekezdenék a szervezeti felépítés ismertetésébe, álljon itt a téma állambiztonsági értelmezése: „Egy üzenet csak azért válik titokká, mert a kommunikáció osztályviszonyok között történik. Ebből következik, hogy a titokvédelmet szintén osztályérdekek követelik meg és így ez semmilyen formában nem tartozik a kommunikáció fogalmköréhez, hanem állambiztonsági kategória. [...] A rejtjelezés nem az újkor emberének találmánya. A rejtjelezés az osztálytársadalom megjelenésével, tehát a rabszolgatartó társadalom létrejötte után keletkezett, s mindaddig fenn is marad, amíg osztálytársadalom létezik.”²

Előzmények

A titkos információk kódolása és az ellenséges üzenetek megfejtése alapvető érdeke minden ország államvédelmének. Nem meglepő tehát, hogy 1945-ben a kommunista párt irányítása alatt megszerveződő Budapesti Rendőr-főkapitányság Politikai Rendészeti Osztálya is foglalkozott egy rejtjelező apparátus létrehozásával. Még ebben az évben megkezdte működését egy csoport a Csengery utcában, amelynek feladata az elfogott rejtjeles táviratok megfejtése volt. Visszaemlékezések szerint régi szakemberek végezték a rejtjelfejtést, akik a volt 2 vkf. X. csoportjának dolgoztak korábban.³ A csoport vezetésével is egy régi szakembert bíztak meg, de mellé állítottak egy kommunistát, akinek feladata volt mihamarabb kitanulni a rejtjelezés tudományát.⁴ Ezzel együtt a rejtjelfejtés és rejtjelkészítés még sokáig gyerekcipőben járt. 1945. augusztus 2-án született egy parancs, amely utasította a vidéki rendőrkapitányságok politikai osztályait, hogy azokban a városokban, ahol a belügyi rádióhálózat kiépítése folyamatban van, jelöljenek ki egy tisztet, aki a rejtjelezési feladatokat végezni fogja.⁵ Szakmai felkészültségüket egy egyhetes tanfolyam szervezésével kívánták biztosítani. 1950-ig keveset tudunk a rejtjelező csoport munkájáról. Farkas Vladimir szerint ezen a téren is – mint az operatív technika területén általában – a Honvédelmi Minisztérium Katona Politikai Osztálya (Katpol) sokkal előrébb járt.⁶ Köszönhető volt ez annak, hogy az 1945 elején felálló Katpol fenntartások nélkül alkalmazta a 2 vkf. tapasztalt munkatársait. Farkas személyesen is ellátogatott a Katona Politikai Osztály Bartók Béla úti központjába, ahol Pataky ezredes fogadta őt.⁷ A tiszt büszkén számolt be arról, hogy sikeres diplomáciai rejtjelfejtő részlegük működik. Farkas Vladimir kérdésére, miszerint miért ők végzik ezt a feladatot, Pataky így válaszolt: „Mi ébredtünk fel elsőnek, ezért csináljuk mi.”⁸ Az Államvédelmi Osztály (ÁVO), majd később a Belügyminisztérium Államvédelmi

Hatósága (BM ÁVH) folyamatosan igyekezett a technikai feltételek kiépítésére és biztosítására a rejtjelezés területén is, de segítséget a Katpoltól egyáltalán nem kaptak hozzá. Farkas javaslatára az ÁVO régi 2 vkf-es rejtjelezőket keresett, és talált is. 1947 májusában kezdhetette meg az új csapat a munkát, amelynek vezetésével Farkas Vladimir szerint Kunos Lászlót bízták meg.⁹ A valóságban Kunos csak 1950 januárjától vezette a Rejtjelfejtő Alosztályt (X/3-d), de 1947 májusától ténylegesen a csoportnál dolgozott, vezető beosztását pedig 1962-ig megőrizte.¹⁰ Érdekes adalék, hogy Farkas Vladimir említést tesz arról, miszerint a szovjet testvérszerv javaslatára a rejtjelfejtőknek védőőrizetben kellett végezniük a munkát, ezért a Gyűjtőfogházba kerültek, ahol egy elkülönített részleget biztosítottak számukra.¹¹ Erre vonatkozólag nem találtam bővebb információt, de annyi bizonyos, hogy a rejtjelező munka szigorúan biztosított helyiségekben folyhatott csak, amelynek feltételeit később részletes szabályzatokkal igyekeztek rendezni.

A rejtjelező csoport működésének kezdeti időszakából kevés dokumentum maradt fenn. Éppen ezért értékes az operatív csoportvezetők 1947. április 11-i értekezletén készült jegyzőkönyv. Ezen Koós István, a hódmezővásárhelyi Államvédelmi Osztály operatív vezetője panaszodik arról, hogy 1947 márciusában a Magyar Szabadság Párt hódmezővásárhelyi gyűlésének anyagát rejtjelezve kellett továbbítaniuk Budapestre. A gyűlésen elhangzott beszédek azonban rendkívül hosszúak voltak, ráadásul Hódmezővásárhelyről a szegedi Államvédelmi Osztályon keresztül lehetett üzenetet küldeni a központba, így a többszörös áttétel miatt kivédhetetlen volt, hogy hiba csúszson a rejtjelezésbe. Méltán veti fel a kérdést Koós, hogy egy nagy nyilvánosság előtt elhangzott beszédet (például Sulyok Dezső beszédét) szükséges-e rejtjelezve továbbadni.¹² Később még lesz arról szó, hogy sokáig teljes bizonytalanság uralkodott a rejtjelezés módjával és mikéntjével kapcsolatban, gyakori volt, hogy titkos anyagokat is teljesen nyíltan továbbítottak, azonban a rejtjelezésköz védelme megkövetelte, hogy csak rövid és mindenképpen titkos információkat kódoljanak. Nyilvános beszédek rejtjelezett továbbítása könnyen feltörhetővé tette ugyanis a kódot.

Bár a rejtjelező csoport, mint látjuk, az Operatív Technikai Osztály keretén belül működött a negyvenes évek végére, az üzenetek kódolása azonban egyáltalán nem volt még általános. 1952-ben Péter Gábor elrendelte az ÁVH távgépírón továbbított híryananyagainak részleges rejtjelezését.¹³ A központi és a megyei szervek ugyanis mindenféle titkosítás nélkül küldtek egymásnak nyílt üzeneteket távgépírón, amely könnyen lehallgatható volt. A parancs megtiltotta a nyílt üzenetek továbbítását 1952. május 15-ét követően, és feladatul tűzte ki a Hírközpont Osztály vezetőjének, hogy eddig az időpontig szervezze meg a rejtjelezést, és adjon ki részletes eligazítást a megyei és a központi osztályok részére.¹⁴ Szembetűnő, hogy a parancs mindössze két napot adott a titkosítás megszervezésére, a részletes eligazítás összeállítására és kiadására, amely időtartam alatt feltételezhetően képtelenség volt mindezt végrehajtani. Még a szabályzatok megfogalmazása és kiadása is időigényes, nem beszélve a különböző osztályoknál a technikai és személyi feltételrendszer kialakításáról, hiszen egy üzenet rejtjelezése és megfejtése eszközöket és komoly előképzettséget igényel. (Nem meglepő tehát, hogy két és fél évvel később, 1954. december 15-én kelt parancsban még arról olvashatunk, hogy a Belügyminisztérium [BM] egyes szerveinél és osztályainál a híryananyagok továbbításának rejtjelezésében komoly hiányosságok vannak, sőt az Országos Rendőrkapitányság nem is használ rejtjelezést a titkos üzenetek küldésénél.¹⁵ De még a rejtjelezésért felelős és annak megszervezésével megbízott egység sem alkalmazta a titkosítást megfelelően.)

Az államvédelmi szervek számára nem pusztán üzeneteik titkosítása volt kiemelkedően fontos terület, de az elfogott rejtjeles diplomáciai küldemények megfejtése is feladataik közé tartozott. Munkájuk sikere nagyban függött az operatív osztályok együttműködésétől, amely azonban nem volt zökkenőmentes. Péter Gábor 1952. június 19-én kelt parancsában kötelezte a hálózati osztályokat, hogy gyűjtsék az ellenséges hírközlési módszerekkel kapcsolatos információkat.¹⁶ Meg kellett állapítaniuk, hogy az általuk megfigyelt ügynökségek továbbítanak-e titkosított küldeményeket, és minden ezzel kapcsolatos információt azonnal át kellett adniuk a X/3. (Operatív Technikai) Osztálynak. Amennyiben a Vizsgálati Osztály ellenséges ügynököt hallgatott ki, ki kellett

kérdeznie arra vonatkozóan, hogy használnak-e rejtjelezést, és ha az elfogott ügynök hírszerző iskolán tanult vagy más speciális képzésben vett részt, kifaggatták az ott oktatott titkos hírközlési módszerekről is. Minden rejtjelezéssel kapcsolatos anyagot továbbítottak a X/3. Osztálynak.

Az 1953-as átszervezést követően a csoport az Operatív Technikai Osztály Diplomáciai Rejtjelfejtő (IX/4.) alosztályaként működött,¹⁷ de munkájuk nem volt elég ahhoz, hogy megfelelően lefedjék az érintett területet. Még a Hírosztály híryanaginak továbbítása sem rejtjelezve történt, és a szigorúan titkos parancsok kódolása is olyan lassú volt, hogy sokszor nagy késésekkel értek csak célta. A területi szerveknél még nagyobb nehézségekkel kellett szembenézniük, hiszen szakmai támogatást vagy irányítást sehonnan nem kaptak, az itt dolgozó állambiztonsági tisztek képzettsége fölöttébb hiányos volt, a kezdetleges rejtjelező módszerek és azok nem megfelelő használata pedig gyakran vezetett dekonspirációhoz. Mindezen hiányosságok miatt szükséges volt egy központi hatóság létrehozása, amely országos hatáskörrel felügyelte a rejtjelezéssel kapcsolatos teendőket. Az előbb említett 1954. decemberi parancs ezért felállította a BM IX. (Operatív Technikai) Osztályán belül a Központi Rejtjelkészítő és Ellenőrző csoportot, amelynek feladatait a következőkben szabta meg:

1. Rejtjelező eszközök és segédletek készítése és kiállítása.
2. A forgalomban lévő rejtjelező eszközök használati időtartamának meghatározása és azok megváltoztatása.
3. Rejtjelező szabályzatok készítése és kiadása.
4. A titkosság biztosítására, a konspiráció fenntartására szolgáló intézkedések meghozatala, utasítások kiadása.
5. A rejtjelezéssel kapcsolatos ügykezelés ellenőrzése.
6. A különböző belügyi szerveknél a rejtjelezés szükségességének megítélése.
7. A rejtjelező munkakörbe javasolt személyek szakmai szempontból való felülbírálása.
8. A rejtjelezés különböző területein dolgozó káderek szakmai továbbképzése.

Az országos hatáskörrel rendelkező szerv ellenőrizte a rejtjelezéssel foglalkozó területi csoportokat, és utasíthatta is azokat. Csak az általuk kiadott rejtjelező eszközöket és segédleteket lehetett használni, azokon változtatást csak a központ tehetett, valamint jóváhagyására volt szükség minden személyi döntésnél. A parancs hatálya kiterjedt a BM Hírosztályára, a BM Megyei Főosztályaira, a BM II. (Hírszerző) Osztályára, III. (Katonai Elhárító) Főosztályára, a BM Határőrségre, a Belső Karhatalomra, az Országos Rendőrkapitányságra, a Légoltalmi Parancsnokságra, vagyis mindazon szervekre, ahol rejtjelezéssel foglalkozó csoport működött. 1955. november 15-én átszervezések történtek az Operatív Technikai Osztályon, és a rejtjelezésért felelős csoportot a BM XV. Osztálya (Hírosztály) alá rendelték.¹⁸ Ezzel gyakorlatilag megszületett az Országos Rejtjelközpont (ORK), amely a tárgyalt időszakban végig felelős volt a különböző állami szervek rejtjelező munkájáért.¹⁹ Ez egészen 1989-ig működött, 1956 őszétől a belügyminiszter, majd a forradalom után a belügyminiszter I. helyettesének felügyelete alatt.

1955 végén a központi felettes szerv létrehozása mindenképpen jelentős előrelépés volt a rejtjelezés minőségének javításában, de a munka részleteinek kidolgozása még csak ekkor kezdődött. Egyrészt a rejtjeles üzenetek küldésére hivatott szervek túlbuzgóságát is csillapítani kellett, hiszen gyakran előfordult, hogy kisebb jelentőségű ügyeknél is kérték a kódolást, másrészt gyakorta előfordult az is, hogy egyes táviratokat csak részlegesen rejtjeleztek. Mindkét esetben súlyosan veszélyeztették a rejtjelező titkosságát. Komoly problémát jelentett az is, hogy a rejtjelező munka a legtöbb szervnél olyan helyiségekben történt, ahol a legkevésbé sem lehetett a megfelelő biztonságot garantálni. 1955. december 23-án született egy belügyminiszteri rendelet, amely kísérletet tett a fent említett problémák orvoslására.²⁰ A parancs konkrétan felsorolta azon személyek körét, akik a táviratokat szerkeszthetik, illetve bármilyen okból betekintésre jogosultak. Rejtjelezéssel csak azokat a titkos és szigorúan titkos anyagokat lehetett ezentúl küldeni, amelynek körét a BM Titkos Ügykezelési Szabályzata (TÜK) meghatározta, és sürgősségük miatt nem lehetett futár útján továbbítani őket. Ennek oka nyilván az volt, hogy felesleges rejtjelezéssel ne könnyítsék meg az ellenséges megfajtk munkáját. Ugyanezt a célt szolgálta az is, hogy a továbbítandó szövegeket

távirati stílusban kellett megfogalmazni, kerülni kellett az írásjelek, névelők és kötőszavak gyakori használatát. Az üzeneteket csak a BM XV. Osztály (Hírosztály) által kiadott füzetekbe lehetett leírni, feljegyzések és piszkozatok is csak ezekbe a nyilvántartott tömbökbe kerülhettek. A parancs 1956. január 25-től pedig megtiltotta az üzenetek részleges rejtjelezését. A rejtjelező munkának otthont adó helyiségek biztonsági feltételeit is szigorúan előírták. Lehetőség szerint a rejtjelezőszobát emeleten (a legfelső kivételével) kellett kijelölni, ablakát vasráccsal, függönnyel és szitahálóval felszerelni. Amennyiben az ablak más épületre nézett, a függönyöket munkaidőben behúzva kellett tartani. Az eszközök és iratok tárolására páncélszekrény, de legalább rögzített vaskazetta biztosítása elengedhetetlen volt. Falait hangszigeteléssel látták el, és rostélyos füstcsővel felszerelt kályhát állítottak a szobába. Ez utóbbi az iratok megsemmisítésére szolgált. A parancs végrehajtásáért a BM XV. Osztályának vezetője felelt.

1956. szeptember 21-én született két belügyminiszter-helyettesi parancs a BM szervei közötti rejtjeles kapcsolatokat kívánta rendezni.²¹ Az államtitkokat képező anyagok továbbítására felállítottak a IX. (Operatív Technikai) Főosztályon belül egy rejtjelező csoportot, melyet a IX/2. (Rádióelhárítási) Osztály vezetője alá osztottak be. Ugyanezen célból a BM III. (Katonai Elhárító) Főosztályán és a BM megyei főosztályain is létesítettek rejtjelező szervet. Az újonnan felállított csoportok állományilag az illetékes főosztályhoz tartoztak, de szakmai felügyeletüket a BM XV. Osztálya látta el. A szövegben utalást találhatunk arra, hogy ezentúl a BM Légoltalmi Parancsnokságának rejtjelező feladatát a megyei főosztályok által működtetett rejtjelező csoportok látják el. Mindkét parancs részletesen szabályozta a rejtjelező munka menetét és az ahhoz szükséges feltételeket. Létre kellett hozni minden érintett szervnél egy speciálisan felszerelt szobát, amelynek állandó őrzést kellett biztosítani. Az itt dolgozó szakemberek kapitalista követségeket nem látogathattak, ilyen államokkal kapcsolatot nem tarthattak fent. A rejtjelező eszközök és az azokkal egy tekintet alá eső dolgok (használati utasítások, szabályzatok, eszközök vázlatai, kulcsbeállítások leírásai, oktatási anyagok) szigorú államtitoknak minősültek, azokkal elszámolni voltak kötelesek a BM XV. Osztálynak. Minden rejtjelező szerv rendelkezett egy BM által jóváhagyott névjegyzékkel, amely tételesen felsorolta, kinek van joga rejtjelezett üzenetet küldeni. Nyílt üzenetekbe csak a rejtjelezőszobában volt szabad betekinteni, és csak az arra illetékeseknek. Az egyszer már elküldött rejtjeles üzenetet szigorúan tilos volt nyílt vagy rejtjeles formában bármilyen híradó eszközön újra közölni, vagy a szövegről teljes másolatot készíteni. Feljegyzést csak átfogalmazott formában lehetett írni, de azt is csak az erre a célra rendszeresített szigorúan titkos füzetekbe. A rejtjelezett üzenet, a kriptogramma már szolgálati anyagnak minősült, ezeket bármilyen hírközlő eszközön továbbítani lehetett. Ha valamilyen oknál fogva az üzenet megismétlését kérte a címzett, a táviratot újból kódolni kellett, azt már csak átfogalmazva és új kulccsal ellátva lehetett ismételt feladni.

Elmondhatjuk, hogy 1956 őszére az országos rejtjelező hálózat kiépült, a diplomáciai rejtjelfejtés és a külföldi magyar követségekkel való titkos kapcsolattartás működött.

Újjászervezés 1957-ben

A forradalom leverését követően a Politikai Nyomozó Főosztály (ORFK II: Főosztály) felállításánál nem a Rejtjelközpont újraindítása volt a legsürgetőbb feladata a hatalomnak. Ekkor még közvetlenül mint önálló szerv nem jelenik meg az Országos Rejtjelközpont, hanem a II. Főosztály Titkárságán hoztak létre egy rejtjelező részleget, amelyen belül rejtjelfejtő és rejtjelkészítő csoport szerveződött,, ennek vezetője továbbra is Kunos László maradt, mint a Titkárság vezetőhelyettese.²² A rejtjelfejtő csoport parancsnoka Kovács János lett, a rejtjelkészítő csoport vezetésével pedig Molnár Károlynét bízták meg.²³ Ezt a formát azonban mindenképpen ideiglenesnek tekinthették, és a következő év elején megkezdődött az önálló rejtjelező szerv felállítása. Már 1957 februárjában részletes tervet készített a Belügyminisztérium az Országos Rejtjelközpont

újjászervezéséről, mégis hónapok telnek el, mire az osztály – az egész Főosztály átszervezésének részeként – megkapja végleges szervezeti formáját.²⁴ A Szervezési Osztály 1957. április 2-án kelt javaslatában, amelyben a Politikai Nyomozó Főosztály létszámát kívánta meghatározni, foglalkozott a Rejtjelközpont szervezeti elhelyezésével is.²⁵ Mindenképpen fent kívánta tartani a forradalom előtti hierarchiát, vagyis a közvetlen belügyminiszteri felügyeletet, arra hivatkozva, hogy működése egyéb minisztériumokat is érint. 1957. május 3-ai belügyminiszteri parancs a Politikai Nyomozó Főosztály II/12. Osztálya elnevezéssel látta el az Országos Rejtjelközpontot.²⁶ 1957. augusztus 18-án kelt jelentésből kiderül, hogy nyár végére a rejtjelezéssel foglalkozó osztály elnyerte végleges formáját. A korábbi tervezettől eltérően nem közvetlenül a belügyminiszternek alárendelve működött, hanem a Főosztály vezetője alá tartozott.

Az osztály feladatait a következő pontokban foglalták össze:

1. A Magyar Népköztársaság valamennyi szerve számára rejtjel-eszközöket tervez, az eszközök biztonságát elemzi, az eszközöket előállítja, illetve előállítatja, hozzájuk használati utasításokat készít, az eszközökkel a szerveket ellátja, a kiadott eszközöket nyilvántartja. A szabályzatokban, utasításokban lefektetett elvek betartását és a rejtjeleszközök használatának helyességét bel- és külföldön ellenőrzi és ellenőrizteti. Elvileg irányítja a rejtjelezők szakmai képzését, véleményezi a minisztériumi rejtjelező szervezetek a rejtjelező szolgálatra vonatkozó javaslatait. Ellátja továbbá mindazokat a feladatokat, melyeket a Minisztertanács határozata hatáskörébe utalt.
2. Megfejteti a kapitalista államok diplomáciai, rendőrségi és ügynöki rejtjeles táviratait. Ezen anyagok alapján információs jelentéseket és összefoglalókat készít.
3. Technikai berendezéseket tervez és üzemeltet a rejtjelkészítés és rejtjelfejtés feladatainak megoldására.
4. Felderíti, lehallgatja és feldolgozza a kapitalista államok diplomáciai, valamint politikai rendőrségi rejtjeles rádiótáviratait.”²⁷

A II/12. Osztály vezetőjének 1957. május 3-án Kunos László századost nevezték ki.²⁸ Kunos 1946. március 16-tól teljesített szolgálatot belügyi állományban, eleinte operatív elhárító munkát végzett, majd 1947 májusában került a rejtjelfejtő csoporthoz, ahol 1950 januárjától alosztályvezetőként, 1955-től osztályvezető helyettesként dolgozott. 1962. augusztus 15-én, a II/12. Osztály megszűnésével leszerelt és a polgári életben helyezkedett el. Eredeti foglalkozása műszerész volt, de később Külügyi főiskolát végzett. Felsőfokon beszélt franciául, németül és olaszul.²⁹

Az osztály Titkárságának feladata volt a megfejtett rejtjeles anyagok kiértékelése és ezek alapján összefoglaló jelentések készítése. Vezetői közül jelenleg csak Sudhof Istvánné főhadnagyot ismerjük, aki 1960. május 5-től töltötte be ezt a pozíciót.³⁰

A II/12-a Alosztály (Rejtjelkészítő és Ellenőrző Szerv) feladatai közé a rejtjelező eszközök tervezése és előállítása tartozott. Ez az alosztály látta el az ország összes rejtjelező csoportját eszközökkel és használati utasításokkal, ellenőrizte ezek helyes felhasználását, valamint irányította a rejtjelezéssel foglalkozó beosztottak szakmai képzését. Az alosztályon belül három csoport működött. Az Állambiztonsági csoport a BM és a Honvédelmi Minisztérium (HM) elhárító és felderítő szervei számára készítette a rejtjelező eszközöket, és ellenőrizte azok használatát. A Katonai csoport a BM és HM katonai szerveit látta el eszközökkel, míg a Külügyi csoport a Külügyminisztérium és a Külkereskedelmi Minisztérium rejtjelező csoportjainak gyártott rejtjeleszközöket. Az alosztályt 1958. május 20-tól Józan Gábor főhadnagy vezette.³¹ Végzettsége szerint matematika–fizika szakos általános iskolai tanár volt, felsőfokú végzettséggel rendelkezett olasz és francia nyelvből, tolmácként és fordítóként is dolgozott.³²

A II/12-b alosztály (Rejtjelfejtő Szerv) feladata a kapitalista államok diplomáciai, rendőrségi és ügynöki rejtjeles táviratainak a megfejtése volt. A Kutató csoport végezte a rejtjelező gépek és rejtjelrendszerek felkutatását és elvi megfejtését, a Feldolgozó csoport pedig lefordította az elfogott rejtjeltáviratokat. Az alosztály vezetését Kovács János százados látta el 1957. május 7-től.³³ Gépészmérnöknek készült, de egy villamosbaleset miatt amputálni kellett mindkét lábát, így műszaki egyetemi tanulmányait félbeszakította. Közgazdász lett, jól beszélt angolul és franciául, és valamennyire ismerte a német nyelvet is. 1963-ban kérte leszerelését, egészen eddig az időpontig a Rejtjelfejtő Alosztály vezetője maradt.³⁴

A II/12-c alosztály látta el a technikai feladatokat. A Technikai fejlesztő csoport a rejtjelkészítés és -megfejtés feladatainak megoldásához szükséges berendezések tervezését végezte, valamint ezek üzemeltetéséért is felelős volt. A Gépi adatfeldolgozó csoport a rejtjelanyag statisztikai feldolgozását végezte. Az alosztály vezetői közül jelenleg csak egyet ismerünk, Csajkovits József főhadnagyot, aki az állományparancsok szerint 1962. március 1-jétől töltötte be ezt a pozíciót.³⁵ Csajkovits személyi anyagában azonban utalást találunk arra, hogy 1957-től dolgozott a II/12. Osztályon, eleinte mint mérnök, majd alosztály-vezetői és osztályvezető-helyettesi feladatot látott el. Sajnos erre vonatkozólag nem találtam pontosabb információt, annyi azonban biztosnak látszik, hogy a II/12-c alosztály vezetői tisztjét 1961-től már ő töltötte be megbízottként.

A II/12-d alosztály (Rádiólehallgató szerv) feladata a kapitalista államok diplomáciai, valamint politikai rendőrségi rejtjeles táviratainak felderítése, lehallgatása és feldolgozása volt. Az alosztályon négy csoport működött, amelyek nem feladatmegosztásban dolgoztak, hanem műszakonként váltották egymást. Vezetőjévé 1957. május 7-én Kurta János alezredest nevezték ki.³⁶ Kurta régi belügyes káder volt, részt vett a politikai rendőrség 1945-ös felállításában. 1956 novemberében a Roosevelt téri épület védelmének megszervezésével bízták meg, feladata volt a szétszórt titkos okmányok begyűjtése és megsemmisítése, alosztály-vezetői kinevezéséig töltötte be ezt a pozíciót. 1962. szeptember 1-jével nyugállományba helyezték.³⁷

A II/12-e alosztály, vagyis a BM Központi Rejtjelező Szerv a Belügyminisztérium valamennyi rejtjeles összeköttetését biztosította. Vezetője 1957. május 7-től Hazai Miklós őrnagy volt.³⁸ 1959. január 9-én törölték az állományból, jelenleg nem tudható, ki került a helyére.³⁹

A rejtjelfejtés területén dolgozó tiszték többnyire felsőfokú végzettséggel rendelkeztek. A BM II/12. Osztály beosztottainak nagy része pedig mérnöki, matematikusi, technikus végzettséget szerzett, és egyáltalán nem volt ritka, hogy – a parancsnokaikhoz hasonlóan – több idegen nyelven is magas szinten beszéltek.

A központi rejtjelező szervek létrehozása

A BM II/12-a alosztály a Magyar Népköztársaság valamennyi rejtjelezést használó szervét ellátta rejtjeleszközökkel, valamint a rejtjelező munkát is ellenőrizte. Az érintett minisztériumok mindegyike külföldi képviselőkkel rendelkezett, amelyekben meg kellett szervezni a rejtjelező munka biztonságos feltételeit. Ennek érdekében a belügyminiszter, a honvédelmi miniszter és a külügyminiszter közös rendeletet adott ki 1957. december 12-én, amellyel a külképviseleteken felállította az Egységes Rejtjelező Szervet.⁴⁰ Ezek vezetőjét az illetékes követnek rendelték alá. A követ volt felelős azért, hogy a szabályzatnak megfelelő szobát biztosítsanak a rejtjelező csoportnak, ahová csak az ott dolgozók és a követ volt jogosult belépni. Szintén a követ felelt a szoba biztonságos őrzéséért, az ott szolgálatot teljesítők megbízhatóságáért. Külön parancs született azon diplomáciai képviselők rejtjelező szolgálatára nézve, ahol belügyi képviselő is működött.⁴¹ 1957 végén ezek a követek voltak: Bécs, Berlin, Párizs, London, Róma, Brüsszel, Bern, New York, Washington. Az itt lévő képviselőkre hivatásos rejtjelező belügyi tisztet helyeztek a csoport vezetésére, akiknek státuszt és anyagi ellátást a Külügyminisztérium biztosított.

Az Egységes Rejtjelező Szerv csak előzménynek tekinthető a központosított rendszer kialakításában. 1958. március 18-án született egy BM-rendelet, amely felállította minden olyan intézményben a Központi Rejtjelező Szervet (KRSZ), ahol szükség volt titkos anyagok híradóeszközökön való továbbítására.⁴² Az Országos Rejtjelközpont szakmai felügyeletet gyakorolt, adminisztratív szempontból a közvetlen felettes szerv az adott intézmény vezetője vagy annak helyettese volt. A Központi Rejtjelező Szervek feladata a saját területén folyó rejtjeles összeköttetés megszervezése, a rejtjelező csoportok rejtjeleszközökkel való ellátása volt. Az intézmény vezetőjének kellett a rejtjelező munkához szükséges feltételeket megteremteni, a biztonsági követelményeknek eleget tenni. Új rejtjeles kapcsolat létrehozására is az adott objektum vezetője volt jogosult, de csak a KRSZ ellenőrzése mellett, és ezt az ORK-nak be kellett

jelenteni. A Központi Rejtjelező Szerv köteles volt elkészíteni területük kapcsolatrendszerének vázlatát, és azt az Országos Rejtjelközpontnak átadni. Ennek a jelentésnek tartalmaznia kellett az egymással kapcsolatban álló szervek megnevezését, a kapcsolat jellegét, a rejtjelező és hírközlő eszközök megnevezését. A KRSZ alkalmazottja csak az lehetett, akit az érintett intézmény vezetője ajánlott, a KRSZ ellenőrzött és az ORK elfogadott. Nemcsak politikailag kellett megbízhatónak lennie a jelöltnek, hanem szigorú szakmai követelményeknek is meg kellett felelnie, valamint részt kellett vennie az Országos Rejtjelközpont által szervezett tanfolyamon, ahol elméletben és gyakorlatban is el kellett sajátítania a szakma minden csínját-bínját. A rejtjelező eszközök kiadása is feladata volt, egyedül a Honvédelmi Minisztérium és a Belügyminisztérium Központi Rejtjelező Szervei rendelkeztek azzal a jogosultsággal, hogy tervezhettek és készíthettek eszközöket. Biztonsági ellenőrzésre azonban fel kellett terjeszteni az így elkészült rejtjelezőket az Országos Rejtjelközpontnak.

A központosított rejtjelezés jegyében született meg a II/1. és II/12. Osztályok vezetőinek közös utasítása 1958. augusztus 12-én, amely a katonai elhárításnál szervezte meg a rejtjelező csoportot az államtitkok megőrzésének biztosítására.⁴³ A parancs rendelkezett a II/1. Osztálynál végzendő rejtjelező munka részleteiről, amelyből következtetéseket vonhatunk le a többi KRSZ működésére is. A kódolást végző szakemberek adminisztratív felettese a II/1. Osztály vezetője, de szakmai szempontból a II/12. Osztály vezetőjét utasítási jog illette meg. A rejtjelező eszközök kiadását és a munka szervezését a II/12-e Alosztály, vagyis a BM Központi Rejtjelező Szerv végezte. Az Országos Rejtjelközpont ellenőrzési jogkört látott el, amelyet a II/1. Osztály vezetőjének előzetes beleegyezésével végezhetett, és döntött a dekonspirálódott eszközök cseréjéről, a fedőtáblák terhelhetőségéről.⁴⁴

1961-ben a minisztériumokban és egyéb intézményekben folyó rejtjelező munkát 12 központi rejtjelező szerv látta el az ORK szakmai irányításával.⁴⁵ Ezek a következők voltak:

1. Külügyminisztérium, a hozzá tartozó 42 külképvisellel.
2. Külkereskedelmi Minisztérium 44 kirendeltséggel.
3. Vezérkar 8. Osztály (Híradás). Az itt működő KRSZ alá tartozott a Hadsereg és az Országos Légoltalmi Parancsnokság.
4. MNVK 2. Csoportfőnökség (Hírszerzés).
5. BM II/1. (Katonai elhárítás) Osztály.
6. BM II/3. (Hírszerzés) Osztály.
7. BM II/16. (Rádióelhárítás) Osztály.
8. BM XV. Osztály (Hírközpont).
9. BM Határőrség.
10. BM Karhatalom.
11. BM Légoltalom Országos Törzsparancsnoksága.
12. Magyar Államvasutak katonai szállítást végző részlege.

Az Országos Rejtjelközpont munkájához nélkülözhetetlen adatfeldolgozó gépparkot az amerikai IBM cégtől bérelték a Központi Statisztikai Hivatal (KSH) fedésével.⁴⁶ A géppark 1958 augusztusában már elavultnak számított, kopottságuk miatt magas állásidővel lehetett csak üzemeltetni őket. Éves bérleti díjuk 10 000 dollár volt, de 45 000 dollár már egy korszerű géppark vásárlására is elegendő lett volna, derült ki egy jelentésből. Biszku Béla belügyminiszter is támogatta Kunos László javaslatát, amely azt tartalmazta, hogy a folyó költségvetési évben különítsenek el a KSH részére 1 950 000 forintot, és engedélyezzék a beruházást az új gépek megvásárlására. Nem tudjuk, hogy a vásárlást végül nyélbe ütötték-e, vagy sem, de mindenképpen figyelemre méltó, hogy a Belügyminisztérium amerikai cégtől bérelte a berendezést. Biszku saját kezűleg annyit írt rá a javaslatra, hogy „Engedélyezem”, Kunos László pedig egy cetlit csatolt az irathoz a következő szöveggel: „Az engedélyezett javaslatot megküldöm, de kérek, külső szerv előtt ne használd fel, minthogy benne a gépek rendeltetése is szerepel.”⁴⁷

A külföldi rejtjeles kapcsolatok

A vizsgált időszakban négy minisztérium rendelkezett külföldi rejtjeles kapcsolatokkal: a Külügyminisztérium, a Belügyminisztérium, a Külkereskedelmi Minisztérium és a Honvédelmi Minisztérium. Ezen intézményeknél és külföldi kirendeltségeiknél a korábban már tárgyalt Központi Rejtjelző Szervek végezték a rejtjelező munkát, akik hivatali-szolgálati téren az illetékes minisztérium vezetőinek voltak alárendelve, szakmai irányításuk pedig az Országos Rejtjelközpont, vagyis a BM II/12. Osztálya alá tartozott. A Külügyminisztérium 41, a BM 19, a Honvédelmi Minisztérium 17, a Külkereskedelmi Minisztérium 45 külföldi képviseletével tartott fent rejtjeles kapcsolatot.⁴⁸ Hivatalosan azonban a Belügyminisztériumnak és a Honvédelmi Minisztériumnak nem létezett külföldi rejtjeles kapcsolata, a külföldi hírcsatornákon átmenő belügyi és honvédségi anyagok a külügyi és külkereskedelmi kapcsolatokon futottak át. E két minisztériumban működő KRSZ vezetője szigorúan titkos állományú belügyi tiszt volt. Az ő felelősségük abban állt, hogy a titkos üzenetek a rendeltetési helyükre jussanak anélkül, hogy illetéktelenek beelérhessék. Ehhez segítségükre volt egy jelzőszámrendszer, amely alapján be tudták azonosítani a távirat címzettjét, és továbbították azokat az érintett minisztériumba. A külföldi képviseléseken dolgozó rejtjelező munkát végző szakemberek vagy hivatalos, szigorúan titkos belügyi tiszték voltak, vagy megbízott rejtjelezők. A külföldi rejtjeles kapcsolatoknak két formája volt. Az egyik az egyéni kapcsolat, amikor a központ és a képviselet között egyéni táviratok váltására került sor, a másik pedig a körkapcsolat, amely úgy működött, hogy a központ ugyanazt a táviratot küldte el azonos eszközzel több képviselet számára. Ez utóbbinál a dekonspiráció veszélye igen magas volt, ezért a Külügyminisztériumban 1961-ben három körkapcsolatot létesítettek. Külön összeköttetés volt a szocialista országok, az európai és amerikai kapitalista államok, valamint az ázsiai és afrikai országok között. Ezekben a csatornákon keresztül csak adminisztratív üzeneteket lehetett továbbítani.

1961. november 8-án egy jelentés készült a minisztériumokban működő Központi Rejtjelző Szervek biztonsági helyzetéről.⁴⁹ Kiderül belőle, hogy a külföldi képviselések személyi állományában igen nagy volt a fluktuáció, amit biztonsági szempontból aggályosnak ítélték, viszont disszidálás egyáltalán nem történt, és egyéb árulásra utaló jelet sem tapasztaltak egyik külföldi kirendeltségen sem. Mindenképpen sokatmondó információ ez a rejtjelező állományról, arról tanúskodik, hogy a beosztottak kiválasztása során támasztott magas elvárások nem pusztán a szakmai jártasságot, de a politikai elkötelezettséget is megkövetelték. A képviseléseken működő Központi Rejtjelző Szervek biztonsági ellenőrzését külügyi futár utak felhasználásával végezték.

Biztonsági kockázatot különösen a Néphadsereg által használt rejtjeles kapcsolatokban találtak, amelyeknek üzenetei közül sokat lehallgattak, és ezeket nagy számban meg is fejtették a NATO szakemberei. Ezt kiküszöbölendő a honvédség szerveinek át kellett térni a vezetékes összeköttetésre, a rövidhullámú adásokat csak katonai gyakorlatok során alkalmazhatták. A II/2. (Kémelhárító) és a II/3. (Hírszerző) Osztály ügynökeinek az ORK speciális miniatűr vagy segédletet nem igénylő emlékezeti eljárás alapján alapuló rejtjelező eszközöket adott ki, amely tökéletes biztonságot eredményezett volna szabályszerű használat mellett. Azonban az eszköz átadásakor nem oktatták ki megfelelően azok használatáról az ügynököket, vagy ha mégis, nagyon gyakran előfordult, hogy az oktatás és a használat között eltelt idő olyan hosszúra nyúlt, hogy az oktatás feledésbe merült. Az ORK szerint a biztonsági gondokat az okozza, hogy a külképviseleteken működő rejtjelező csoportok több szerv hatáskörébe tartoznak (Külügyminisztérium, BM II/3, II/10 és II/12), így a kialakult helyzetben nagyon nehézkes változtatni. Azt a javaslatot tették, hogy a Külügyminisztériumban létre kellene hozni egy Biztonsági és Rejtjelző Osztályt, amely szigorúan titkos belügyi állománnyal rendelkezne, és alájuk tartozna valamennyi rejtjelező és biztonsági szakember. Ezt a kérdést azonban a BM nem támogatta.⁵⁰

Szervezeti módosítások 1961-ben

1961. május 3–7. között szovjet specialisták vendégeskedtek a BM II/12. Osztályán, akiknek a feladata a rejtjelezés munkamódszerének megfigyelése, ellenőrzése és az esetleg szükséges módosító javaslatok megtétele volt. Magas színvonalúnak ítélték a rejtjelfejtés matematikai módszerének kidolgozását és annak alkalmazását, de a matematikai és statisztikai apparátus túlsúlya miatt a megfejtés tempója kissé lassú volt a szovjet kollégák szerint. A technikai berendezések értékeléséből kiderül, hogy az Országos Rejtjelközpont kifejlesztette egy elektronikus számítógép elméleti modelljét, amelynek használhatóságát a szovjetek jónak minősítették, és a kódkészítési technológia vizsgálata során is elismeréssel szóltak az elektromechanikus gépek felhasználásáról. A szovjetek azonban ígéretet tettek arra, hogy megpróbálnak saját rádiólehallgató apparátusuktól segítséget kérni a magyarok számára. Ígérték, hogy pontosítani fogják az ORK rádióforgalmi adatait, megküldik a görög követségi rádióhálózat adatait, megjelölik azokat a francia követségi rádióállomásokat, amelyeknek az átfogása a leggazdaságosabb, továbbítják a francia vezérkar rádióadóinak adatait és azoknak az adóknak az anyagait, amelyeket földrajzi helyzetünk miatt rosszul tudunk fogni, és megismertetik a II/12. Osztály munkatársait néhány ismeretlen adásmóddal dolgozó állomás adási technológiájával. Az osztály szervezeti felépítésével alapvetően egyetértettek, de néhány módosító javaslatot azért tettek. A Rejtjelfejtő Alosztályon belül négy csoportot ajánlottak felállítani. A Kutató csoport mellé javasolták a Rejtjelezőgép-fejtő, a Kézirejtjelezés-fejtő és a Technikai üzemeltető csoportok létrehozását. Külön alosztályként kívánták megjeleníteni a technikai fejlesztést, amely maga után vonná a mérnökök és technikusok létszámának emelését.⁵¹

A szovjet elvtársak látogatása után megszületett az osztályon szükségessé vált módosításokra vonatkozó javaslat. Megállapították, hogy az 1957-es szervezeti forma gátolja a munka további fejlesztését, és nem biztosítja a fő célkitűzések megvalósítását, amelyeket a következőképpen határoztak meg:

- „1. A rejtjelfejtési feladatok gyors végrehajtására alkalmas elektronikus és elektromechanikus gépek tervezését és építését, általában a technikai fejlesztést, beleértve a rádió lehallgatás területét is.
2. A megépített berendezések közvetlen felhasználását a rejtjelfejtésben.
3. Az erők összpontosítását a rejtjelező gépek megfejtésére.
4. A kriptográfusoknak a kézi munkák alóli mentesítését és így szaktudásuk gazdaságosabb felhasználását.”⁵²

Szükségesnek ítélték a Technikai Alosztályt szervezetenként kettéválasztani: Technikai Fejlesztési Alosztályra és Technikai Üzemeltető csoportra. Ez utóbbit beolvastották a Rejtjelfejtő Alosztály keretébe, és ugyanezen az alosztályon létrehoztak egy külön specializált csoportot a rejtjelező gépek fejtésére. A Rádiólehallgató Alosztályon az egyik csoportot megszüntették, valamint a Rejtjelkészítő Alosztály ellenőrzéssel megbízott csoportját közvetlenül az alosztályvezető alárendeltségébe helyezték. A szervezeti változtatásokon túl erőátcsoportosítást is végrehajtottak az osztályon. A rádiólehallgatás területén növelték a mérnöki státuszt egy fővel, akinek feladata a műszaki kérdések irányítása és a fejlesztési feladatok ellátása volt. Három új technikus felvételét is igényelték, egy embert a rádiólehallgatásra, kettőt pedig a Technikai Fejlesztési Alosztályra célgépek építéséhez. A Rejtjelfejtő Alosztály két új csoportjához csoportvezető felvétele vált szükségessé, valamint két távirászt és öt technikai beosztottat kértek.

Az 1962 májusából származó állománytáblázat szerint a szervezeti módosítások komolyabb változásokat hoztak az osztály életébe, mint amekkorát az imént említett jelentés javasolt.⁵³ Három új alosztály szerepel a táblázatban: a II/12-f, a II/12-g és a II/12-h alosztályok. Pontos megnevezését nem ismerjük ezeknek, de a fent említett Technikai Fejlesztési alosztály lehetett a II/12-g, mivel alosztályvezetői tisztségben egy mérnök állt, a II/12-f alosztályon pedig matematikusokat és nyelvészeket foglalkoztattak, így feltehetően rejtjelezési kulcsokat, táblákat készíthettek.

Az 1962-es átszervezés

Papp János belügyminiszter 1962. július 9-én határozatot hozott a II/12. és a II/16. (Rádióelhárító) Osztály összevonásáról.⁵⁴ A döntés indoklásaként azt hozták fel, hogy a két osztály munkájában párhuzamosságok vannak, ezáltal nem gazdaságos a technikai eszközök kihasználása, és rossz az együttműködés a kapcsolódó feladatok ellátásában. Az Országos Rejtjelközpont gyenge pontja mindenképpen a rádiólehallgatás volt, feltételezhető, hogy így próbálták erősíteni munkájukat. Az újonnan létrejött osztály feladatát a következőkben határozták meg:

1. A Magyarország területén működő, ellenségesnek tekintett rádiós-ügynökök felderítése.
2. A kapitalista államok ügynökeinek, rádióközpontjainak ellenőrzése és lehallgatása.
3. Diplomatak és katonai attasék rejtjelezett üzeneteinek lehallgatása.
4. A rádiólehallgatásból, levéllenőrzésből, egyéb operatív munkából származó rejtjeles üzenetek megfejtése.
5. Az Országos Rejtjelközpont funkciójának ellátása: a rejtjelezést használó intézmények számára rejtjeleszközöket készít, biztosítja a rejtjelező munka szakmai irányítását, ellenőrzi a rejtjeleszközök használatát, biztonságos őrzését.
6. A hazai rádióadók tevékenységének ellenőrzése.
7. A szocialista országok Rádióelhárító Szerveivel való együttműködés.
8. Technikai berendezések fejlesztése.⁵⁵

1962 augusztusában a Belügyminisztérium Politikai Nyomozó Főosztályát átszervezték. Az új állambiztonsági szervezetben az összevont osztály a BM III/V. (Operatív Technika) részeként működött tovább, és a III/V-3. Osztály elnevezést kapta. Vezetője a Rádióelhárítás korábbi osztályvezetője, B. Kiss István lett.

¹ A korabeli állambiztonsági értelmező kéziszótár a következőképpen határozza meg a rejtjeleszköz fogalmát: Mindazoknak az eszközöknek az összessége, amelynek felhasználásával írásbeli és rádiósüzenetet, közleményt rejtjelezni és megfejteni lehet. ÁBTL A-3036/b.

² ÁBTL A-3233. 5.

³ ÁBTL A-1363/4. 25.

⁴ Uo.

⁵ ÁBTL D. Gy. MOL XIX-B-1-r-5. t.-141660/1945. Rejtjelező csoport felállítása, 1945. augusztus 2. A rendelet szerint a rádióhálózatot a következő városokban kellett felállítani: Esztergom, Győr, Sopron, Szombathely, Zalaegerszeg, Pécs, Szekszárd, Veszprém, Székesfehérvár, Balassagyarmat, Eger, Miskolc, Szikszó, Sátoraljaújhely, Mátészalka, Nyíregyháza, Debrecen, Berettyóújfalu, Gyula, Makó, Szeged, Hódmezővásárhely, Szentes, Szolnok, Kecskemét, Baja.

⁶ Farkas, 1990: 112.

⁷ Pataky Ernő ezredesről van szó, aki a Katona Politikai Osztály rádió-felderítő részlegét vezette. Bővebben Okváth, 2000.

⁸ Farkas, 1990: 122.

⁹ Uo. 133.

¹⁰ ÁBTL 2.8.1. 3241.

¹¹ Farkas, 1990: 626.

¹² ÁBTL 2.1. XI/1. Operatív csoportvezetők értekezlete, 1947. április 11. Köszönöm Palasik Máriának, hogy felhívta figyelmemet a dokumentumra.

¹³ ÁBTL 1.4. 10-1161/1952. ÁVH. T. Az ÁVH Vez. 027. sz. parancsa, 1952. május 13.

¹⁴ A Hírközpont vezetője ekkor Dobány Imre államvédelmi százados volt. Bővebben Cserényi-Zsitnyányi, 2009.

¹⁵ ÁBTL 4.2. 2-4233/1954. A belügyminiszter 31. sz. parancsa, 1954. december 15.

¹⁶ ÁBTL 1.4. 10-1538/1952. ÁVH. T. Az ÁVH Vez. 032. sz. parancsa, 1952. június 19.

¹⁷ Cserényi-Zsitnyányi (kézirat).

¹⁸ Uo.

¹⁹ Az a belügyminiszteri norma, amely létrehozta és elnevezte az Országos Rejtjelközpontot, még nem került elő, viszont a fent említett 1955. november 15-i parancs után egyértelműen ezt a megnevezést használták.

²⁰ ÁBTL 1.5. 2-3/86/1955. Rejtjelezéssel kapcsolatos egyes kérdések szabályozása, 1955. december 23.

-
- ²¹ ÁBTL 4.2. 86-591/1956. A belügyminiszter I. helyettesének 27. sz. parancsa, 1956. szeptember 21. és ÁBTL 1.5. 86-744/56. A belügyminiszter I. helyettesének 27/1. sz. parancsa, 1956. szeptember 21.
- ²² ÁBTL 2.8.1. A belügyminiszter-helyettes 0035/1957. személyi állományparancsa, 1957. január 1.
- ²³ Uo.
- ²⁴ ÁBTL D. Gy. MOL XIX-B-1-au 86-75/1957. Tervezet az Országos Rejtjelközpont szervezeti felépítésének és állományának megállapítására, 1957. február 21.; uo. 72-508/1957. Jelentés, 1957. augusztus 18.
- ²⁵ ÁBTL 1.11.1. A Szervezési Osztály javaslata a Politikai Nyomozó Főosztály létszámára, 1957. április 2.
- ²⁶ ÁBTL 4.2. 6-200/12/1957. A belügyminiszter 12. sz. parancsa a Politikai Nyomozó Főosztály osztályainak elnevezése és számozása (1957. május 6-tól) tárgyában, 1957. május 3.
- ²⁷ ÁBTL D. Gy. MOL XIX-B-1-au 86-75/1957. Tervezet az Országos Rejtjelközpont szervezeti felépítésének és állományának megállapítására, 1957. február 21.; uo. 72-508/1957. Jelentés, 1957. augusztus 18.
- ²⁸ ÁBTL 4.2. A belügyminiszter 13. sz. parancsa. Kinevezések, 1957. május 3.
- ²⁹ ÁBTL 2.8.1. BM (Központ) 3241.
- ³⁰ ÁBTL 2.8.1. A belügyminiszter-helyettes 309/1960. személyi állományparancsa.
- ³¹ ÁBTL 2.8.1. A belügyminiszter-helyettes 1420/1958. személyi állományparancsa.
- ³² ÁBTL 2.8.1. BM (Központ) 17237.
- ³³ ÁBTL 2.8.1. A belügyminiszter-helyettes 1107/1957. személyi állományparancsa.
- ³⁴ ÁBTL 2.8.1. BM (Központ) 3049.
- ³⁵ ÁBTL 2.8.1. A belügyminiszter-helyettes 74/1962. személyi állományparancsa.
- ³⁶ ÁBTL 2.8.1. A belügyminiszter-helyettes 1107/1957. személyi állományparancsa.
- ³⁷ ÁBTL 2.8.1. BM (Központ) 3247.
- ³⁸ ÁBTL 2.8.1. A belügyminiszter-helyettes 1107/1957. személyi állományparancsa.
- ³⁹ ÁBTL 2.8.1. A belügyminiszter 366/1959. személyi állományparancsa.
- ⁴⁰ ÁBTL 1.11.16. OR-84-38/2/57. A Magyar Népköztársaság külképviseleti egyesített rejtjelező szerveinek létrehozása, 1957. december 12.
- ⁴¹ ÁBTL 1.11.16. OR-84-38/1/57. A BM és a KM közös rendelete hivatásos rejtjelzők küldéséről a külképviseletekre, 1957. december 12.
- ⁴² ÁBTL 1.11.16. OR-84-38/4/58. Rejtjelező szolgálat létesítéséről minisztériumokban és más szerveknél, 1958. március 18.
- ⁴³ ÁBTL 1.11.16. OR-84-38/3/58. A II/1. osztály rejtjelező munkájának megszervezése, 1958. augusztus 12.
- ⁴⁴ A korabeli állambiztonsági szaknyelvben terhelhetőségen azt a csoportszámban kifejezett maximális közleményhosszúságot értették, amely egy fedőtáblával volt rejtjelezhető, egy bizonyos változóelem-készlet (eligazítás) mellett, a titkosság veszélyeztetése nélkül. Ez mindig függött a szóállomány nagyságától és a szövegek jellegzetességeitől. ÁBTL 1.11.16. OR-84-38/7/59. A fedőtáblák terhelhetőségének meghatározása, 1959. április 21.
- ⁴⁵ ÁBTL 1.11.16. OR-84-38/II/61. A Magyar Népköztársaság rejtjeles kapcsolatának szervezeti felépítése. D. n.
- ⁴⁶ ÁBTL 1.11.16. OR-84-38/6/58. Javaslát új géppark beszerzéséhez, 1958. augusztus 5.
- ⁴⁷ Uo.
- ⁴⁸ ÁBTL 1.11.16. OR-84-38/10/61. A Magyar Népköztársaság rejtjeles kapcsolatának szervezeti felépítése. D. n.
- ⁴⁹ ÁBTL 1.11.16. OR-84-38/II/61. Jelentés a MNK rejtjeles összeköttetések biztonságai helyzetéről, 1961. november 8.
- ⁵⁰ ÁBTL 1.11.16. OR-84-38/13/61. A BM Politikai Nyomozó Bizottság ülése, 1961. november 11. (A Politikai Nyomozó Bizottságot 1961 nyarán, pontosan nem megállapítható időpontban hozták létre, amely elvi-politikai döntéshozatal mellett koordináló és ellenőrző munkát végzett.)
- ⁵¹ ÁBTL 1.11.16. OR-84-38/8/61. Jelentés a szovjetek módosítási javaslatáról, 1961. május 19.
- ⁵² ÁBTL D. Gy. MOL XIX-B-1-au 16-175/1/1961. Javaslát a II/12. Osztályon szükségessé vált módosításokra, 1961. október 25.
- ⁵³ ÁBTL D. Gy. MOL XIX-B-1-au A Belügyminisztérium II/12. osztály állománytáblázata, 1962. május 15.
- ⁵⁴ ÁBTL 4.2. 10-21/20/1962. A belügyminiszter 0020. sz. parancsa a II/12 és II/16. osztályok összevonása tárgyában, 1962. július 9.
- ⁵⁵ ÁBTL 4.2. 10-22/4/1962. A belügyminiszter 004. sz. utasítása a 0020/1962. BM parancsal összevont II/12 és II/16. osztály feladatairól, 1962. július 10.

Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

1.4. Államvédelmi Hatóság iratai (ÁVH)

1.5. Egyesített Belügyminisztérium államvédelmi szerveinek iratai

1.11.1. Állambiztonsági Miniszterhelyettesi Titkárság iratai

1.11.16. Országos Rejtjel Központ és alárendelt szervei

2.1. A volt Zárt irattár levéltári anyaga

(V-150339) XI/1.

2.8.1. Állambiztonsági szervek nyílt állományú alkalmazottainak iratai

3241 Kunos László

3247 Kurta János

3049 Kovács János

17237 Józán Gábor

4.1. Állambiztonsági munkához készült háttéranyagok (A-anyag)

A-1363/4. Az állam biztonsága ellen kifejtett ellenséges tevékenység és az ellene folytatott harc, 1945–1949. IV. kötet.

A-3036/b. Állambiztonsági értelmező kéziszótár

A-3233. Rejtjelzési alapismeretek. Országos Rejtjelközpont, Budapest, 1979.

4.2. Parancsgyűjtemény

D. Gy. Dokumentumgyűjtemény

Hivatkozott irodalom

Cserényi-Zsitnyányi, 2009

Cserényi-Zsitnyányi Ildikó: Az Államvédelmi Hatóság szervezeti változásai (1950–1953) *Betekintő*, 2. sz.

http://www.betekinto.hu/2009_2_cserenyi_zsitnyanyi (utolsó letöltés: 2011. október 5.)

Cserényi-Zsitnyányi (kézirat)

Cserényi-Zsitnyányi Ildikó: *Az egységesített Belügyminisztérium szervezeti változásai 1953–1956.*

Farkas, 1990

Farkas Vladimir: *Nincs mentség. Az ÁVH alezredese voltam.* Budapest, Interart Stúdió.

Okváth, 2000

Okváth Imre: „Sziget egy reakciós tenger közepén”. Adalékok a Katpol történetéhez, 1945–1949. In *Államvédelem a Rákosi-korszakban.* Szerkesztette: Gyarmati György. Budapest, Történeti Hivatal.

A Politikai Nyomozó Főosztály Környezettanulmányozó és Figyelő Osztályának szervezettörténete, 1956–1962

Bevezetés

„Az utóbbi időben, közvetlenül 1968. február 7-én, 8-án, 9-én és ma, 10-én (levelem írása közben is) *állandó megfigyelés alatt tartanak*. Állításomat nem az üldöztetési mánia, hanem az alapos és körültekintő viszontmegfigyelés diktálja. Tanárként is kialakult jó arcmemóriám következtében pontosan felismertem és felismerem a gépkocsin és gyalog (autóbuszon, villamoson) engem kísérő, tartózkodási helyeim előtt ácsorgó férfi és női alkalmazottakat. Ezen nem változtat, ha kalapot és sapkát váltanak közben, illetve anélkül jelennek meg. – Kétség csak abban lehet, hogy akarták-e vagy nem működésük felismerését.”¹

Antall József sorai a mindenkori politikai rendőrség működésének azt a részét világítják meg, amely az átlagember szemében legjobban elképzelhető, megragadható.² Ez a terület és feladatkör volt az, amelyet a magyar belügyi szakzsargonban környezettanulmányozás és figyelés címszóval írtak le. Egyébként ez az a tevékenység, amely szinte bármilyen, titkosszolgálatról szóló játékfilm kötelező eleme: egy valamire való titkosrendőr bekopog a házmesterhez, kikérdezi a szomszédokat, tudakozódik a munkahelyen, és ha valaki gyanússá válik, akkor szemmel tartja a szemközti ház félig leengedett redőnyös ablakából, vagy ötven méterrel lemaradva követi a mozgólépcsőn.

A jelen tanulmány célja kettős: egyrészt szeretnénk bemutatni, hogy miben is állt a környezettanulmány és külső figyelés, másrészt az ezzel a feladattal foglalkozó II/9. Osztály szervezettörténeti leírására fókuszál. Ennek érdekében részben a korabeli állambiztonsági módszertani irodalmat, részben a csekély számban fennmaradt működési iratokat vesszük alapul. Egy alapvető különbséget mindjárt az elején tisztáznunk kell, amely a II/9. jellegét az állambiztonság más részlegeitől megkülönböztette. Míg a Politikai Nyomozó Főosztály 1-től 8-ig számozott osztályai egy-egy konkrét, többé-kevésbé jól körülhatárolható elhárítási területtel foglalkoztak (katonai elhárítás, hírszerzés, vizsgálat, mezőgazdasági elhárítás stb.), addig a magasabb számot viselő osztályok segédoperatív funkciót láttak el. Ez azt jelenti, hogy ők maguk nem kezdeményeztek eljárásokat és nem irányították a hálózati munkát, hanem ezen műveletek sikeres lebonyolításához szükséges technikai, műszaki, szervezési feladatokat teljesítették. Azt is mondhatnánk, hogy a II/9. Osztály munkatársai kiegészítő, ugyanakkor nélkülözhetetlen láncszemnek számítottak a korabeli politikai rendőrség struktúrájában.

A környezettanulmány

A magyar politikai rendőrség munkája során nem csupán az ellenségkép megformálásában, a vizsgálat lefolytatásában és az ügynöki hálózat kiépítésében követték a szovjet példát, hanem a sikeres akciókat segítő műveletek (idegen szóval élve: operációk) szakmai jellemzőinek meghatározásakor is. A legkorábbi, az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának őrizetében lévő olyan tankönyv, amely a környezettanulmány készítéséről és a figyelés lefolytatásáról szól, egy szovjet belügyi jegyzet magyar fordítása.³

Ebben a tankönyvben a következő módon határozták meg a fogalmat: „Az ügynöki környezettanulmányozáson olyan anyagok titkos gyűjtését értjük, amelyek az állambiztonsági szerveket érdeklő személyekre vonatkoznak. Ezeket az adatokat hálózaton és más forrásokon keresztül szerezzük be.” Ezen adatok közé tartoznak az adott személy politikai beállítottságát, erkölcsi életmódját, jellemét, baráti kapcsolatait, munkához, szomszédaihoz való viszonyát leíró adatok. Ezen adatok beszerzését, begyűjtését az ún. környezettanulmányozó apparátus végezte. Az itt dolgozó belügyi tiszteknek arra kellett törekedniük, hogy tárgyilagos, megbízható információkat gyűjtsenek a lehető leggyorsabban, de a lelepleződés veszélye nélkül. Mikor és milyen okból vált szükségessé ezen adatok beszerzése?

Először is az ügynöki beszerzés során. Mielőtt valaki hálózati személlyé vált volna, az első megkeresést megelőzően feltétlenül fontos volt az illető megbízhatóságának, munkabírási feltérképezése. Hiszen egy részeges, ingatag családi életet élő, munkahelyi kihágásokat elkövető személy nem jöhetett szóba, mint ügynök, hiába vállalta volna a munkát, akár önként, akár zsarolás vagy anyagi ellenszolgáltatás fejében. Ha viszont már megtörtént az ügynöki beszerzés, számos esetben azért készítettek környezettanulmányt, hogy ellenőrizzék, milyen munkát végez az adott hálózati személy. Egyrészt ellenőrizhették, hogy a valóságnak megfelelően jelentett-e, illetve kiegészíthették, pontosíthatták az általa szállított értesítéseket.

Körözés esetén szintén igénybe vették a környezettanulmányt, leginkább úgy, hogy a keresett személy lakóhelyét, feltételezett tartózkodási helyeit feltérképezték, tudakozódtak, hogy mikor és hol látták az illetőt. Ugyancsak környezettanulmányt kellett folytatni külső figyelés megindítását megelőzően, mivel egy-egy személy követésekor tisztában kellett lenni az illető utazási szokásaival, kedvenc útvonalával, esetleges ismerőseivel, akikkel rendszeresen találkozott meghatározott helyeken.

Ugyancsak indokolt volt környezettanulmány készítése a vizsgálati munka során. Mielőtt letartóztattak valakit, tisztában kellett lenniük a nyomozóknak azzal, hogy az adott személy mikor tartózkodik otthon, lehetőleg egyedül. Ismerniük kellett a lakás környékét, hiszen egy családi háznak lehetett hátsó kijárata vagy más menekülési útvonala. Másrészt ezeket az akciókat a lehető legkisebb feltűnéssel volt érdemes lebonyolítani, ehhez ismerni kellett az utca forgalmát, az esetleges környékbeli rendezvényeket is. Amikor már előzetes vizsgálati fogságba került valaki, gyakran megesett, hogy egy-egy tanú környezetét vették górcső alá, és azt igyekeztek felderíteni, milyen viszonyban lehet a vádlottal. Egy-egy ellenséges, szándékosan ártó szándékú vagy éppen nagyon is segíteni akaró tanú keresztezhetette a politikai rendőrség szándékait, s ezeket lehetőleg ki kellett szűrni.

A környezettanulmányozó munka legnagyobb nehézsége abban állt, hogy oly módon kellett valós információkat beszerezni, hogy ne legyen nyilvánvaló, ki is áll a háttérben. Az ezzel foglalkozó apparátus nyílt és titkos állományú tagjai közül az utóbbiakra nehezedett nagyobb nyomás, mivel álcázniuk kellett magukat, újból és újból alkalmazkodniuk kellett a számukra kijelölt megfelelő fedőmunkahelyhez és fedőfoglalkozáshoz.

Természetesen az egyik legfontosabb kérdésnek az számított, hogy kitől, kiktől lehet a kívánt információkat beszerezni. A tankönyv három alapvető forrást különböztetett meg: az ügynökséget (vagyis a különböző szintű hálózati személyeket), az ún. megbízható személyeket és a hivatalos iratokat. A kifejezetten környezettanulmányozó munkára beszerzett ügynök ideális típusának a házmester számított, akivel egy bérház minden lakójának hivatalból kapcsolatot kellett tartania. Így feltűnés nélkül szerezhetett információkat, könnyen talált ürügyet arra, hogy egy-egy lakásba bekopogtasson. Ez az idealizált állapot persze a valóságban nem mindig állt fenn, már csak azért sem, mert azon az előfeltevésen alapult, hogy minden házmester a lakókat szorongató, frusztrált, hatalma kiélésére váró egyén. Ez a feltételezés számos alkalommal hamisnak bizonyult. Ezért is volt szükség az ún. megbízható személyek igénybevételére.

Ezek közé a lakáshivatali dolgozókat, a személyzeti vezetőket sorolták, akikről szintén eleve feltételezték, hogy a párt és az állam iránti lojalitás okán kerültek munkahelyükre, így különösebb fenntartás nélkül a politikai nyomozó szervek rendelkezésére fognak állni. Persze itt újabb nehézséggel szembesültek a belügyi szervek, mivel a megbízhatónak gondolt személyt is ellenőrizni kellett, hátha őt is megfigyeli vagy éppen ellenséges személyként tartja nyilván a politikai rendőrség.

Elvileg az írásos források tűntek a legkönnyebben igénybe vehetőnek. Ez azt jelentette, hogy az operatív tiszt könyvtárak, levéltárak, múzeumok anyagában kutakodott olyan információk után, amely az ellenőrzött személy múltjáról árulkodott. A magyar gyakorlatban ez leginkább az 1945 előtti politikai szerepvállalás felderítését jelentette. Ezért kerülhetett sor régi újságok, országgyűlési almanachok, tiszti címtárak átnézésére.

A bevezetőben már említettük, hogy a környezettanulmány elkészítését mindig valamelyik operatív osztály kérte. Az adott szolgálati jegyen megírták, hogy kiről és milyen mélységben kérnek adatokat, hogy ellenséges személyről vagy speciális ellenőrzés van-e szó. Lehet, hogy valakinek az egész életvitelét, míg másoknak csupán egy-egy jellemző szokását kívánták megismerni. Ezen szolgálati jegy alapján indult el a feldolgozó munka, amelynek

végén összeállt a kért jelentés. Ennek tartalmaznia kellett azt is, hogy a megszerzett adatokat milyen forrásból és milyen módszerrel gyűjtötték össze.

Fontos számba vennünk azt is, hogy milyen buktatókkal járt vagy járhatott a környezettanulmányozó munka. A szovjet jegyzet elvei és módszertana változatlan formában van jelen a magyar tankönyvekben is, viszont ezt konkrét példákkal is kiegészítették a magyar belügyi tisztek. A korszakunkból származó magyar jegyzetben szemléletes példákat találunk a környezettanulmányozó munka jellegére vonatkozóan.⁴

A legnehezebb feladatnak azon személyek kiválasztása látszott, akik érdemi adatokat tudtak szolgáltatni. Nem egy esetben előfordult, hogy a megfigyelt személy közeli barátját vagy kedves szomszédját választották ki, ráadásul csak egy témára vonatkozóan tettek fel kérdéseket. Ezek után nem volt nehéz rájönni, ki állhat az érdeklődés homlokterében. Vagy az is előfordult, hogy egy operatív tiszt véletlenül egy olyan lakót talált, aki bőbeszédűnek bizonyult és a bérház összes lakójáról kimerítő jellemzést adott. Csupán a politikai rendőrséget érdeklő személy maradt ki, s amikor a tiszt név szerint rákérdezett az illető viselt dolgaira, kiderült, hogy beszélgetőpartnere fiáról van szó.

Könnyen meg lehetett bukni a kikérdezés során, ha rosszul választották meg az operatív tiszt fedőfoglalkozásának színhelyét. Egy esetben a Fővárosi Tanács egyik osztályát nevezte meg, mire a beszélgetőtársa megkérdezte, hogy ismeri-e egy barátját. A tiszt nemmel választ, s mivel elvben a kérdezett személy a tiszt főnöke volt, rögtön lelepleződött. Ugyanígy hibának tartották, ha valaki csupán egyetlen forrásból tájékozódott, hiszen megeshetett, hogy olyan emberrel akadt össze, aki nemcsak haragban állt valakivel, de meg is ragadta az alkalmat haragosa lejáratására.

Viszont nem csupán a környezettanulmányt végző apparátus tagjai hibáztak, hanem az őket kérésekkel ellátó operatív osztályok munkatársai is. Az egyik leggyakoribb hibának az számított, hogy eleve olyan információkat szerettek volna beszerezni, amelyet csak kitartó és alapos ügynöki munkával lehetett volna elérni. Így például egy hajdanvolt VKF/2-es tisztről azt tudhatták a szomszédai, hogy milyen rangot ért el, de hogy kik voltak a beosztottai, vagy milyen konkrét műveletekben vett részt, már aligha. Ez a példa is arról árulkodik, hogy a környezettanulmányozó osztály nem pótolhatta a más osztályokon el nem végzett felderítő munkát.

A figyelés

A II/9. Osztály környezettanulmányok készítése mellett figyeléssel, egészen pontosan külső figyeléssel foglalkozott. Ennek definícióját a korábban idézett szovjet állambiztonsági tankönyv az alábbi módon határozta meg: „Külső lefigyelésen olyan személyek titkos figyelését értjük, akik ügynöki feldolgozás alatt állnak és ellenséges tevékenységgel gyanúsíthatók. A külső lefigyelés célja az említett személyek ellenséges cselekményének megakadályozása és bűnös kapcsolatainak megállapítása.”⁵ Alighanem a fordító sietsége és bizonytalansága tükröződik a szövegben, mivel a magyar szakszövegben a külső figyelés kifejezés honosodott meg, vagyis eltűnt az eléggé esetlennek és idegennek ható „el” igekötő. A továbbiakban ezért a külső figyelés kifejezést alkalmazzuk, habár ebben a fordításban még nem ez szerepel.

A külső figyeléssel tehát az állambiztonság által veszélyesnek, ellenségesnek tekintett személyeket tartottak szemmel. Elsősorban azt igyekeztek megállapítani, hogy az illető kikkel találkozik, van-e valamilyen rejtek- vagy búvóhelye, s milyen életmódot folytat. A figyelés során természetesen gyakran készítettek fotókat, amelyek a „bűnös tevékenységet” leleplező anyagként vagy éppen zsarolás eszközeként egyaránt szolgálhattak. A megfigyelést végző figyelme kiterjedt arra is, ha a megfigyelt valamilyen tárgyat, csomagot, levelet postára adott. Ezt a tényt jelezték, viszont az adott küldemény átnézése már a levéllenőrzéssel foglalkozó osztály munkatársaira várt.

Alapvetően négy csoportba sorolhatók azok a személyek, akiket az állambiztonsági szervek külső figyelés révén ellenőriztek. A figyelés kiegészíthette az ügynöki munkát, lehetett önmagában információgyűjtő jellegű. Ennél egy fokkal komolyabb eljárást jelentett, amikor egy-egy személy letartóztatását közvetlenül megelőzően követték az illetőt, baráti, ismerősi kapcsolatait felderítve kiszélesíthették az eljárás alá vontak körét. Mint ellenséges objektumok, a külföldi követségek, kereskedelmi, kulturális intézmények is megfigyelés alatt

álltak. Végezetül igyekeztek szemmel tartani azokat a személyeket, akikről feltételezték, hogy külföldi, vagyis nyugat-európai titkosszolgálatok számára végeznek hírszerző munkát.

A külső figyelés vagy az adott objektum közelében lévő helyszínen történt, például egy követség esetén a környékbeli lakások valamelyikében alakítottak ki állandó figyelőállást, vagy pedig nyílt helyszínen, gyalogosan, gépkocsival vagy tömegközlekedési eszközöket igénybe véve követték a kiválasztott személyt. A külső figyelést a környezettanulmányhoz hasonlóan az operatív osztályok kezdeményezték. A kérést tartalmazó szolgálati jegyen fel kellett tüntetni a figyelendő személy adatait, a figyelés célját és helyét, és közölni kellett a különböző ismertetőjegyeket. Külön ki kellett térni a szükséges óvintézkedésekre, és lehetőség szerint csatolni kellett a követendő személy fényképét.

Az osztályon belül több figyelő csoport tevékenykedett, amelyeknek a vezetői feleltek az egész folyamat megfelelő előkészítéséért. A lakcím ellenőrzését követően személyesen is elmentek a helyszínre, kiválasztották a megfelelő figyelő állásokat, eldöntötték, hogy állandó szemmel tartásra vagy csupán bizonyos napszakban történő ellenőrzésre van-e szükség. Az adott művelet során a csoport vezetőjének folyamatosan ellenőriznie kellett beosztottait. Előre meghatározták azt is, hogy milyen technikai eszközöket (rövidhullámú rádió adó-vevő, fényképező- és filmfelvevő gép) alkalmaznak a figyelés során.

A külső figyelés kétféle módon történhetett, nyíltan, vagyis nem zárt helyen, és fedett módon, vagyis zárt helyről. Az első esetben leggyakrabban utcán parkoló gépkocsiból végezték a figyelést, amelynek során nemegyszer szerelést mímelték, vagy valamilyen külső karbantartó munkával (útjavítás, elektromos vezeték cseréje) álcázták az állambiztonsági beosztottakat. Ha valakinek a magánlakásánál végeztek figyelést, akkor különböző konspirációs módszerekhez folyamodtak, például kibéreltek egy utcára fekvő szobát azzal az indokkal, hogy a bérlő vizsgára készülő vidéki diák. Ha állandóan szemmel kellett tartani egy helyet, például egy külföldi követséget, akkor külön konspirációs lakást szerveztek.

A különböző figyelési módok közül a legelterjedtebb és a játékfilmekben is leggyakrabban ábrázolt módszer a gyalogos figyelés (követés) volt, amely azonban rendkívül gondos végrehajtást kívánt, mivel könnyen le lehetett bukni. Éppen ilyen hibát vétettek azok a tisztek, akiket a bevezetésben idézett módon Antall József buktatott le. Nagyobb szervezetséget igényelt a körzetfigyelés, amikor egy-egy személy megszokott útvonalát ellenőrizték oly módon, hogy három vagy több figyelő váltotta egymást, akik csupán egy-egy adott szakaszra összpontosítottak. Az úgynevezett kettősfigyelés során két figyelőbrigádot hoztak létre, amelyek időnként váltották egymást, így csökkentve a lebukás kockázatát.

Külön kioktatták az állományt a gépkocsival való követésre, illetve a vonaton, hajón, repülőgépen történő megfigyelésre is. Igen tanulságos, hogy színházban történő megfigyelés esetén egy fő a bejáratnál, egy pedig a nézőtérre helyezkedett el. Abban az esetben, ha elfogyott a jegy, a színház vezetőjéhez kellett fordulni, akinek kötelessége volt beengedni a nézőtérre a politikai rendőrség emberét. Még arra is ügyeltek, hogy étteremben történő figyelésnél rendelés esetén azonnal ki kellett egyenlíteni a számlát, nehogy a hirtelen továbbinduló megfigyelt eltűnhessen az őt figyelő, még a számlára várakozó rendőrtiszt elől.

Külföldi követségek esetén nem csupán azt kellett ellenőrizni, hogy kik járnak a követségre, esetleg milyen rendezvények vonzanak nagyobb közönséget, hanem meg kellett akadályozni, hogy a követségi alkalmazottak számukra tiltott zónába menjenek. Ezt természetesen diszkréten kellett végezni, az illető személyek diplomáciai mentességének tekintetbevételével. Erre az esetre a tankönyv szerzője a jól bevált módszert ajánlotta: valamilyen ürüggyel zárják le az adott útszakaszt, így kényszerítik visszafordulásra a tiltott helyre tévedt diplomatát.

A külső figyeléssel foglalkozó magyar belügyi jegyzetek, tankönyvek a módszertan vonatkozásában a szovjet példára támaszkodtak, ám csakúgy, mint a környezettanulmány esetén, szemléletes módon rámutattak a lehetséges dekonspirációs hibákra.⁶ Így például gépkocsival történő figyelés esetén gondosan kellett ügyelni arra, hogy nem csupán a kiválasztott személy lakóhelyét, hanem családtagjainak, vele szoros kapcsolatban lévő barátainak lakóhelyét is felderítsék. Ugyanis előfordult, hogy a megfigyelt személy házával párhuzamos utcában parkolt a gépkocsi, de ott lakott az illető egyik legközelebbi barátja is, akinek hamar feltűnt az autó. Egy másik esetben pedig azon bukkott le a megfigyelést végző rendőr, hogy kék egyenruhát viselt, az akkor már rendszeresített szürkével szemben, ráadásul jóval fiatalabb és intelligensebb modorú volt, mint a korábban ugyanott posztoló társai. Ez a

kissé ironikus példa egyben rávilágít az egész belügyi állományon belül meglévő feszültségekre is.

A magyar tankönyvek részletesen foglalkoztak azzal a problémával is, hogy mi történik, ha a megfigyelt személy észreveszi, hogy követik. Ekkor többféle módszerhez is folyamodhatott, hogy lerázza üldözőit. Például ismeretlen személyeket szólított le, ezzel megosztotta a megfigyelők erejét. Idegen lakásokba vagy kapualjakba ment be, vagy átjáróházakat, hátsó kijáráttal rendelkező üzleteket vett igénybe ahhoz, hogy észrevétlenné váljék. Előfordult az is, hogy hosszasan nézegetett egy-egy kirakatot, vagy hirtelen megfordult, ily módon tudatva az őket figyelőkkel, hogy észrevette az akciót, így hiábavaló az igyekezetük.

A II/9. Osztály külső figyeléssel foglalkozó munkatársainak életéről ad betekintést a tankönyvek egyike, amely, kissé szokatlan módon, elég nyíltan és életszerűen szólt az állambiztonsági munka ezen fajtájának hátrányairól: „Mint már említettem a figyelő apparátus tagjainak kötelességük eltitkolni a BM-hez való tartozásukat. Ebből következik, hogy nem kereshetik fel a BM épületeit vagy rendezvényeit sem. Így nem részesülhetnek azokban a kedvezményekben, amely a BM dolgozókat megilleti. Elég, ha itt a BM Tisztiházát említem példának, ahol a BM dolgozói úgy étkezésüket, mint szórakozásukat és kulturális igényeiket jóval kevesebb pénzből oldhatják meg, mint amibe az a civil életbe kerül. Ugyancsak hátrányos a helyzetük a ruhapénz területén is. Nyilvánvaló, hogy az esőben-hóban külső figyelést végző operatív tisztek ruházata előbb tönkre megy, mint az egyéb operatív munka során. Mégis ugyanazt a ruhapénzt kapják, mint a BM állomány többi tagjai. Meg kell itt említeni még a külső figyelés veszélyességét is. Elsősorban a gépkocsival való figyelésre gondolok, amikor a legveszélyesebb körülmények között, sok esetben a megengedettnél jóval nagyobb sebességgel kell követniük, vagy éppen megelőzniük a figyelt személy gépkocsiját, amit alátámaszt gépkocsi karamboljaik magas száma. Ilyen körülmények között le lehet vonni azt a következtetést, hogy a figyelő apparátus nehéz munkáját jobban meg kellene becsülni és ennek anyagiakban is meg kellene nyilvánulni.”⁷

Ez a rövid leírás igen becses forrás, hiszen kevés ismerettel rendelkezünk az állomány konkrét munkakörülményeiről. Mindenesetre fontos adalék, és megerősíti azt a képet, amely az eddigi szakirodalomban az állambiztonsági munka relatíve alacsony társadalmi presztízséről árulkodik.⁸

A környezettanulmányozó és figyelő osztály 1956-ig

A külső figyelés és a környezettanulmány-készítés, mint az előzetes ellenőrző, illetve feldolgozó munka fontos eszköze, igen hamar megjelent az 1945 után újjászerveződő politikai rendőrség életében. Mind a Honvédelmi Minisztérium Katona Politikai Osztálya, mind a Budapesti Rendőr-főkapitányság Politikai Rendészeti Osztálya (PRO) alkalmazta ezeket a módszereket. A PRO-n már 1945 februárjában megszervezték egy 8-10 fős figyelő csoportot, amely közvetlenül az osztályvezető, vagyis Péter Gábor utasításait hajtotta végre. A gyakorlati operatív munkát végző csoportok azonban a saját állományuk igénybevételével látták el ezt a feladatot. 1947 első felében a Magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztályán felállítottak egy 31 fős figyelő részleget, azonban csupán ekkoriban indították el azokat a szaktanfolyamokat, ahol a környezettanulmány-készítés és a külső figyelés fortélyait oktatták.⁹

Az Államvédelmi Hatóság szervezetén belül a III., vagyis az Operatív Főosztály keretében végezték ezt a tevékenységet. 1950-ben jött létre Jávor Miklós, majd Köteles Henrik államvédelmi őrnagyok irányításával a III/1. Osztály, amely többféle segédoperatív feladatot is ellátott. A hálózati osztályoktól érkező megrendelések alapján azonban nem csupán környezettanulmányozással és külső figyeléssel foglalkoztak e részleg munkatársai, hanem őrizetbe vételeket hajtottak végre és házkutatásokat folytattak le, illetve rendkívüli esetekben elsőfokú nyomozást végeztek. Ezeknek a területeknek megfelelően a III/1. Osztály szervezetileg négy alosztályra tagolódott, amelyeket az ábécé négy első betűjével jeleztek.¹⁰ Ennek a korai időszaknak a jellemzését abban a belügyi parancsban találhatjuk meg, amely Péter Gábor leváltása és az Államvédelmi Hatóságnak a Belügyminisztériummal (BM) való egyesítése közötti átmeneti hónapokban született. A dokumentumban a III/1. Osztály tevékenységét értékelve a figyelés és a környezettanulmányok készítése kapcsán tettek

szigorú megállapításokat: „Egyes beosztottak szolgálati helyüket elhagyják, lefigyelés közben elalszanak, a figyelt személyt és kapcsolatát szem elől tévesztik, fegyelmezetlenségükkel nagy károkat okoznak az állambiztonsági munkában.” A másik területről szólva pedig azt tette szóvá a parancsot kiadó Piros László, hogy „az adatokat nem ellenőrzött személyeken keresztül szerzik be. Előfordul, hogy a környezetelendő személy közvetlen rokonait, barátait, sőt magát a személyt keresik fel megfelelő ürügy nélkül.”

Ennek a fajta hanyagságnak ekkor még nem lettek szervezeti következményei, csupán az ellenőrzés szigorítását, a figyelési tervek készítését, a dekonspirációs hibák kijavítását és az alkalmatlanná vált beosztottak elbocsátását írta elő a parancs. **11**

Néhány hónappal később látott napvilágot a fenti rendelkezéseket kiegészítő újabb parancs. Ennek legfontosabb megállapítása az volt, hogy a Katonai Elhárító Főosztály az operatív és egyéb munkájához szükséges figyeléseket és környezettanulmányokat önállóan folytatja az egész országban. Az ezzel a feladattal megbízott II/2-b alosztály szorosan együttműködött a III/1-es osztály megfelelő alosztályaival, illetve a megyei államvédelmi osztályok 4-es alosztályaival, amelyek helyben végezték el a szükséges segédoperatív teendőket. **12**

Amikor 1953 nyarán sor került a Belügyminisztérium és az ÁVH összevonására, értelemszerűen az addigi szervezeti felépítés is módosult. A környezettanulmány-készítéssel és külső figyellel foglalkozó III/1. Osztály immár a BM VIII. Osztályaként működött a továbbiakban, változatlan feladatkörrel. **13** A következő több mint három esztendőben az osztály 5 alosztályra, valamint előállító/házkutató és nyilvántartó csoportra tagolódva végezte feladatait. A hivatásos állomány 417, míg a polgári állomány 14 főt tett ki. **14**

A VIII. Osztály életét érintő következő változásra 1956 első hónapjaiban került sor, ugyanis a Belügyminisztérium Államvédelmi Kollégiuma február 22-i ülésén napirendjére tűzte a környezettanulmányozó és figyelő munka értékelését. A megbeszélés alapjául szolgáló jelentést az osztályt vezető Köteles Henrik terjesztette elő. A dokumentum legfontosabb megállapításai a következők voltak: az osztály a külső figyelések lefolytatása és környezettanulmányok készítése mellett tömeginformátori hálózatot épített ki Budapesten, az elsőként említett feladat segítése céljából. A követségek és a diplomaták lakásai mellett három ismert szállodában, a Duna, a Palace és az Astoria Szállókban is állandó figyelőhelyet hoztak létre. A számszerű növekedés mellett azonban minőségi problémák mutatkoztak.

A környezettanulmányok elkészítése során az információkat elsősorban nem hálózati úton gyűjtötték be, hanem maguk az operatív tisztek végezték el a feladatot, ami nem egy esetben lebukáshoz vezetett. Emellett a jól képzett alkalmazottak hiánya is hátráltatta az eredményes munkát, 23 fő operatív tiszttel volt kevesebb a szükségesnél. Mindezekon túl igen kevés gépkocsi, rádió adó-vevő és jó minőségű fényképezőgép állt az osztály rendelkezésére. **15**

A jelentést megvitatták az Államvédelmi Kollégiumban, és ennek alapján adta ki Piros László a VIII. Osztályra vonatkozó utasítását. A szöveg jó áttekintést ad azokról a feladatokról, szakmai és személyi állományra vonatkozó problémákról, amelyek végigkísérték az osztály történetét. A VIII. Osztály legfontosabb feladata a „kapitalista követségek fedése alatt működő hírszerzők és a kapitalista országokból érkező személyek” megfigyelése volt. A sikeres munkavégzés érdekében minimálisra kellett csökkenteni a dekonspirációk számát. A túlterheltség mérséklése okán pedig az osztályvezetőnek vissza kellett utasítani az operatív osztályoktól érkező felesleges kérdéseket. Ennek eldöntéséhez azonban nem adott az utasítás közelebbi támpontot. A dokumentumban megfogalmazódott az állomány premizálásának erősítése, a technikai felszerelés és a gépkocsiállomány cseréjének égető volta. Az utasítás 8. pontja előírta a szervezeti felépítés felülvizsgálatát és szükség esetén történő módosítását. **16**

Ennek nyomán el is kezdődött az osztály szervezeti struktúrájának megvitatása, de végül nem önállóan, hanem az Államvédelmi Főcsoportfőnökség egészén belül lezajlott átalakítás részeként született meg az új forma. A BM Államvédelmi Kollégiumának 1956. július 25-i ülésén a VIII. Osztályt Figyelési és Környezettanulmányozási Főosztállyá keresztelték át. Ezen belül az 1-es alosztály a nyugati országok követségeit, a 2-es pedig az onnan érkező személyeket figyelte meg, a 3-as alosztály az ellenséges tevékenységgel gyanúsított magyar állampolgárok szemmel tartásáról gondoskodott, a 4-es alosztály pedig környezettanulmányok készítésére összpontosította erejét. **17** Emellett létrehozták a számmal nem rendelkező operatív technikai alosztályt, valamint a káder-, az operatív nyilvántartó és a gazdasági

csoportot is. Egyúttal orvosolták az osztály létszámhiányát is, a hivatásos állomány 55 fővel, míg az őket kiszolgáló polgári állomány további 4 fővel gyarapodott.¹⁸

Az újonnan kialakított szervezeti egységek élére hivatalosan alig három héttel az 1956-os forradalom kitörése előtt kerültek új vezetők. Mivel ez az időpont csaknem egybeesik a politikai rendőrség történetében cezúrát jelentő időszakkal, ezeket a változásokat már az 1956 utáni korszakhoz kapcsolódva elemzem.

A környezettanulmányozó és figyelő osztály 1956 és 1962 között

Egy 1956. október 3-án kiadott belügyminiszteri paranccsal új embereket helyeztek a VIII. főosztály főosztály-vezetői, főosztályvezető-helyettesi és osztályvezetői posztjaira is.¹⁹ A főosztály élére kinevezett Dobróka János államvédelmi alezredes voltaképpen visszatért bécsi kiküldetését követően korábbi helyére, mivel ő már 1953 októberétől 1954 januárjáig vezette ezt a részleget. Régi belügyesnek számított, aki még 1945 nyarán kezdte politikai rendőrségi karrierjét, szovjet belügyi képzésben vett részt, rendelkezett megyei osztályvezetői és kémelhárítói tapasztalatokkal is.²⁰ Helyettesévé Beszédes Károly áv. őrnagyot tették, aki még a Szovjetunióból hazatérve 1946-ban kezdte belügyi szolgálatát. A hiányos források miatt korábbi állambiztonsági karrierjét teljes részletességgel nem ismerjük, annyi azonban árulkodó, hogy 1955/56-ban Moszkvában folytatott hírszerzési tanulmányokat.²¹ Figyelemre méltó, hogy egy segédoperatív osztály élére két, hírszerző munkában jártas rendőrtiszt került.

A VIII/1. Osztály élén megerősítették Marksteiner Ferenc államvédelmi századost. Ő a második világháborúban szovjet hadifogságba esett, majd hazatérve a gyulai rendőrkapitányságon helyezkedett el, mint bűnügyi nyomozó. 1946-ban került a városi, egy év múlva a Békés Megyei Rendőrkapitányság politikai nyomozó osztályára, majd 1948-ban a Magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztályának figyelő alosztályára. Ezen a munkaterületen meg is maradt, sőt 1954-ben alosztályvezetői kinevezést kapott.²²

A VIII/2. Osztály – ekkor még csak ideiglenes – vezetésével megbízott Fejes István pályafutása érdekesen alakult. A 2. magyar hadsereg katonájaként esett szovjet fogságba a Donnál, 1943. január 20-án. Antifasiszta iskolát végzett a Szovjetunióban, de fegyveres harcra nem vetették be. 1945 áprilisától a Honvédelmi Minisztérium Katonapolitikai Osztályán szolgált, egészen annak 1950-es, az Államvédelmi Hatóságba történt beolvasztásáig. 1952-ben „a koncepciók ügyek kapcsán leszerelték”, ennek körülményei azonban homályban maradnak. Négy évig autószerelőként kereste kenyerét, s 1956 tavaszán kérte ügyének felülvizsgálatát, amelynek eredményeképpen szeptemberben visszatérhetett az állományba.²³

A VIII/3. Osztály osztályvezetői stábját elnyerő Syrinek Béla államvédelmi százados vezetőtársaihoz képest későn, csupán 1949-ben lépett az államvédelem kötelékébe. Igaz, rögtön a figyelő osztályra került, ahol hamar csoportvezetői megbízatást kapott. Politikai eszmélését 1945-ban a Szociáldemokrata Pártban kezdte, s csupán a pártegyesülés évében lett kommunista párttag. Vele kapcsolatban érdemes megemlíteni, hogy fiatal kora ellenére (1956-ban mindössze 27 éves volt) felettesei igen jó véleménnyel voltak róla, a „legjobb alosztályvezetők” közé sorolták.²⁴

A VIII/4. Osztály vezetése mellett főosztályvezető-helyettesi megbízást is kapott Haraszti Róbert áv. százados. Az eredetileg szabósegédként dolgozó Harasztit és családját 1944-ben deportálták, és szülei meghaltak a koncentrációs táborban. Ő hazatérve belépett a Magyar Kommunista Pártba (MKP), majd szülőfalujából, Nyírcsászáriból 1947-ben Budapestre költözött. Itt először rendező gárdistaként vett részt az MKP gyűléseinek biztosításában, s 1948 novemberében ajánlották be az államvédelemhez. 1952-ben, operatív iskolai tanulmányait befejezve a környezettanulmányozó és figyelő osztály helyettes vezetőjévé nevezték ki.²⁵

A forradalom kitörésének pillanatában a BM VIII. (Figyelési és Környezettanulmányozási) Főosztályának élén tapasztalt, többnyire hosszú államvédelmi karrierrel bíró tisztek álltak, akik ráadásul már régóta ezen a munkaterületen dolgoztak. A forradalom alatt és az azt követő zűrzavaros időszakban a környezettanulmányozó és figyelő osztály a politikai rendőrség más részlegeihez hasonlóan bizonytalan állapotban létezett és a helyét kereste. Ez az állapot nagyjából 1957 májusára ért véget, amikor kialakult a Belügyminisztérium Politikai Nyomozó Főosztályának szervezeti felépítése. Ebben az osztály a

9-es számot kapta, sorrendben első helyre került a segédoperatív osztályok között. Hogy ez tükrözött-e bármilyen fontosságot, netán kiemelt szerepet a többi segédoperatív osztályhoz képest, nem állapítható meg. Ez az időpont mindenestre alkalmas arra, hogy egy pillantást vessünk arra, milyen változásokat hozott az 1956/57-es év fordulója az ekkortól II/9. Osztály néven működő részleg vezetői állományában.

1957. május 3-án a Politikai Nyomozó Főosztály osztályvezetőinek kinevezésekor Dobróka János maradt a II/9. első embere.²⁶ A két osztályvezető-helyettes közül Beszédes Károly minden jel szerint megőrizte a helyét, bár a kinevezéséről szóló állományparancs nem maradt fenn. Korábban hivatkozott személyi anyagának tanúsága szerint 1957 júniusától töltötte be a II/9. osztályvezető-helyettesi tisztségét, viszont ezekben a gyűjtőkben nem esik szó 1956. október 3-án történt kinevezéséről. Így csupán nagy valószínűséggel feltételezhetjük, hogy Dobróka kinevezésével egy időben már posztján volt, még ha erről hivatalos parancs esetleg csak egy hónappal később született is. Ilyen mértékű időbeli csúszás nemhogy ekkor, de még a későbbi években is belefért a politikai rendőrség mindennapos működésébe.

Dobróka másik helyettese, egyben a korábbi VIII/4. Osztály vezetője, Haraszi Róbert viszont már nem volt a helyén. Egy, a személyi anyagában lévő, Dobróka által a BM Személyzeti Osztálya vezetőjének küldött, 1957. augusztus 26-án kelt levélben azt olvashatjuk, hogy „1956. decemberében disszidált. Tudomásom szerint jelenleg Palesztinában van.” Ugyanezen a levélen olvasható egy kézzel írt feljegyzés, mely szerint „disszidálásból még nem tért vissza, 1965. IX. 8.”.²⁷ Haraszi sorsa különleges, mivel kevés hasonló esetről tudunk ebből az időszakból. Egyik önéletrajzában említést tett két unokatestvéréről, akik a háborút követően kivándoroltak a későbbi Izrael földjére. Haraszi távozásának oka nem ismeretes, nem tudni mit csinált a forradalom idején, mennyire tartott esetleges antiszemita atrocitásoktól, amelynek ő, mint zsidó származású államvédelmi tiszt, lehetséges célpontja lett volna. Ennek viszont a decemberi távozás mond ellent.

Akármi is történt, szükség volt a megüresedett osztályvezető-helyettesi poszt betöltésére. Erre a feladatra Surányi Ferenc alezredest szemelték ki, aki 1957 májusában került a II/9. osztályvezető-helyettesi posztjára. Ő szintén régi motorosnak számított a testületen belül, 1945-ben kezdte belügyi pályafutását, megfordult többek között a tájékoztatási alosztályon, a BM Titkárságán és a levéllenőrzési osztályon is. 1957 májusáig a Budapesti Rendőr-főkapitányság állományában a forradalom résztvevői elleni nyomozásokban vett részt.²⁸ Surányi azonban még meg sem melegedhetett a székében, amikor 1957 novemberében a BM Dzerzsinszkij Iskola parancsnoka lett.²⁹

Az 1956 októberében kinevezett négy osztályvezető közül Haraszi Róbert esetét már érintettük, míg a régi 1-es és 2-es osztályokat vezető Marksteiner Ferenc és Fejes István továbbra is a helyén maradt, csak éppen alosztályvezetői titulusban. A valamikori 3-as osztályt vezető Syrinek Béla 1957 februárjában maga kérte leszerelését, mivel nem kívánt az új vezetéssel, elsősorban Dobrókával együtt dolgozni, hanem a régi felettesét, Köteles Henriket favorizálta. Hivatalosan családi életének megromlása miatt távozott, majd a helyzet rendeződésére hivatkozva, 1957 szeptemberében újból visszatért II/9-re. Ekkor csoportvezetőként, majd alosztályvezető-helyettesként szolgált, de sorozatos fegyelemsértései, magánéleti botrányai miatt az 1962. szeptemberi elbocsátási hullám őt is magával rántotta.³⁰

A II/9. Osztályra vonatkozó iratanyag töredékes mivolta következtében nem rekonstruálható teljes bizonyossággal a szervezeti felépítés és az ahhoz kapcsolódó személyi vezetés sem. Az bizonyos, hogy 1957 végén az osztály létszámában nem következett be érdemi változás, mivel az 1956. szeptemberi 490 fős állomány csupán négy fővel emelkedett. A későbbiekben sem történt érdemi mozgás, mivel egy év múlva 485, 1962 februárjában pedig 486 fő dolgozott ezen a munkaterületen.³¹ Az állomány létszámának meglepően tűnő változatlansága mögött alighanem az állhat, hogy az osztály feladatait kevésbé érintette az aktuális ellenségkép változása. Mivel nem egy, hanem több osztály igényeit teljesítette a környezettanulmányozó és figyelő osztály, így feltehető, hogy az egyik osztálynál jelentkező visszaesést kiegyenlítették a máshol felbukkanó igények. Elég, ha arra gondolunk, hogy az 1956 és 1959 közötti időszakhoz képest csökkentek a Vizsgálati Osztály feladatai a megtorlás végének közeledésével. Viszont az addig „szunyókáló” Mezőgazdasági Elhárítás éppen 1959 és 1961 között kapcsolt nagyobb sebességi fokozatba, hiszen ekkor indult el a harmadik nagy

kollektivizálási hullám. Ebből a szempontból igen tanulságos, bár rendkívül időigényes vizsgálat lenne az egyes osztályok részéről megfogalmazódó, környezettanulmány elkészítésére és figyelés folytatására vonatkozó kérések évenkénti összesítése. Ez megcáfolhatná vagy megerősíthetné az előbbiekben kifejtett hipotézisünket.

Az előbb idézett állománytáblázatokból az is kiderül, hogy a II/9. öt alosztályra és négy csoportra tagolódott. Az alosztályokat a-tól e-ig jelölték, s hozzájuk csatlakozott az f csoport. Emellett nyilvántartó, technikai és gazdasági csoport egészítette ki az előbbieket. A II/9-a, b és c alosztálya külső figyelemmel foglalkozott, azt azonban nem tudjuk pontosan milyen célcsoport tartozott az általuk szemmel tartandó személyek körébe. A II/9-e alosztály feladata a „kapitalista követségek előtti őrszolgálat ellátása” volt. Az f-csoporttal kapcsolatban említik meg a környezettanulmányok készítésének teendőjét.³² Egy 1962 februárjából származó, a Belügyminisztérium Szervezési Osztályának vezetője által szignált javaslatból viszont látható, hogy az 1956 nyarán az akkori négy alosztályra kiosztott feladatokat ugyanazok, az immár betűvel jelölt alosztályok vitték tovább.³³ A b alosztály a nyugati országokból érkező, míg a c a magyar állampolgárok külső figyelmével foglalkozott, ahogyan a régi 2-es és 3-as alosztály. Ezek után elég valószínűnek tűnik, hogy az a alosztály a nyugati követségek alkalmazottait figyelhette, ahogyan a régi 1-es alosztály tette. Az f-csoporttal kapcsolatban a feladatok megszűnése miatt az egész részleg felszámolását indítványozták. A források szűkössége miatt nem egyértelmű, hogy a II/9-f-csoport által végzett különleges figyelés, illetve az ehhez kapcsolódó környezettanulmány pontosan mit is takar. Bár a meglévő forrásokban nem esik szó a II/9-d alosztályról, mivel azonban az a, b és c alosztályokat figyelő alosztályokként emlegetik, az e alosztály pedig őrszolgálatot látott el, így a d alosztályra hárulhatott a környezettanulmányozó munka elvégzésének terhe. A forradalom előtt is a 4-es alosztály látta el a feladatot, és semmi nem indokolta, hogy változtassanak a meglévő struktúrán. A II/9-d mint környezettanulmányozó alosztály meglétét bizonyítja az is, hogy a bevezetésben idézett, ezzel a témával foglalkozó belügyi jegyzeteket Németh Hugó alezredes írta, aki személyi anyagának tanúsága szerint a d alosztályt irányította.³⁴

A II/9. Osztály vezetősége hosszú időn keresztül nem változott, Dobróka János ténylegesen több mint négy esztendeig maradt a helyén. Leváltásának indokait nem ismerjük, esetében nem lehetett szó a régi államvédelmi tisztek egy részével kapcsolatban felmerült politikai bizalomhiányról. 1961 szeptemberében megkezdte hároméves pártfőiskolai tanulmányait a Szovjetunióban.³⁵ Hazatérését követően osztályvezetői beosztást kapott a hírszerzésnél, majd a kémelhárításnál, s 1984-ben vonult nyugállományba. Dobróka távozását követően Beszédes Károly osztályvezető-helyettest bízták meg a II/9. munkájának irányításával, 1961. január 15-i hatállyal.³⁶ Az ideiglenes állapot végül 1961 októberéig tartott, amikor Jámbor József alezredes nevezték ki az osztály vezetőjének. Ő 1945-ben kezdte politikai rendőrségi pályafutását, ám 1950-ben elbocsátották az Államvédelmi Hatóságtól, mert az „államvédelem vezetőjének hibáit megbírálta”. Ezután 1956-ig a Nehézipari Minisztériumban dolgozott, s a forradalom leverését követően kezdte újra belügyi szolgálatát a Budapesti Rendőr-főkapitányság Politikai Nyomozó Osztályán. 1958-ban választották a Belügyminisztérium MSZMP végrehajtó bizottságának másodtitkárává, s innét került a II/9. osztályvezetői posztjára.³⁷ Egészen 1962. augusztus 15-éig, a Politikai Nyomozó Főosztály megszűnéséig szolgált, ezután a civil életben helyezkedett el.

Beszédes Károly az új osztályvezető megérkezésével visszatért korábbi munkaköréhez, ám 1962. június 1-jével ő is leszerelt, átmenetileg megszakítva belügyi pályafutását.³⁸ Az osztály életében hátralevő rövid időszakban a megürült osztályvezető-helyettesi posztot Havasi László alezredessel töltötték be.³⁹ Ez alighanem kárpótlásként is felfogható, mivel Havasi a II/7., vagyis a Mezőgazdasági Elhárító Osztály éléről érkezett, amely ezekben a hetekben szüntette meg a működését. Nem tudni, hogy egy véletlenül éppen üresen álló posztra nevezték-e ki Havasit, vagy netán tudatosan bocsátották el elődjét, hogy helyet teremtsenek számára, mindenesetre ezzel lehetővé tették állambiztonsági karrierjének töretlen folytatását, amely a III. Főcsoportfőnökség főcsoportfőnök-helyettesi beosztásában csúcsondott ki.⁴⁰

A II/9. Osztály felső vezetésében meglévő folytonosságot és az ebből adódó stabilitást nem csupán Dobróka János és Beszédes Károly személye képviselte, hanem Marián István is. Az 1956-os forradalomban ismertté vált névrokonával csupán a szűkebb közös haza: az erdélyi származás kötötte össze. Hosszú illegális múlt állt mögötte, koncentrációs táborban

eltöltött rabsággal kísérve, amikor 1945-ben pártkarrierje megkezdődött. A budapesti pártapparátusban és különböző ipari üzemeknél fordult meg, részben fizikai munkásként, részben függetlenített párttitkárként. 1956 novemberében került a Belügyminisztérium állományába, 1960-as önéletrajzának megfogalmazása szerint: „a BM-hez lettünk irányítva a párttól”. A hírszerzésnél ismerkedett meg az állambiztonsági munka alapjaival, de néhány hónap múlva, 1957. június 1-jén a II/9. Osztály osztályvezető-helyettesévé lépett elő. Pozícióját az osztály fennállása alatt, sőt az átszervezést követően is megőrizte, egészen 1968-ig. Ekkortól három évig még a kémelhárítás területén szolgált, mint szigorúan titkos tiszt. 1971-ben nyugdíjba vonulásával ért véget politikai rendőrségi pályafutása.⁴¹

A II/9-a alosztály élén korszakunkban csaknem mindvégig Marksteiner Ferenc őrnagy állt, akit azonban 1962. március 1-jén felmentettek a beosztásából és elbocsátottak a Belügyminisztérium kötelékéből. Már 1960-ban fegyelmi eljárás indult ellene, ekkor többek között durva, agresszív munkastílussal és pénzügyi visszaélésekkel vádolták, például azzal, hogy házának építéskor kollégáit dolgoztatta. Ekkor még tisztázták a vádak alól. Két évvel később igen hasonló indoklással viszont felmentették, igaz, ekkor újabb kritikaként fogalmazták meg, hogy nem vett részt szakmai továbbképzéseken, illetve nem ápolt jó viszonyt a pártalapszervezettel. Alighanem a politikai rendőrség körüli megváltozott légkör is hozzájárult a menesztéséhez. Ugyanis a leváltásáról szóló javaslatban az alábbi mondat olvasható: „E hiányosságok mellett beképzelt magatartásából eredendően rossz, a múlt rezsimben alkalmazott módszerekkel igyekezett alosztályán »rendet« teremteni.”⁴² A Belügyminisztériumtól való távozása elég csúfosan végződött, mivel ezt követően egy sertésvágóhídon kapott csak állást. Arról, hogy a Politikai Nyomozó Főosztály megszűnéséig hátralevő néhány hónapban ki irányította a II/9-a alosztályt, nem rendelkezünk információval.

A II/9-b alosztály élén hosszú időn keresztül szintén a még a forradalom előtt kinevezett Fejes István őrnagy állt, aki 1961 februárjában osztályvezető-helyettesé léphetett elő. Az iratanyag nem ad megnyugtató választ arra, hogy Beszédes Károly osztályvezetői megbízása miatt került-e sor erre a kinevezésre, vagy más indokolta. Miután 1961 októbertől Jámbor József vette át a II/9. irányítását, Beszédes visszatért korábbi beosztásába, így ettől az időtől kezdve jó háromnegyed éven keresztül három osztályvezető-helyettes: Beszédes, Marián István és Fejes István tevékenykedett. Fejes az 1962-es átalakulást követően is töretlenül őrizte osztályvezető-helyettesi posztját és végül alezredesi rangban érte el a nyugdíjkorhatárt 1972-ben. Ekkor mint a BM III/2. Osztályának helyettes vezetője intett búcsút a belügyi szolgálatnak.⁴³

Fejes István távozása zökkenőmentesen zajlott le, mivel 1961. február 1-jén a II/9-a alosztály alosztályvezető-helyettese, Jávor Miklós alezredes vette át a helyét. Ezzel voltaképpen visszatértek a kiindulási helyzetbe, mivel a környezettanulmányozó és figyelő osztály 1950-es létrehozásakor szintén Jávor vezette ezt a részleget. Felvetődik a kérdés, hogy ezzel a váltással mennyire követte az osztály vezetése azt a Politikai Nyomozó Főosztályt jellemző személyzeti politikát, amely az idő múltával fokozatosan szorította háttérbe a régi államvédelmi tiszteket. Jávor még 1946-ben lépett a politikai rendőrség állományába, és 1952-ben, nem tudni, milyen okokból, de távoznia kellett a testülettől. Személyi anyagában lévő önéletrajzaiban maga is arra hivatkozott, hogy nem ismerte elbocsátása okát. 1955-ben saját kérelmére visszatért a belügyi szervekhez, és munkáját ugyancsak a figyelő alosztálynál folytatta, s ide tért vissza 1956 novemberében is. A II/9-b osztályvezetői teendőit másfél éven keresztül látta el, 1962. augusztus 15-ével egy sor más régi államvédelmi tiszthez hasonlóan az ő belügyminisztériumi pályafutása is véget ért.⁴⁴

A II/9-c és a II/9-e alosztály vezetőjének kilétét nem sikerült megállapítanunk, mivel sem az osztály működésére vonatkozó igen töredékes iratanyagban, sem a személyi állományparancsok között nem lelhető fel a neve.

A II/9-d alosztály élére 1957 májusában új vezetőt kellett találni, mivel a forradalom előtt kinevezett Haraszi Róbert Izraelbe emigrált. Németh Hugó őrnagyra esett a választás. Ő 1945 decemberében csatlakozott a Vidéki Főkapitányság Politikai Rendészeti Osztályához, és változatos állambiztonsági karrierje során 1948-tól 1952-ig megfordult a környezettanulmányozó és figyelő osztályon is, sőt csoportvezetői rangot ért el. Ami személyét különösen érdekessé teszi, 1955–1956 folyamán ő volt a felsőpetényi kastély őrségének parancsnoka. Itt tartották házi őrizetben 1956. október 30-áig Mindszenty József bíborost.⁴⁵ Németh Hugó csaknem végig szolgált az általunk vizsgált korszakot, 1962. augusztus 1-jével

kerül sor felmentésére és egyben nyugállományba helyezésére. A döntést többek között azzal indokolták, hogy az osztály vezetését elhanyagolta, kizárólag közgazdasági tanulmányaival törődött, nem ellenőrizte beosztottai tevékenységét, elnézte a fegyelemsértéseket. Szinte komikusan hat, ahogyan a testületen belüli pletykák betüremkedtek a felmentéséről szóló javaslatba: „Női beosztottaival szemben tanúsított bizalmaskodó magatartásáról állandóan beszélnek.”⁴⁶

Ha számba vesszük a környezettanulmányozó és figyelő osztály 1956 októbere és 1962 augusztusa között hivatalban lévő, a kutatás során felderíthető vezetőinek (osztályvezetők, osztályvezető-helyettesek, alosztályvezetők) életútját, akkor néhány érdekes megállapítást tehetünk. A 12 vezető közül mindössze egy fő, Marián István nem dolgozott az Államvédelmi Hatóságon. Más személyek esetében is előfordult, hogy néhány év kihagyással tértek vissza a belügyi szolgálatba, de ők valamilyen személyi/szakmai konfliktus miatt és nem önként távoztak a szervezetből. A 12 vezető fele 1962-őt, vagyis az átszervezést követően is hivatalban maradt, s volt, aki egészen az 1980-as évekig szolgált, hosszú belügyi karriert befutva. Másrészt igen sokan hosszú ideig, négy-öt-hat éven át irányították ugyanannak az osztálynak a munkáját. Dobróka János két alkalommal vezette az osztályt, másodízben közel öt éven át. Beszédes Károly hat évet töltött posztján, Fejes István, Marián István, Marksteiner Ferenc és Németh Hugó végig vagy csaknem végig a helyén maradt. Ebbe a sorba illeszkedik Havasi László is, akit ugyan csak 1962-ben neveztek ki osztályvezető-helyettesnek, de utána 1966-ig ugyanezen a területen maradt, csupán az osztályt jelölték másképp.

Természetesen ennek az összesítésnek akkor van igazán értelme, ha összehasonlítjuk egy másik osztályéval. A Vizsgálati, vagyis a II/8. Osztály esetén sokkal nagyobb mozgásnak, cserélődésnek lehettünk szemtanúi.⁴⁷ Ott 1962-ben 9 vezetőből 6 rendelkezett államvédelmis múlttal, és ugyanabban az évben 9 vezetőből 6-ot bocsátottak el. Ráadásul a Vizsgálati Osztály egyes alosztályvezetői korábban alacsonyabb beosztásban szolgáltak és fokozatosan léptek feljebb a ranglétrán. Abból a szempontból tanulságos az összevetés, hogy egy operatív és egy segédoperatív osztályt hasonlítunk össze. Úgy tűnik, hogy a napi politikai gyakorlattal ebben az időszakban közvetlenül érintkező vizsgálati osztályon hamarabb elkoptak a vezetők, nagyobb nyomásnak voltak kitéve, és jobban érintette őket a régi államvédelmi állománnyal szembeni fellépés is. A II/9. Osztály, ha úgy tetszik, „szakmaibb” tevékenységet végzett, így nem érintették feltétlenül első kézből a politikai változások, lassabban reagált és nem is kellett oly módon reagálnia ezekre, mint a politikai rendőrségi munka kitüntetett helyén lévő Vizsgálati Osztálynak. Érdeemes lenne végiggondolni, hogy ez a megállapítás igaz-e más operatív és segédoperatív osztályok tekintetében is.

A II/9-nek a napi politikától való viszonylagos távolságát támasztja alá az a tény is, hogy az osztály működésére vonatkozó első belügyminiszteri parancs más osztályokhoz, például a vizsgálatihoz vagy a mezőgazdasági elhárításhoz képest viszonylag későn, 1960 utolsó napjaiban született meg. Ennek korábban meglévő hiányával indokolták, hogy „egyes belügyi szervek a környezettanulmányozó munkában egymástól eltérő gyakorlatot folytattak, nem tettek nyílt különbséget a környezettanulmányozó munka és a nyílt rendőri információ között. A környezettanulmányozások száma indokolatlanul magas volt, ezek elkészítésekor állampolgárokat sok esetben feleslegesen zaklattak.”

Ebből adódóan legfontosabb feladatnak a környezettanulmányok számának csökkentését tekintették, és részletesen szabályozták, hogy milyen esetekben lehet ezeket elkészíteni. Szűkítették a környezettanulmány-készítésre jogosultak körét, amiből arra következtethetünk, hogy nem csupán a politikai, hanem a közrendvédelmi szervek is ehhez az eszközhöz folyamodtak. Kimondták, hogy a jövőben csak kivételes esetben lehet ügynököket beszervezni környezettanulmány készítése céljából. „Ehelyett létre kell hozni a beszervezés nélküli adatszolgáltatói rendszert” – szövegezte a parancs. Arról is döntöttek, hogy 1961. július 1-jéig meg kell szervezni a II/9. Osztályon és az Országos Rendőr-főkapitányság Bűnügyi Nyilvántartó Osztályán a környezettanulmányok és figyelések országos központi nyilvántartását.⁴⁸

A fenti parancs után egy nappal belügyminiszter-helyettesi utasításban szabályozták a környezettanulmányozó munkának a rendőri szerveket érintő részét. Míg a miniszteri parancs elsősorban a II/9. Osztály munkatársainak szólt, addig az utasítás a Budapesti Rendőr-főkapitányság Felderítő Osztálya munkatársai és a megyei főkapitányok által

környezettanulmányok készítésére megbízott, nyílt rendőri állományú nyomozók számára készült. Tartalmában a belügyi parancsban található fontosabb elemeket ismételték meg.⁴⁹

A II/9. Osztályt az 1962-es nagy átszervezés, a főcsoportfőnökségek rendszerének felállítása szervezetében igen, tartalmában viszont nem érintette. Az osztály addigi stabil működése, az operatív osztályok kiszolgálásának a feladata és munkaköre nem változott. A továbbiakban a III/V., vagyis az Operatív Technikai Csoportfőnökség kebelén belül végezte munkáját, 1-es számjelzéssel.⁵⁰ Ugyanúgy környezettanulmányokat írtak és külső figyeléseket folytattak az osztály munkatársai, mint az ezt megelőző években. Legfeljebb annyi változás történt, hogy most már jelzésében és szervezeti helyében is egyértelművé vált a politikai rendőrség ezen részlegének segédoperatív jellege.

¹ Antall József levele Benkei András belügyminiszternek, 1968. február 10. Idézi Rainer 2008, 231–232.

² Itt most nem térünk ki arra, hogy milyen komoly dekonspirációs hibát követtek el a figyelők, hogy Antall ily hamar lebukatta őket.

³ ÁBTL 4.1. A-3043/2 Az állambiztonsági hálózati munka operatív alapelvei. A környezettanulmányra vonatkozó rész a 49–59. oldalakon található.

⁴ ÁBTL 4.1. A-3051 Németh Hugó: A környezettanulmány fogalma és készítésének módja.

⁵ ÁBTL 4.1. A-3043/2 Az állambiztonsági hálózati munka operatív alapelvei. 59. A külső figyelésre vonatkozó rész a tankönyv 59–68. oldalain található.

⁶ ÁBTL 4.1. A-3048 Bangó Ferenc: A külső figyelés szerepe az állambiztonsági szervek munkájában, valamint ÁBTL 4.1. A-3049 Budai József: A külső figyelés módszerei.

⁷ ÁBTL 4.1. A-3049 Budai József: A külső figyelés módszerei.

⁸ Tabajdi–Ungváry, 2008: 92–96.

⁹ ÁBTL 4.1. A-1363/4. Az állam biztonsága ellen kifejtett ellenséges tevékenység és az ellene folytatott harc, 1945–1949. 16–17.

¹⁰ Cserényi-Zsitnyányi, 2009.

¹¹ ÁBTL 4.2. 10-566/1953. Az Államvédelmi Hatóság vezetője 015. számú parancsa, 1953. március 24.

¹² ÁBTL 4.2. 10-921/1953. Az Államvédelmi Hatóság vezetője 033. számú parancsa, 1953. június 15.

¹³ Kajári, 2000: 159–160.

¹⁴ ÁBTL D. Gy. MOL XIX-B-1-au 33-1478/1954. A Belügyminisztérium VIII. Osztályának rendszeresített állománya, 1954. október 12. Uo. 33-433/1955. A Belügyminisztérium VIII. Osztályának rendszeresített állománya, 1955. június 16.

¹⁵ Ennek szövegét lásd Gyarmati – S. Varga (szerk.), 2006: 311–317.

¹⁶ ÁBTL 4.2. 2-15/5/1956. A belügyminiszter 5. számú utasítása, 1956. március 14.

¹⁷ Kajári, 2000: 165.

¹⁸ ÁBTL D. Gy. MOL XIX-B-1-au 33-558/1956. A Belügyminisztérium VIII. Főosztályának állománytáblázata, 1956. szeptember 7.

¹⁹ ÁBTL D. Gy. BM Archív Irattár 2-10/90/1956. A belügyminiszter 90. számú parancsa, 1956. október 3.

²⁰ ÁBTL 2.8.2.2. BM (Központ) 595.

²¹ ÁBTL 2.8.2.2. BM (Központ) 816.; ÁBTL BM (Központ) 2.8.2.5. 5002.

²² ÁBTL 2.8.1. BM (Központ) 3570.

²³ ÁBTL 2.8.1. BM (Központ) 1359.

²⁴ ÁBTL 2.8. 1. BM (Központ) 4940.

²⁵ ÁBTL 2.8.1. BM (Központ) 1933.

²⁶ ÁBTL 2.8. 1. A belügyminiszter 13/1. számú parancsa, 1957. május 3.

²⁷ ÁBTL 2.8.1. BM (Központ) 1933.

²⁸ ÁBTL 2.8.1. BM (Központ) 6830.

²⁹ ÁBTL 2.8.1. 576. d. A belügyminiszter 166. számú parancsa, 1957. november 15.

³⁰ ÁBTL 2.8.1. BM (Központ) 4940.

³¹ ÁBTL D. Gy. MOL XIX-B-1-au 16-54/1958. Belügyminisztérium II/9. Osztály állománytáblázata, 1957. december 23. Sz.n. A Belügyminisztérium II/9. Osztály állománytáblázata, 1960. szeptember 30. 16-131/1962. Javaslat a BM II/9. Osztály új állománytáblázatának kiadására, 1962. február 23.

³² ÁBTL D. Gy. MOL XIX-B-1-au 16-96/4/1960. Javaslat a BM II/9. Osztály állománytáblázatának módosítására, 1960. július 25.

³³ ÁBTL D. Gy. MOL XIX-B-1-au 16-131/1962. Javaslat a BM II/9. Osztály új állománytáblázatának kiadására, 1962. február 23.

³⁴ ÁBTL 2.8.1. BM (Központ) 4086.

³⁵ ÁBTL 2.8.1. A belügyminiszter 743. számú parancsa, 1961. szeptember 15.

-
- ³⁶ ÁBTL 2.8.1. A belügyminiszter 154. számú parancsa, 1961. február 25.
- ³⁷ ÁBTL 2.8.1. BM (Központ) 2328, D. Gy. MOL MK-S 288. f. 5. cs. 247. ő. e. Előterjesztés az MSZMP Politikai Bizottsághoz Jámbor József kinevezésére.
- ³⁸ ÁBTL 2.8.2.2. BM (Központ) 816, valamint ÁBTL BM (Központ) 2.8.2.5. 5002.
- ³⁹ ÁBTL 2.8.1. A belügyminiszter 526. számú parancsa, 1962. május 11.
- ⁴⁰ ÁBTL 2.8.1. BM (Központ) 10448.
- ⁴¹ ÁBTL 2.8.2.2. BM (Központ) 95.
- ⁴² ÁBTL 2.8.1. BM (Központ) 3570.
- ⁴³ ÁBTL 2.8.1. BM (Központ) 1359.
- ⁴⁴ ÁBTL 2.8.1. BM (Központ) 2349.
- ⁴⁵ Németh Hugónak erről az időszakáról lásd Czene-Polgár, 2010: 160–169.
- ⁴⁶ ÁBTL 2.8.1. BM (Központ) 4086.
- ⁴⁷ Erről lásd Papp, 2010.
- ⁴⁸ ÁBTL 4.2. A belügyminiszter 0017. számú parancsa, 1960. december 28.
- ⁴⁹ ÁBTL 4.2. A belügyminiszter-helyettes 0027. számú utasítása, 1960. december 29.
- ⁵⁰ Cseh, 1999: 81.

Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

2.8.1. Állambiztonsági szervek nyílt állományú alkalmazottainak iratai

2.8.2.2. BM III/II. Csoportfőnökség titkos és szigorúan titkos állományú beosztottainak iratai

2.8.2.5. BM III/V. Csoportfőnökség titkos és szigorúan titkos állományú beosztottainak iratai

4.1. Állambiztonsági munkához készült háttéranyagok (A-anyag)

4.2. Parancsgyűjtemény

D. Gy. Dokumentum gyűjtemény

Nyomtatásban megjelent források

Gyarmati – S. Varga (szerk.), 2006

Gyarmati György – S. Varga Katalin (szerk.): *A Belügyminisztérium Kollégiumának ülései 1953–1956*. Harmadik kötet. Összeállította és a jegyzeteket készítette: Kajári Erzsébet. Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára.

Hivatkozott irodalom

Cseh, 1999

Cseh Gergő Bendegúz: A magyarországi állambiztonsági szervek intézménytörténeti vázlata, 1945–1990. In *Trezor 1. A Történeti Hivatal Évkönyve 1999*. Szerkesztette: Gyarmati György. Budapest, Történeti Hivatal.

Cserényi-Zsitnyányi, 2009

Cserényi-Zsitnyányi Ildikó: Az Államvédelmi Hatóság szervezeti változásai (1950–1953). *Betekintő*, 2. sz. http://www.betekinto.hu/2009_2_cserenyi_zsitnyanyi (utolsó letöltés: 2011. október 4.)

Czene-Polgár, 2010

Czene-Polgár Viktória: Mindszenty és őrzői – két tiszt az állambiztonság szolgálatában. In *Egyházüldözés és egyházüldözők a Kádár-korszakban*. Szerkesztette: Soós Viktor Attila – Szabó Csaba – Szigeti László. Budapest, Szent István Társulat – Luther Kiadó.

Kajári, 2000

Kajári Erzsébet: Az egységesített Belügyminisztérium államvédelmi tevékenysége, 1953–1956. In *Államvédelem a Rákosi-korszakban*. Szerkesztette: Gyarmati György. Budapest, Történeti Hivatal.

Papp, 2010

Papp István: A Politikai Nyomozó Főosztály Vizsgálati Osztályának szervezettörténete (1956–1962). *Betekintő*, 1. sz. http://www.betekinto.hu/2010_1_papp (utolsó letöltés: 2011. szeptember 5.)

Rainer, 2008

Rainer M. János: *Jelentések hálójában. Antall József és az állambiztonság emberei 1957–1989*. Budapest, 1956-os Intézet.

Tabajdi–Ungváry, 2008

Tabajdi Gábor – Ungváry Krisztián: *Elhallgatott múlt. A pártállam és a belügy. A politikai rendőrség működése Magyarországon 1956–1990*. Budapest, Corvina – 1956-os Intézet.

A BM KEOKH és Útlevel Osztály szervezettörténete, 1956–1962

A KEOKH és az Útlevel Osztály működése, szervezeti átalakulásai 1945 és 1956 között

A Külföldiek Ellenőrző Országos Központi Hatóság (KEOKH) az 1903. évi V. törvénycikk módosításával 1930-ban jött létre.¹ Az ekkor létrehozott idegenrendészeti szerv Budapesten elsőfokú, vidéken másodfokú hatóságként járt el. Feladata a külföldiek ellenőrzése, utazásuk, letelepedésük, munkavállalásuk, itt-tartózkodásuk engedélyezése, kérelmeik elbírálása volt. A szervezet a második világháború alatt elsősorban menekültekkel foglalkozott, 1944 márciusában a német megszállásakor a Gestapo ellenőrzése alá került.

Az 1945-ben újjáalakult KEOKH – jelenlegi ismereteink szerinti – első vezetője dr. Farkas János rendőrtanácsos volt. A hatóság – nemsokára mint Külföldiek Ellenőrző Országos Központi Hivatal – a BM keretei között szerveződött meg, a Ferenc József rakpart 24. alatti központi épületben. Ekkor egyik legjelentősebb tevékenysége a német állampolgárok internálása volt.² Működését nagyban befolyásolta, hogy 1947-ig a be- és kiutazások engedélyezését a Szövetséges Ellenőrző Bizottság (SZEB) szovjet vezetői végezték. A SZEB-engedély fontosabb volt, mint a magyar vízum: utóbbi nélkül – utólagos beszerzése mellett – beengedhették a beutazókat az országba, ám akinek a SZEB engedélye hiányzott, az semmilyen formában nem léphette át a határt.³ Amennyiben magyar állampolgár kívánta elhagyni az országot, 1945. május 1. után kiállított érvényes útlevelel, valamint a budapesti SZEB képviselőjében eljáró Levuskin vezérőrnagy vagy Malandin vezérezredes által aláírt határátlépési engedéllyel kellett rendelkeznie.⁴ A Bécsben és Bukarestben működő Szövetséges Ellenőrző Bizottságok által – Magyarországra való beutazás céljára – kiállított orosz nyelvű igazolványok éppúgy érvényesek voltak, mintha azokat a magyarországi SZEB állította volna ki.⁵ A Külföldiek Ellenőrző Országos Központi Hivatal az Államvédelmi Hatóság megalakulásával került be a politikai rendőrség szervezetébe. Formailag továbbra is az 1903. évi V. törvénycikk volt hatályban, azonban az idegenrendészeti feladatokat az ÁVH belső, titkos utasításai szabályozták. Az 1903-as törvényt egy 1954-es minisztertanácsi rendelet helyezte hatályon kívül.⁶

Az útlevelek kiállítását 1945 előtt több hatóság intézte (többek közt a megyei alispánok), melyet 1945-ben, illetve 1946-ban minisztertanácsi és BM-rendeletekkel módosítottak. Ezután az útlevelek kiadásának joga a belügyminiszter kizárólagos engedélyével történhetett csak meg.⁷ A Magyar Királyi Rendőrség Budapesti Főkapitányságán belül a Politikai Rendészeti Osztály budapesti tagozatának útlevel osztálya az Eötvös utca 7. szám alatt működött. A jelenleg az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának helyet adó épületbe 1945 elején a Péter Gábor vezette politikai rendészeti csoport költözött. Rövid idő elteltével a budapesti politikai rendőrség az Andrassy úti (Csengery utcai) épületekbe települt át, de a PRO útlevel és panaszfelvevő csoportja és a segédhivatal továbbra is az Eötvös utcai épületben maradt.⁸

A fenti szabályozás rövid ideig volt csak érvényben, mert a belügyminiszter jóváhagyási jogát 1946 végén megszüntették, és az útlevelek kiállítása a budapesti rendőrfőkapitány kizárólagos joga lett. Az útlevelek iránti kérelmeket az első fokú rendőrhatalóságnál kellett beadni, amely priorálta a kérelmezőt, és megvizsgálta az utazás indokoltságát is. A kapitányság vezetője támogató vagy elutasító javaslatával együtt az

összes iratot a budapesti rendőrfőkapitánynak küldte meg, aki saját hatáskörében döntött.⁹

Az Útlevel Osztály és az Államvédelmi Osztály (ÁVO) szervezeti kapcsolatára vonatkozóan ellentmondásos adatokkal rendelkezünk. Bizonyos források szerint az Útlevel Osztály 1946 novemberétől az ÁVO egyik, sorszámmal nem jelölt alosztályaként működött.¹⁰ 1947 áprilisától a Budapesti Főkapitányság Útlevel Alosztálya minden útlevel-kérelmező nevét átküldte az ÁVO titkos nyilvántartásába, és csak vezetőjének, Szaberszky Józsefnek a jóváhagyása után engedélyezték az útlevel kiadását.¹¹ Az ÁVO és az Útlevel Osztály szoros kapcsolata egyértelmű, de szervezetenként külön léteztek, hiszen 1948 nyarán Péter Gábor a Belügyi Bizottság ülésén még azt indítványozta, hogy az Útlevel Osztály, a KEOKH és a Határrendészet kerüljön az ÁVO szervezetébe.¹²

A KEOKH – mint a belügyminiszternek a külföldiekkel kapcsolatban megállapított jogkörét gyakorló központi szerve – szintén 1948. szeptember 6-ig tevékenykedett, de a belügyminiszter közvetlen alárendeltségében, önállóan.¹³ Ekkor az Útlevel Osztály, a KEOKH, a Gazdasági Rendészet operatív alosztálya, valamint a Határ-, Folyam- és Légirendészet az akkor megalakult Belügyminisztérium Államvédelmi Hatóságába olvadt be.¹⁴ A Magyar Dolgozók Pártja (MDP) Titkárságának határozata értelmében a Budapesti Rendőr-főkapitányság Igazgatásrendészeti Ügyosztályának Útlevel Alosztályát a BM ÁVH-hoz kellett csatolni, az indoklás szerint azért, hogy az útlevellel kapcsolatos teendőket ne csak Budapesten, hanem vidéken is az államvédelmi szervek láthassák el.¹⁵ Az útlevel részleg és a KEOKH szervezetéből ekkor 243 fő került át a politikai rendőrség állományába.¹⁶

A KEOKH a B jelzésű, az operatív belföldi, külföldi figyelő feladatokat, a határon túli hírszerzést ellátó osztályhoz került¹⁷ és a BM ÁVH VII. alosztálya lett. Vezetője 1948 októberétől az a Balázs József alezredes lett, aki korábban a Vidéki Főkapitányság Politikai Rendészeti Osztálya végrehajtási alosztályának volt a helyettes vezetője.¹⁸

Az útlevelügyeket – az államrendészeti, valamint a nyílt nyomozati ügyekkel és a nyilvántartásokkal foglalkozó – C osztály egyik alosztályán végezték.¹⁹ 1949 elején a KEOKH és a BM között, a külföldi állampolgárok kitoloncolásakor felmerülő költségelszámolás miatt, nézeteltérés alakult ki. A KEOKH eljárási díjat számított fel a kitoloncolás pénzügyi fedezetére – holott erre a célra a központi költségvetésben elkülönített összeg állt a hatóság rendelkezésére –, és nemcsak a kitoloncolástól, hanem a csoportosan külföldre utazóktól is személyenként egy-egy forintot szedett be. A megmaradt összeg elszámolására vonatkozóan azonban nem volt semmiféle rendelkezés, így a KEOKH vezetője ebből az összegből fedezte a jutalmazásokat, a napidíjak és a vasúti menetdíjak térítését, valamint a klubnapokat, ünnepeket is. A belügyminiszter nevében eljáró Bényi Tibor rendőr ezredes ugyanakkor megállapította, hogy semmiféle jogszabály nem rendelkezik arról, amely a külföldieket kezelési költség fizetésére kötelezné, ezért pótlólag jogszabályt kellett alkotni.²⁰

Hasonló volt a magyarországi zsidóság kivándorlásával kapcsolatos útlevel-ügyintézés is. Állítólag a BM Útlevel Osztálya pénzért „árulta” a kivándorló útleveleket. Erről nemcsak a politikai rendőrség, hanem az MKP, majd az MDP legfelső vezetése is tudott.²¹ (A zsidók kivándorlásáról 1949-ben – Izrael állam megalakulását követően – Magyarország és az új állam között államközi egyezmény rendelkezett.)

1950-ben alakult meg a BM-től szervezetenként függetlenített, önálló, a Minisztertanácsnak közvetlenül alárendelt, országos hatáskörű Államvédelmi Hatóság. Az Útlevel és KEOKH alosztály az I. Operatív Főosztályán belül, a Kémelhárító Osztály szervezeti keretei között folytatta működését. Összesen 66 fő dolgozott ezen az alosztályon, vezető és operatív állományban 12-en, míg adminisztratív és gépírói feladatot 46-an láttak el, úgynevezett segédszolgálatot pedig nyolcan végeztek.²² Egy – feltehetően – időben későbbi szervezeti ábra szerint is a KEOKH és Útlevel alosztály az I/3-h (Kémelhárító) Osztály egyik alosztályaként végezte tevékenységét.²³

A KEOKH vezetőjének a feljegyzése szerint a hivatal nyilvántartási gyakorlata rossz volt, mert nem lehetett megállapítani, hogy egy adott időpontban hány külföldi tartózkodik az országban, mi a foglalkozásuk, hol élnek és így tovább. Ennek az volt az oka, hogy mind a magyar, mind a külföldi állampolgárok részére ugyanazt a be- és

kijelentőlapot rendszeresítették. Ezért 1950 őszétől a BM újfajta bejelentőlapot vezetett be a külföldiek részére, amely részletesebb adatszolgáltatást követelt meg tőlük.²⁴

Talán éppen ennek a változtatásnak volt köszönhető, hogy Péter Gábor 1951 júliusában úgy rendelkezett, hogy a jövőben a kémelhárítás a külföldi ki- vagy beutazó személyek ellenőrzését a KEOKH útján végezze.²⁵

A BM Kollégium is értékelte a KEOKH és Útlevel alosztály munkáját és felszólította az alosztály vezetését, hogy vegye fel a harcot a „polgári csökevények” ellen, az „osztályidegen kispolgári elemeket” pedig távolítsa el az alosztályról. A centralizáltabb működés érdekében létre kellett hozni az alosztály keretén belül egy 2-3 főből álló instruktori csoportot is, amelynek az lett a feladata, hogy a vidéki szerveket „útmutatással” lássa el és ellenőrizze azok munkáját. A totális elhárítás jegyében az összes Magyarországon tartózkodó külföldi állampolgárt – egy nyomozócsoport által – fel kellett kutatni és nyilvántartásba kellett venni. Minden minisztérium az általa felügyelt területen dolgozó külföldiről meghatározott időközönként köteles volt jelentést tenni a KEOKH-nak. A BM Kollégiuma a déli és a nyugati határállomásokra telefonkészülék és tg (távgepíró) berendezések telepítését is javasolta, azért, hogy az országba érkező külföldiekről azonnal jelentést tudjanak küldeni a KEOKH-nak. Ekkor döntöttek a KEOKH és Útlevel alosztály vezetőjének, Zalai Sándor őrnagynak az elbocsátásáról, utóda – Zalai korábbi helyettes vezetője – Tatai József államvédelmi százados lett.²⁶

Fél évvel később ismét foglalkozott a kollégium az alosztállyal, és megjegyezték, hogy a továbbiakban nem adminisztratív, hanem operatív szervként kell működnie, több „támogatást” kell adnia az operatív osztályoknak. Javasolták, hogy a külföldről érkező személyek útlevelét ne pecsételjék le, hanem vízum-betétlapot tegyenek bele. Magyar állampolgárság felvétele esetén a KEOKH a külföldiek iratait ne adja vissza a Belügyminisztériumnak, hanem őrizze meg, hogy szükség esetén az operatív osztályok rendelkezésére tudja bocsátani ezeket. A KEOKH a külföldiek kiutasítását csak a hálózati osztályok kérésére, az I. Főosztály vezetőjének engedélyével rendelhette el, és a beutazási kérelmek elbírálását sem végezhetette önállóan, mert minden egyes beadványt véleményezésre meg kellett küldeni a VIII. Főosztálynak. Ha azonban a határon az iratoknál rendellenességet tapasztaltak, akkor a kialakult vitás kérdésekben a KEOKH döntött és adott utasítást.²⁷

Az ötvenes évek elején az útlevelkiadás gyakorlata a következő volt: a hivatalos kiutazásokkor igényelt (szolgálati útlevelek, illetve a Budapest területén lakók [látogató/magán]) úti okmányok kiadását az ÁVH Útlevel alosztály közvetlenül intézte. Egyéb esetekben, például a sportolók, sportvezetők sport-, illetve a kollektív (csoportos) utazók, valamint a kivándorlók útlevelének vagy a „dunai hajós”- és az úgynevezett „állandó romániai lakos, magyar állampolgár”-útlevel meg szerzése érdekében a lakóhely szerint illetékes rendőrhatalomhoz kellett beadni a kérelmeket.²⁸ Ezek a szervek környezettanulmányokat készítettek a kérelmezőről, családjáról, az ÁVH megyei osztályai pedig továbbították döntés végett a központi Útlevel alosztály vezetőjének.²⁹ A vidéki KEOKH-csoportok működését is szorosan az államvédelmi szervekhez akarták kötni, ezért a BM Kollégiuma a KEOKH megyei, városi szerveinek átszervezésére tett javaslatot 1953 májusában. A KEOKH irattárát az ÁVH megyei osztályaira akarták kihelyezni, azok vidéki előadóit pedig közvetlenül a megyei osztályok kémelhárító alosztálya vezetőjéhez kívánták kapcsolni.³⁰

Egy 1953. júniusi feljegyzés szerint a KEOKH 35 fős létszámmal dolgozott.³¹ Egy másik – az ÁVH és a BM egyesülése előtti – dokumentum a KEOKH és Útlevel alosztály esetében 52 fős állománnyal számolt, feltehetően az egyesülés kapcsán egy 20 fős létszámcsökkentést terveztek.³² Az alosztály vezetője továbbra is Tatai József, helyettese 1955 februárjáig Forgács Ernő volt.³³

Az 1953 nyarán egységesített BM szervezeti rendjében az addig alosztályként működő KEOKH és Útlevel Osztály a belügyminiszternek közvetlenül alárendelt, önálló szerv lett, és maradt egészen 1962-ig, a (fő)csoportfőnöki minisztériumi/állambiztonsági szerkezet kialakításáig.³⁴ 1954-ben a KEOKH és Útlevel Osztály a központi államvédelmi szervek sorszámmal nem jelzett osztálya lett.³⁵

A szervezeti táblák szerint az Osztály 1953 júliusában 46 fős volt, majd 1954-ben ez a szám felduzzadt 56-ra, 1956 februárjában 65-re, októberben pedig már 73-ra.³⁶ A

KEOKH és Útlevel Osztály szervezeti felépítéséről nincsenek pontos információink. Egy 1955. novemberi jelentés szerint létezett egy olyan alosztály, amely az állami (hivatalos) utazások intézését végezte. (Ez korábban az államvédelmi szervek operatív osztályainak volt a feladata.) Itt készítették az útlevelkérelmekbe a környezettanulmányokat, tartották a kapcsolatot az operatív főosztályokkal – állandó összekötő működött az I. (Kémelhárító) és a II. (Hírszerző) főosztály és a KEOKH és Útlevel Osztály között – illetve az utazó személy munkahelyével, ellenőrizték az esetleges kompromittáló adatokat. Egy nyilvántartó alosztály a magán kiutazási kérelmeket, valamint a Magyarországon lakó és tartózkodó külföldi állampolgárok katalogizálását – fonetikus betűrendszerben, valamint területi elv alapján – végezte. Ugyanez a dokumentum tudósít arról is, hogy a beosztottak nagy része még egy éve sem dolgozott az osztályon, az alosztályvezetők között pedig egy sem akadt, aki nyolc hónapnál hosszabb ideje szolgált volna itt, sőt az osztályvezető-helyettesi beosztás is hónapokon keresztül betöltetlen volt.³⁷

A BM Ellenőrzési Osztálya is találkozott ez utóbbi problémával, és mindenképpen egy operatív tapasztalattal rendelkező osztályvezető-helyettes beállítását javasolta, valamint azt, hogy az osztály munkájának ellenőrzését Dékán István vezérőrnagy, miniszterhelyettes végezze, hogy minél szorosabb kapcsolat alakuljon ki elsősorban az I. és a II. Főosztályok és a KEOKH és Útlevel Osztály között.³⁸ A februárban a Külügyminisztériumba (KÜM) távozott Forgács Ernő osztályvezető-helyettes helyére végül 1955 novemberében Gera Gyulát nevezték ki.³⁹

A belügyminiszter a külföldiekkel kapcsolatos ügyintézését a KEOKH-on keresztül gyakorolta. A külföldiek beutazására négyféle úti okmányt rendszeresítettek. Útlevelet, vagy egyszeri beutazásra szolgáló úti lapot, melyekre – az illetékes magyar követségekre beadott kérelmek alapján – a KEOKH adott beutazási (és kiutazási) engedélyt. A beérkező külföldieknek 24 órán belül jelentkezniük kellett a fővárosban a KEOKH-nál, míg vidéken a BM városi, járási osztályain. Szolgálati útlevelet hivatalos utazás céljára – melyekre beutazási engedélyt a magyar külképviseletek adtak – állítottak ki. A határszéli úti igazolványokkal kapcsolatos teendőket az illetékes határőr-parancsnokságok intézték, míg diplomata-útleveleket és külügyi szolgálati útleveleket a KÜM engedélyezett.⁴⁰

1954 szeptemberében a BM Kollégiumának a minisztérium ügyrendjére vonatkozó javaslata szerint a KEOKH és Útlevel Osztály is tartozzon annak a miniszterhelyettesnek az irányítása alá, aki a kémelhárítást, a hírszerzést, a katonai elhárítást, a belsőreakció-elhárítást is felügyeli.⁴¹ Azonban az MDP KV Politikai Bizottsága 1955 márciusában már arról döntött, hogy a két évvel korábban egyesített Belügyminisztériumot ketté kell választani. A javaslatokat végül a PB nem támogatta, csupán a minisztérium államvédelmi és belügyi kollégiumának szétválasztására került sor, illetve a BM területén három (államvédelmi, rendőri és határőri, illetve belső karhatalmi) főcsoportfőnökséget hoztak létre.⁴²

1955 márciusában a kollégium a KEOKH és Útlevel Osztályon történt racionalizálásról készített jelentést vitatta meg. Ebből tudjuk, hogy oly módon egyszerűsítették a beutazási kérelmek elbírálási gyakorlatát, hogy a Külügyminisztériummal történt egyeztetés értelmében – első körben – nem a KEOKH, hanem a magyar követségek véleményezték a Magyarországra beutazni kívánókat, sőt adott esetben el is utasíthatták ezen kérelmeket, ha indokoltnak látták. A korabeli értékelések szerint ezzel a központi KEOKH „válláról” vettek le nagy terhet, mert korábban a követségek minden megjegyzés, vélemény nélkül küldték hozzájuk a kérelmeket, amelyekről a KEOKH-nak kellett – a külügy érdekeit nem ismerve – dönteni. Könnyítést jelentett, hogy ezután a csehszlovákiai és romániai viszonylatban a magyar követségek saját hatáskörükben adhattak ki vízumot a beutazó személyek részére. Hasonlóképp megkönnyítette a KEOKH és Útlevel Osztály munkáját az a szabályozás, ami lehetővé tette, hogy öt megyei főosztályon (Győr, Komárom, Borsod, Hajdú és Békés megye) – a csehszlovák és a román határ mentén – önállóan útleveleket adhassanak ki.⁴³ Egy belügyminiszter-helyettesi parancs szerint a megyei főosztályok útlevelcsoportjai 1953 októberében miniszteri utasításra jöttek létre, azonban ezek önálló útlevelkiadási jogának bevezetésére csak – a Minisztertanács 3241/1956 (III. 31.) számú, az útlevelügyek intézésének egyszerűsítéséről szóló határozata után – 1956 májusában került sor. Ekkortól Románia és Csehszlovákia irányába az útlevelek kiadását

a megyei főosztályok – a budapesti és a Pest megyei főosztály kivételével – már önállóan végezheték. Pest megye területén az útlevél ügyek kiadását továbbra is a BM KEOKH és Útlevél Osztály intézhette az IBUSZ közvetítésével.⁴⁴

Az 1955. márciusi kollégiumi ülés határozata értelmében az eddig a KEOKH központjában nyilvántartott külföldiek ügyiratait az illetékes megyei főosztályoknál helyezték el, s így a helyi rendőri szerveknek a megyék területén élő külföldi állampolgárok tanulmányozása is lehetővé vált. További változás volt, hogy „egylapos” útlevelet vezettek be a „népi demokráciákba” történő utazásokkor, a hivatalos utazásokra szóló útlevelek érvényességi idejét egyről kettő évre emelték fel, de a magáncélú „polgári” útlevelek érvényességi ideje továbbra is egy év maradt.⁴⁵

A BM KEOKH és Útlevél Osztály szervezeti felépítése 1956 és 1962 között

Az 1956-os forradalom leverése után a politikai rendőrség szervezeti struktúrája december közepére alakult ki. Ekkor hét osztály alkotta a Mátyás László vezetésével megalakult Politikai Nyomozó Főosztályt, melyek között a KEOKH és Útlevél Osztály nem szerepelt.⁴⁶

A KEOKH és Útlevél Osztály ORFK-n belüli tényleges szervezeti elhelyezkedéséről nincsenek adataink, csupán egy 1957. januári javaslat ismert. A tervzet szerint az ORFK vezetője irányítása alatt három szakszolgálat (bűnügyi, közbiztonsági és vasúti) és egy nem szakszolgálati (elnöki) főosztály, továbbá önálló osztályként az Útlevél és KEOKH Osztály működne. A BM Elnöki Főosztály Szervezési Osztálya elképzelése szerint a Politikai Nyomozó Főosztály is az ORFK vezetőjéhez tartozna.⁴⁷

1957 áprilisában a Politikai Nyomozó Főosztály kivált az ORFK szervezetéből, és a belügyminiszter közvetlen alárendeltségébe került. Biszku Béla belügyminiszter ezzel egy időben hagyta jóvá a BM központi szerveinek, köztük a KEOKH és Útlevél Osztálynak a szervezetét és létszámát.⁴⁸

A KEOKH és Útlevél Osztály szervezeti felépítése 1957 áprilisában az alábbiak szerint nézett ki. Az osztály vezetését az osztályvezető és helyettese, egy titkárnő, valamint a hétfős Titkárság végezte. A hétfős nyomozó, valamint a nyolcfős útlevélleíró csoport is – a dokumentumokból legalábbis úgy tűnik – közvetlenül az osztályvezető alá tartozott. Ezenkívül négy alosztályt és több csoportot alakítottak ki:

- KEOKH alosztály
- Hivatalos utazásokkal foglalkozó alosztály
 - Nyilvántartó csoport
- Kivándorló és vidéki alosztály
 - Kivándorló csoport
- IBUSZ alosztály
 - Nyugati csoport
 - Népi demokratikus csoport

A KEOKH alosztályt (egy-egy alosztályvezető, illetve csoportvezető, valamint 12 előadó) 14 fő alkotta. A legnagyobb létszámú, 26 fős alosztály a Hivatalos utazásokkal foglalkozó alosztály volt, amelynek vezetője egyben az osztályvezető-helyettesi posztot is betöltötte. Ugyanitt egy csoportvezető, egy nyilvántartó csoportvezető, előadók és a nyilvántartó beosztottai dolgoztak. A KEOKH és a Hivatalos utazásokkal foglalkozó alosztályokon szervezett egyéb csoportokról nincsenek közelebbi adataim. A Kivándorló és vidéki alosztályon belül volt egy úgynevezett Kivándorló csoport, ahol panaszügyeket is intéztek, ez az alosztály 15 fős volt. Az IBUSZ alosztályt egy Nyugati és egy Népi demokratikus csoport – összesen 13 fő – alkotta. A KEOKH és Útlevél Osztály összlétszáma 1957 áprilisában 93 fő volt.⁴⁹ Az osztályon 1957 júniusa és 1961 nyara között – egyértelműen jelezve az osztály növekvő jelentőségét – már egy 108 fős állomány tevékenykedett, majd ezután a KEOKH szervezetében 46, míg az Útlevél Osztályon 76 beosztott dolgozott.⁵⁰

A KEOKH és Útlevelé Osztály a szűkebb értelemben vett állambiztonsági szervektől, a II. Főosztály operatív osztályaitól szervezetileg elkülönülten, de valószínűsíthetően a II. Főosztály vezetői törzse mellett működött. Egy dátum nélküli, de feltehetően jóval később keletkezett összefoglaló a KEOKH és Útlevelé Osztályt 1957 és 1962 között a II. Főosztály keretében helyezi el.⁵¹ Egy 1959 nyarán készített jelentés úgy fogalmazott, hogy a KEOKH- és útleveléügyek intézése az állambiztonsági szervek alárendeltségéből az ORFK, valamint a megyei főkapitányságok hatáskörébe került, és csak 1957 végén állították vissza a korábbi helyzetet.⁵²

Az állambiztonsági szervektől való szervezeti különállás természetesen nem jelentette azt, hogy közöttük ne lett volna kapcsolat, sőt – úgy tűnik – az ORFK II. (Politikai) Nyomozó Főosztálya ellenőrizhette a KEOKH és Útlevelé Osztály munkáját. 1957 áprilisában – pár nappal azelőtt, hogy a II. Főosztály kivált volna az ORFK szervezetéből – Horváth Gyula, a Politikai Nyomozó Főosztály új vezetője utasította a KEOKH és Útlevelé Osztályt, hogy útlevelet és kivándorlási engedélyt operatív célból csak a II. Főosztály vezetőjének aláírásával ellátott szolgálati jegy ellenében adhat ki. Ezen az operatív szervezeti egység vezetőjének konkrétan meg kellett nevezni azokat az okokat, amelyek indokolták az engedély megadását. Mindez azért vált szükségessé, mert a KEOKH és Útlevelé Osztály több alkalommal adott ki – a II. Főosztály vezetője szerint – nem megalapozott operatív indokok alapján ilyen okmányokat.⁵³

Az állambiztonsági operatív szervek és a BM KEOKH és Útlevelé Osztály közti együttműködés bizonyítékai a belügyminiszter I. helyettese, Tömpe István által 1957 júniusában tartott értekezlet napirendi pontjai is. Ekkor több technikai, módszertani és szervezési kérdéstről döntöttek. Ennek értelmében a Belügyminisztérium szerveinek legalább egy évvel előbb be kellett jelenteniük a KEOKH és Útlevelé Osztály számára azoknak az adatait, akiket „utaztatni” kívántak. Megállapodtak abban is, hogy egyes szervek, például az MNVK 2. Csoportfőnöksége, valamint a II. Főosztály 3. Osztálya a KEOKH rendelkezésére bocsátja minden olyan utazó adatát, aki nem állt konkrét „feldolgozás” alatt. Ezenkívül a fenti szervektől „kutató és tanulmányozó” feladatot végző operatív állományú beosztottakat is beállítottak a KEOKH és Útlevelé Osztályra.⁵⁴ (Egy októberi jelentés szerint azonban a Magyarországon élő külföldiek operatív ellenőrzését ez a létszám-kiegészítés sem oldotta meg.⁵⁵) Megállapodtak arról is, hogy a korábbi gyakorlattól eltérően csak indokolt esetben fogják igénybe venni az úgynevezett „külön szobát”, amelyet a gyanús utazók tanulmányozásakor használtak.⁵⁶

A KEOKH és Útlevelé Osztály struktúrája – a korábban már ismertetett 1957. áprilisi szervezeti felépítéshez képest – egy év végén készített állománytáblázat szerint nem csak létszámadataiban módosult. A Titkárság mellett ugyan továbbra is négy (a, b, c és KEOKH) alosztály alkotta az osztályt, de a KEOKH alosztály a korábbi egy helyett három csoportból állt és 14-ről 30 főre duzzadt, így az osztály legnagyobb részlege lett. Az összlétszám pedig 93-ról 108-ra nőtt. Sajnos az 1957. év végi állománytáblázat a szervezeti egységek elnevezését nem tartalmazta, így az év közben történt egyéb esetleges strukturális változásokat, átcsoportosításokat nem tudjuk nyomon követni.⁵⁷

1958 márciusában Tatai József osztályvezető a hírszerzéstől és a kémelhárítástól egy-egy operatív tapasztalattal rendelkező beosztottat kért, hogy belőlük egy új csoportot szervezhessen.⁵⁸ Úgy tűnik tehát, hogy az állambiztonsági, titkos, operatív feladatok elvégzése folyamatosan nehézségeket okozott, mert időről időre felmerült, hogy kevés az olyan beosztott, akik állambiztonsági, operatív tapasztalattal rendelkeznek.

Júniusban Tatai József további hat KEOKH-előadót és kettő beosztottat kért a nyilvántartás kezelésére, valamint három géptáviró-kezelőt igényelt és a hét megyei útlevelé-előadói státusz egy-egy fővel történő növelését is indítványozta. A BM Szervezési Osztály azonban úgy döntött, hogy osztályon belüli átcsoportosítással oldja meg a kialakult létszámhiányt. A budapesti és vidéki útlevelé alosztálytól, valamint a leíró csoporttól négy főt áthelyeztek a KEOKH alosztályra, egy főt pedig a KEOKH nyilvántartóba. (További négy adminisztratív munkát végző beosztott is átkerült az osztályra a II. Főosztálytól és a Kormányőrségtől.)

A KEOKH és Útlevelé Osztály, valamint a határátkelő állomások és a megyék közti géptáviró-összeköttetést is vissza kívánták állítani, amelynek a kezelésére a Határőrség

adott át három beosztottat. (A forradalom előtt már kiépített géptávíró-rendszer 1956 novembere óta nem működött, így a be- és kiutazó külföldiek figyelemmel kísérése nagy nehézségeket okozott.) A megyei főkapitányságokon rendszeresített KEOKH-előadók terheinek csökkentésére pedig adminisztratív munkaerőt állítottak be az útlevél-ügyintézők mellé.⁵⁹

A Belügyminisztérium 1958-ban jóváhagyott ügyrendje szerint a KEOKH és Útlevel Osztály vezetője és helyettese szakkérdésekben önállóan levelezést folytathatott a társmisztériumok miniszterhelyetteseivel, az országos hatóságok vezetőinek helyetteseivel, valamint főosztályvezetőivel, így hasonló státuszba kerültek, mint – többek közt – az országos parancsnokságok, az Anyagi és Technikai, a Terv- és Pénzügyi Főosztályok, a BM Személyzeti, Tanulmányi és Módszertani, a BM Külügyi Osztálya és a BM Titkárság vezetői és helyettesei.⁶⁰

Biszku Béla belügyminiszter és Szarka Károly külügyminiszter-helyettes 1961 márciusában közös előterjesztéssel fordult a PB-hez. Egy felhívás kibocsátására tettek javaslatot, mely a kádári konszolidáció egyik fontos lépéseként a külföldön élő – elsősorban a forradalom leverését követően elmenekült – magyarok állampolgárságának rendezését célozta.⁶¹ A politikai változásokkal összefüggésben 1961-ben alapvető szervezeti átalakításra került sor. Július 1-i hatállyal a KEOKH és Útlevel Osztály osztályvezetőjének irányítása alól kivonták a Külföldiek Ellenőrző Országos Központi Hivatalt és a BM II/2. (Kémelhárító) Osztály vezetőjének hatáskörébe utalták. Ugyanakkor a forradalom után külföldre szökött, de egyéni elbírálás vagy amnesztia alapján kegyelmet kapott és hazatért személyek állambiztonsági ellenőrzésére létrehozott Hazahozatali Bizottság irányítása – a II/2. Osztály vezetőjének hatásköréből – a BM Útlevel Osztály vezetőjének feladatai közé került.⁶²

A kémelhárítás szervezetébe került KEOKH feladatait egy miniszterhelyettesi utasítás már 1961 júliusában rögzítette. Továbbra is alapvető feladata maradt a Magyarországra érkezett nyugati országok állampolgárainak és szállásadó rokonainak az ellenőrzése, a beérkezett vízumkérelmek alapján nyilvántartások készítése, de a KEOKH vezetője akár felmentést is adhatott az útlevél-kötelezettség alól, ha politikai vagy operatív érdek ezt megkívánta. A beutazások engedélyezése mellett ellenőrizte, hogy a külföldiek eleget tettek-e a bejelentési kötelezettségüknek, adott esetben kezdeményezte a kiutasításukat, országos szinten koordinálta az állambiztonsági, rendészeti, igazgatási szervek közötti együttműködést, és az egyik nagyon fontos szerepe volt, hogy jelezze, ha párhuzamosan több operatív szerv foglalkozott egy-egy külföldi állampolgár megfigyelésével.⁶³

Az Útlevel Osztály és az állambiztonsági operatív osztályok kapcsolata természetesen nem volt problémamentes. 1961 őszén Tatai József osztályvezetőnek kellett levélben felhívni a II/6. (Szabotázselhárító) Osztály vezetőjének a figyelmét arra, hogy 1957 és 1960 között az Útlevel Osztály nyilvántartásába behelyezett figyelőkartonok aktualitását vizsgálja felül. Tatai szerint számtalanszor előfordult, hogy a feleslegessé vált kartonokat nem szüntették meg, ami nagymértékben gátolta az Útlevel Osztály munkáját, hisz minden egyes figyelőztetett személy esetében tisztázni kellett, hogy megfigyelésének oka továbbra is fenn áll-e vagy nem.⁶⁴

Az év végén az útlevélkérelmek számának robbanásszerű emelkedése, a nyugatra szökött hozzátartozók kérelmeinek külön kezelése és fokozott ellenőrzése, valamint az útlevélkérelmek elbírálási idejének 90-ről 60 napra történő leszállítása miatt az Útlevel Osztály vezetője 13 fős létszámemelésre tett javaslatot. Az elfogadott javaslat értelmében az A alosztályhoz kettő előadó és három adminisztrátor, a B alosztályhoz szintén kettő előadó és egy adminisztrátor, a D csoporthoz egy előadó, az E csoporthoz kettő nyilvántartó, míg az F csoporthoz kettő leíró került. Sajnos a fent felsorolt alosztályok és csoportok elnevezését és feladatát a javaslat nem tárgyalja, így csak feltételezéseink lehetnek ezen alosztályok és csoportok feladatáról.⁶⁵

A vezetői apparátus

A BM KEOKH és Útlevel Osztályt 1956 decembere és 1961 júliusa közt vezető Tatai (Truckenbrud) József 1917-ben született Kispesten, eredeti szakmája szerint bádogos (autókarosszéria-készítő) és vízvezeték szerelő, 1936 óta vett részt a munkásmozgalomban. 1945-ben lépett be az MKP-ba, és ebben az évben került a pesterzsébeti rendőrkapitányságra, ahol 1946-ban a Segédhivatal vezetője lett. Az ÁVH Útlevel Osztályán 1948-tól szintén segédhivatal-vezető, később előadó, majd osztályvezető-helyettes.⁶⁶ 1952. május 16-án nevezték ki a KEOKH és Útlevel Osztály vezetőjévé, ekkor kezdte meg egy évtizedes működését az (al)osztály élén.⁶⁷ 1953 júliusában Gerő Ernő javasolta a PB-nek, hogy Tatai legyen a KEOKH vezetője is. Pártmegbízatása instruktor és propagandista volt. ⁶⁸

A PB 1962. június 19-i ülése⁶⁹ foglalkozott Hazai Jenő, a kémelhárítás, Hollós Ervin, a belsőreakció-elhárítás, valamint Tatai József ügyével. Az állambiztonságon belül kialakulni látszó „balos ellenzékkel” a kádári vezetés le akart számolni, ezért 1962 júniusában Hazai Jenőt, Hollós Ervint és Tatai Józsefet leváltották.⁷⁰ Tatait a belügyminiszter 1962. augusztus 15-i hatállyal – a KÜM kikérése alapján – felmentette, és törölte a BM állományából.⁷¹ 1976-tól nyugállományba vonulásáig (1981) pozsonyi főkonzul volt.⁷² Az Útlevel Osztály vezetője Szívós Péter rendőr alezredes lett.

Szívós (Szeifert) Péter csak egy hónapig irányította az osztályt. 1923-ban született Balmazújvárosban. 1944 óta volt párttag. Mezőgazdasági cselédként dolgozott 1945 februárjáig, amikor jelentkezett a hadseregbe. Tartalékos századosként szerelt le 1946 májusában. 1947 februárjától a KV Agitációs és Propaganda Osztályán mint politikai munkatárs, majd 1954-ig a Párt és Tömegszervezetek Osztályán (PTO) tevékenykedett. Később első titkár Püspökladányban, majd a forradalom leverése után a Hajdú-Bihar megyei pártbizottság munkatársa volt. 1957 és 1960 között az SZKP hároméves főiskolájának a hallgatója, majd a PTO instruktora. 1961 áprilisában munkahelye javasolta a KB Titkárságának, hogy nevezzék ki a BM Útlevel Osztály helyettes vezetőjévé, amely pozíciót 1962. július 15-ig töltötte be.⁷³ Ekkor a belügyminiszter megbízta az osztály vezetésével, majd augusztus 15-én a BM III. Főcsoportfőnökség 3-as Osztályának a vezetője lett.⁷⁴

Az osztályvezető-helyettesek közül Fogarasi (Fuchs) Károly 1956 augusztusától töltötte be ezt a pozíciót. Nem tudjuk, hogy meddig volt az osztály második embere, feltehetően 1956 decemberéig, amikor Lakatos Emilt nevezték ki. Fogarasi eredeti foglalkozása géplakatos volt, 1946-ban került a Ganz Vagonyárból a Belügyminisztériumba. 1954-től a KEOKH és Útlevel Osztályon az állami utazások alosztályát vezette. A belügyminiszter-helyettes 1957. május 15-i hatállyal nevezte ki – a nyomozó alosztályra – alosztályvezetőnek.⁷⁵ 1960 augusztusában fegyelmi eljárás indult ellene államtitok megsértése és vagyoni előny elfogadásának (korrupció) büntette miatt, és 1960. szeptember 5-én nyugállományba helyezték.⁷⁶

Lakatos Emil 1956 decembere és 1957 májusa között volt osztályvezető-helyettes. A szabósegédként dolgozó Lakatos szüleivel 1930-ban Belgiumba emigrált, ahol a kommunista párt tagja és a partizánmozgalom főparancsnok-helyettese lett. 1948-ban tért vissza Magyarországra. 1956 decemberében került a BM állományába, 1957 májusáig az Útlevel Osztály osztályvezető-helyetteseként dolgozott. 1957 őszétől a hírszerzés állományába került, 1965-ig beosztott hírszerzőként teljesített szolgálatot a párizsi rezidentúrán, 1979-ben került nyugállományba.⁷⁷

Azt, hogy Lakatos Emil májusi távozása és Szikra Mihály októberben történt kinevezése közti időszakban ki töltötte be az osztályvezető-helyettesi pozíciót, nem tudjuk. Szikra Mihályról, bár szinte az egész vizsgált korszakban (1957 októbere és 1962 májusa között) osztályvezető-helyettesként dolgozott, kevés információval rendelkezünk. Szikra a BM Szabolcs-Szatmár megyei Rendőr-főkapitányság Politikai Nyomozó Osztályának vezetője volt 1957 őszéig. 1957. október 21-én a belügyminiszter kinevezte a BM KEOKH és Útlevel Osztály helyettes vezetőjének, 1961 júniusában a KEOKH vezetője volt.⁷⁸

Rostás Tivadar 1961. június 7-től 1965 februárjáig volt a BM Útlevel Osztályon osztályvezető-helyettes. Rostás 1929-ben született, eredeti foglalkozása bányász. 1946-tól volt párttag, 1949-ben került a BM állományába, a Belső Karhatalomnál teljesített szolgálatot, majd a Vizsgálati Főosztályra került. 1953-ban került a KEOKH és Útlevel

Osztályra, 1954-től a hivatalos kiutazások alosztályán volt beosztott. 1955-től ugyanott csoportvezető egészen 1961 júniusáig.⁷⁹

Az alosztályvezetők közül Kékes Pál 1958. január 1. és 1961. december 15. között állt az egyik részleg élén. Kékes 1922-ben született, 1945 májusában került a Belügyminisztérium állományába. Már 1954-ben a BM KEOKH és Útlevel Osztályon alosztályvezetőként dolgozott egészen 1961 decemberéig. Sajnos azt nem sikerült megállapítanom, hogy 1954 és 1961 között mely alosztály(ok)on tevékenykedett. 1961. december 15-ével a II/3. Osztály szigorúan titkos állományába került, majd 1965-ben fegyelmivel szerelték le.⁸⁰

Víg Lajos 1958-tól volt megbízott alosztályvezető-helyettes. 1910-ben született, eredeti foglalkozása asztalos volt. 1945-től párttag, 1947-től teljesített szolgálatot a BM állományában. 1957 nyaráig a Kormányórségnél volt, majd a Hazahozatali Bizottságnál csoportvezető s egyben megbízott alosztályvezető-helyettes.⁸¹ A belügyminiszter 1962. február 1-jei hatállyal helyezte át a II/2. Osztály állományából az Útlevel Osztályhoz csoportvezetőnek.⁸²

Haraszi Lajost a belügyminiszter helyettese 1961. június 2-án kelt parancsában felmentette a BM KEOKH és Útlevel Osztályon végzett csoportvezetői beosztása alól, és kinevezte a BM Útlevel Osztály A alosztálya vezetőjének.⁸³ Róla és a BM Útlevel Osztály többi alosztályvezetőjéről nincsenek adataim.

Az 1961 nyarától a II/2. (Kémelhárító) Osztály keretében működő KEOKH (II/2-K) alosztály vezetői – a korábban a BM KEOKH és Útlevel Osztályon osztályvezető-helyettesként működő – Szikra Mihály, majd 1962 márciusától Turcsán József voltak. Utóbbi 1919-ben született Temesvárott, eredeti foglalkozása cipészsegéd volt, 1939-ben települt át Magyarországra, 1945-ben lépett be az MKP-ba, és ugyanekkor lett a Belügyminisztérium állományának tagja is. 1949-ben egyéves operatív iskolát végzett a Szovjetunióban, majd ezután a kémelhárítás helyettes vezetőjévé nevezték ki. A forradalom alatt fegyveresen harcolt a szovjet csapatok mellett, novemberben aktívan részt vett a politikai rendőrség újjászervezésében. 1962 márciusában a belügyminiszter helyettese – a kémelhárító osztályon betöltött osztályvezetői beosztásának meghagyása mellett – a KEOKH alosztályvezetőjévé nevezte ki, amelyet Pap János belügyminiszter 1962. augusztus 15-i hatállyal visszavont és felmentette beosztása alól.⁸⁴ Őt Szigeti György követte 1962. szeptember 1-jei hatállyal a BM III. Főcsoportfőnökség 2. Csoportfőnökség KEOKH alosztálya élén.⁸⁵

(Előfordul, hogy csak egy-egy adat utal az alosztályvezető személyére, de az illető személyi anyagát nem sikerült megtalálni. Ilyen Kőrös József, aki alosztályvezetőként írta alá egyik beosztottjának minősítő lapját 1958 áprilisában, de egyéb dokumentum nem informál erről.⁸⁶)

A BM KEOKH és Útlevel Osztály csoportvezetői közül Sándor Miklós 1914-ben született Budapesten, eredetileg rézművessegédként dolgozott, 1933 óta volt párttag. 1951-ben került a BM állományába, 1954-től a KEOKH és Útlevel Osztály főoperatív beosztottjaként a Soron kívüli alosztályon dolgozott. A forradalom leverésekor az I. Forradalmi Tiszti Ezred tagjaként a XV. kerületben teljesített szolgálatot 1957 januárjáig. Ekkortól ismét a Soron kívüli alosztály beosztottja, majd 1959 májusától megbízták az Állami (hivatalos) utazásokat intéző csoport vezetésével, amit nyugdíjazásáig, 1962. szeptember 1-ig látott el.⁸⁷

Forgács Andor 1916-ban született, eredeti foglalkozása fogtechnikus volt. 1945 óta volt párttag, 1948 és 1956 között a IV. kerületi pártbizottság politikai munkatársa. 1956. december 13-án került a KEOKH és Útlevel Osztály Nyomozó alosztályára, mint nyomozó, ahol 1958 januárjától csoportvezetőként dolgozott.⁸⁸ 1961. június 15-től a „baráti” országokból érkező kérelmeket feldolgozó (IBUSZ-) csoport vezetőjévé nevezték ki. 1962 áprilisától pedig a Nyugati kérelmeket, majd 1963 áprilisától a Hivatalos kérelmeket feldolgozó csoportot vezette. Gimnáziumi érettségivel, kétéves pártfőiskolával rendelkezett, valamint levelező tagozaton elvégezte a kétéves Dzserszinszkij-iskolát is. 1971-ben a nyugdíjkorhatár elérésével helyezték nyugállományba.⁸⁹

Vicze Károly 1928-án született Végváron (Románia), 1947-ben költözött Magyarországra. Kezdetben szabóinasként, illetve betanított munkásként dolgozott. 1947-ben lépett be az MKP-ba, 1949-től katona volt, majd elvégezte az egy hónapos

Dzerzsinszkij-iskolát. 1952-től a BM KEOKH és Útlevel Osztály beosztottjaként dolgozott, 1953-tól a Környezettanulmányozó csoport tagjaként. A forradalom leverését követően az I. Forradalmi Tiszti Ezredben szolgált, innen 1957 elején került vissza az osztályra. 1958. január 1-jétől – feltehetően – a Környezettanulmányozó csoport vezetője volt.⁹⁰ 1959 októbere és 1960 februárja között a II/5. Osztályra vezényelték, ahol a háborús és népellenes bűnöket elkövetők elleni nyomozások céljából létrehozott részleg munkájában vett részt. Ezután a hivatalos utazásokat intéző csoporthoz került, ahol elsősorban a fegyelmi és korrupciós ügyek kivizsgálását végezte. 1960 ősztől a kivándorlási kérelmek feldolgozását bízták rá, valamint a Panaszirodán látott el feladatokat. 1979-ben került nyugállományba.⁹¹

(Mérő Lajosné és Petró Gyuláné 1958. január 1-től, Haraszti Lajos pedig 1961. július 15-ig volt csoportvezető, de hogy mely csoportok élén álltak, arról nincsenek információim.⁹²)

A BM Útlevel Osztály csoportvezetője volt Jung Boriszné is, aki 1927-ben született, eredeti foglalkozása szerint adminisztrátor, 1951-ben lépett be a pártba, 1953-ban került a BM állományába, 1954-től a BM KEOKH és Útlevel Osztályon volt előadó. 1956 novembere után az IBUSZ-nál működő alosztály szervezését végezte, 1958 elején az úgynevezett népi demokratikus csoportot vezette, mint főelőadó. 1960-ban már a nyugati társas utazások operatív előkészítését végezte, majd 1962. szeptember 1-től a nyilvántartó csoport vezetője lett.⁹³

Studniczki Lászlónét a belügyminiszter helyettese 1962. szeptember 1-jei hatállyal a BM Útlevel Osztály vidéki csoportjának vezetésével bízta meg.⁹⁴

Koch Béla 1931-ben született, hegesztőként dolgozott. 1950-ben lépett be a pártba. 1951-ben került a BM állományába, 1952 és 1953 között a Katonai Elhárító Osztályon, majd 1955-ig a VIII. (Környezettanulmányozó) Osztályon dolgozott. 1957 nyaratól 1958 áprilisáig a B alosztályon, a hivatalos kiutazásokat intéző részlegnél végzett operatív ellenőrzéseket. 1961 júliusától a nyomozó csoport megbízott vezetője lett.⁹⁵

Víg Lajos és K. Kiss József beosztásáról, arról, hogy mely csoportok élén álltak, nincsenek adataim. A forrásokból csak az derül ki, hogy Víg Lajost a belügyminiszter 1962. február 1-jei hatállyal helyezte át a II/2. osztály állományából az Útlevel Osztály állományába csoportvezetőnek,⁹⁶ K. Kiss Józsefet pedig a belügyminiszter-helyettes 1962. január 1-i hatállyal – fegyelmi eljárás keretében – felmentette a BM Útlevel Osztály csoportvezetői pozíciójából, és ugyanoda osztotta be előadónak.⁹⁷

A külföldiek megfigyelése, az utazások ellenőrzése 1956 és 1962 között

A megtorlás és a represszió légkörében nemcsak az államközi, diplomáciai kapcsolatok, de a lakosság eddig sem túl gyakori és rendszeres, hivatalos vagy magánjellegű kiutazásai is – nem számítva azt a rövid időt, amikor az osztrák és jugoszláv határokon menekülők százezrei hagyták el az országot – szinte lehetetlenné váltak.⁹⁸ A nemzetközi kapcsolatok szabályozása az 1956-os forradalom leverését közvetlenül követően a hatalmat megszerző Kádár-csoport számára elsősorban belügyi és állambiztonsági kérdés volt. A hivatalos külföldi utazások engedélyezésének rendjét a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány azonban – a nemzetközi elszigeteltségből való kitörés és a gazdasági kapcsolatok élénkítése miatt – fontosnak tartotta minél előbb rendezni. Egy 1957 eleji, a fegyveres erők minisztere által szignált előterjesztés vált az alapjává a későbbi szabályozásoknak. A kormány február 21-én tárgyalta meg a határozati javaslatot, melynek értelmében a hivatalos külföldi utazásokra javasolt személy – elsősorban politikai – megbízhatóságáért a kiküldő minisztérium (országos hatáskörű szerv) vezetője vagy a helyettese volt a felelős, az, aki az útlevelkérelmet is aláírta. Szempont volt az is, hogy csak abban az esetben lehetett kiutazásra kérelmet előterjeszteni, ha az utazáshoz szükséges devizakeret rendelkezésre állt. A KEOKH és Útlevel Osztály azonban az útlevel kiállítását megtagadhatta abban az esetben, ha olyan „ellenőrzött adatok” jutottak a birtokába, amelyek szerint az illető kiutazása veszélyezteti az állam érdekeit.⁹⁹

Ugyan létezett egy „Hivatalos Kiutazásokat Felülvizsgáló Bizottság”, amelynél az útlevélkérelem elutasítása miatt lehetett fellebbezni, de nincs adatunk arról, hogy ez mint jogorvoslati fórum valóban működött-e, vagy csak formális testület volt.¹⁰⁰ Ennek a bizottságnak az elnöke Kiss Károly – az (Ideiglenes) Intéző Bizottság, később a PB, majd a KB Titkárság tagja – volt. A bizottságot az utazásra küldött személy munkahelyi vezetője, a II. Főosztályának kiküldöttje és a KEOKH és Útlevel Osztályának a vezetője alkották. A minisztériumoknak, országos hatáskörű szervezeteknek „tájékoztató jelleggel” negyedéves, illetve féléves kiutazási terveket is kellett készíteniük a KEOKH és Útlevel Osztály számára.¹⁰¹ 1957 áprilisában ugyan felmerült, hogy ezt a bizottságot megszüntetik – kormányhatározat is született erről –, de az Intéző Bizottság végül úgy döntött, hogy a kérdés végleges rendezéséig ennek a testületnek működnie kell.¹⁰² Olyannyira, hogy létszámát és hatáskörét 1958 januárjában bővítették, így a kiutazások engedélyezése, valamint a hivatalos utazások esetében a fellebbezések kizárólagos elbírálását is végezte.¹⁰³

1956 júliusa előtt a Magyarországon állandó vagy ideiglenes jelleggel tartózkodó külföldi állampolgároknak ún. bejelentőlapot kellett kitölteni. Mivel sok adminisztrációval járt, 1956 nyarán megszüntették ezt a gyakorlatot, és a szocialista és nyugati országok lakosai ehelyett a külképviseleteknél egy úgynevezett tartózkodási engedélyt kaptak, ami egyúttal a beutazásra való jelentkezésre és az ország területén való tartózkodásra is feljogosított. Tatai József viszont az 1956 nyara előtti rendszer visszaállítását szorgalmazta, melyet azzal indokolt, hogy a forradalom alatt sok külföldi állampolgár vett részt az „eseményekben”, akiknek a megtalálása a bejelentési rendszer megszüntetése miatt nagy nehézségeket okozott. Ezért a bejelentőlapos rendszert 1958 januárjában visszaállították.¹⁰⁴

Ekkor újra szigorítottak az idegenrendészeti szabályokon, az 1958. január 1-je után vízumot kapott szocialista országokbeli állampolgároknak ismét jelentkeznie kellett a KEOKH-nál vagy a megyei rendőr főkapitányságokon. (A forradalmat megelőző időszakban a 60 napnál nem hosszabb időre érkező, „baráti” országokból beutazó állampolgároknak nem kellett tartózkodási engedélyt kérni.¹⁰⁵)

Ugyanakkor a szigorításokkal párhuzamosan a Minisztertanács a jogellenesen külföldre távozott személyek hazatérésének megkönnyítése – egyúttal saját legitimitásának, elfogadottságának növelése – érdekében büntetlenséget ígért mindazok számára, akik a forradalom alatt hagyták el az országot és március végéig hazatérési szándékukat jelezték valamely külképviseleténél.¹⁰⁶ Azok számára azonban, akik határidőn túl jelentkeztek, a fenti rendelet már szigorúbb elbírálást helyezett kilátásba. Az ilyen kérelmek felülvizsgálatára a belügyminiszter felállított egy bizottságot, amelynek a vezetője a II. Főosztály Belső Reakció Elhárító (II/5.) Osztályának a vezetője, tagjai a kémelhárítás és a hírszerzés, valamint a KEOKH és Útlevel Osztály megbízottai voltak. A visszatelepülők ellenőrzését a különböző állambiztonsági nyilvántartásokban az ORFK egyik osztálya és a Politikai Nyilvántartó Osztály végezte.¹⁰⁷

A kormány a jogellenesen külföldre távozott és közkegyelemben nem részesíthető személyek hazatérését is – természetesen szigorú megszorítások között – elő kívánta segíteni, ezért a belügy-, a külügy-, a honvédelmi és az igazságügy-miniszter, valamint a Legfőbb Ügyész közös utasításában együttesen szabályozta a kérdést. Ennek értelmében – egy, a Belügyminisztérium által lefolytatott vizsgálat után – csak akkor volt engedélyezhető a kérelmező hazatérése, ha az nem veszélyeztette az állam biztonságát, illetve nem sértett államérdeket. Amennyiben a Belügyminisztérium engedélyezte az illető hazatérését, a külképviselet egy erre a célra rendszeresített igazolvánnyal látta el a kérelmezőt, és egyúttal felhívta a figyelmét, hogy a hazatérés jóváhagyása nem jelent egyúttal kegyelmet is, tehát Magyarországon a hazatérése után vállalnia kell a korábban elkövetett bűncselekményéért a büntetőjogi felelősséget. Így az igazolvánnyal hazatérőt, amennyiben Magyarországon vagy külföldön jelentős bűncselekményt követett el (a rendelkezés nem részletezte, melyek ezek), előzetes letartóztatásba kellett helyezni, és ellene a büntetőeljárást meg kellett indítani. Mentessült az előzetes letartóztatás alól az, aki a tiltott határátlépésen kívül más bűncselekményt nem követett el, különösen ha az illető büntetlen előéletű volt.¹⁰⁸

Nemcsak az operatív feladatot ellátó központi osztályok, de a budapesti és a megyei politikai nyomozó osztályok vezetői is felelősek voltak az általuk védett területre hivatalosan beutazó nem szocialista állampolgárságú (rokon)látogatók ellenőrzéséért és az elhárítás megszervezéséért. Amikor tőkés országból érkező állampolgárok kértek beutazási engedélyt vagy lépték át a határt, vagy az átutazó vízumban meghatározott időpontig nem hagyták el az országot, akkor a Határőrség Parancsnoka és a Hírosztály Vezetője jelezte ezt a KEOKH és Útlevel Osztály felé, mely értesítette az illetékes operatív osztályt. Egy belügyminiszteri parancs azt is felsorolta, hogy hol, mely intézményekben kellett állandó jellegű operatív hálózatot kiépíteni.¹⁰⁹

Biszkú Béla belügyminiszter „házon belül” is rendezni kívánta az útlevelkiadás gyakorlatát. Egy 1959. februári utasításban¹¹⁰ az operatív célból kiadott útlevelek szabályozását rendelte el. Az utasítás indoklásaként megemlítette, hogy a KEOKH és Útlevel Osztálytól egyre több esetben kértek minisztériumi beosztottak – operatív érdekekre hivatkozva – polgári személyek részére útlevelet, amely visszaélésekre adott alkalmat.¹¹¹ Ezért az utasítás hatályba lépését követően a KEOKH és Útlevel Osztály operatív (szolgálati) érdekből útlevelet csak a kémelhárítás, a hírszerzés, a közlekedési és a belsőreakció-elhárítás vezetői, valamint a Határőrség parancsnoka kérelmére adhatott ki a miniszter utasítására, a miniszterhelyettesek és a II. Főosztály vezetője és helyetteseik jóváhagyásával. A belügyi dolgozók nem hivatalos célból szocialista országba történő kiutazási kérelmét a minisztérium központi főosztályai, önálló osztályainak vezetői, az országos parancsnokok és a megyei (budapesti) parancsnokok engedélyezhették, s a kérelmeket a BM Titkársághoz kellett felterjeszteni, mert a KEOKH és Útlevel Osztály az utasítás hatályba lépése után útleveligénylést közvetlenül beosztottaktól már nem fogadhatott el. A tőkés országokba, illetve a Jugoszláviába irányuló kiutazási kérelmeket – amennyiben az illetékes miniszterhelyettes vagy a II. Főosztály vezetője azt javasolta – a belügyminiszterhez kellett jóváhagyásra felterjeszteni.¹¹² A BM Titkársági feljegyzés szerint a BM beosztottak és hozzátartozóik magáncélú útlevelkiadását a BM Titkársága, míg például a sportolók, művészek, művészegyüttesek útlevelkiadását a KEOKH és Útlevel Osztály intézte.¹¹³

1959 nyarán a Budapesti Rendőr Főkapitányság (BRFK) Politikai Nyomozó Osztálya a ki- és beutazó külföldiek hatékonyabb ellenőrzése érdekében a KEOKH által megküldött névsorból – amely tartalmazta a Budapestre rokonlátogatásra érkezett jugoszláv és nyugati állampolgárok, valamint szállásadók adatait és a beutazásuk időpontját – egy adatbázist készített, amelyet folyamatosan frissítettek. A KEOKH és Útlevel Osztálynak ezen személyek útlevelkérelmét véleményezésre minden esetben meg kellett küldeni a BRFK illetékes (II. és V.) alosztályára.¹¹⁴

1960 tavaszától egyszerűsítették a hivatalosan és rendszeresen külföldre távozó, a Közlekedési és Postaügyi Minisztérium felügyelet alá tartozó autóbusz- és tehergépkocsi-vezetők kilépési engedélyének magadását. Korábban a gyakran ismétlődő szolgálati utazások – például a repülő és hajózó személyzet – esetében belügyminisztériumi hozzájárulás után közvetlenül nyújtották be a kilépési engedélyeket a KEOKH és Útlevel Osztálynak vagy az IBUSZ vezérigazgatójának. A Kossa István miniszter által javasolt módosítás értelmében ezután nem miniszter, miniszterhelyettes, hanem az illetékes (vasúti, autóközlekedési) főosztály vezetője szignálta ki a kiutazási kérelmeket, amelyeket ezentúl a KEOKH és Útlevel Osztálynak el kellett fogadnia.¹¹⁵

Abban az esetben, ha magyar állampolgárok kértek tőkés országba kiutazási kérelmet, azt is az operatív terület szerint illetékes osztály vezetője bírálta el. Vitás esetekben a II. Főosztály vezetője döntött. Alapelv volt, hogy kompromittált személy nem utazhatott ki, illetve az is, hogy nagyobb csoportok kiutazását hálózati személyekkel biztosította a szerv, akiket a kémelhárító osztály irányított. Ezt az előírást 1962-ben miniszterhelyettesi parancssal pontosították. Minden – 6 hónapnál hosszabb időre – nyugati országba kiutazó magyar csoportot hálózati úton is biztosítani kellett. A kiutazási kérelmet elbíráló operatív osztály vezetője a tervezett útról a KEOKH és Útlevel Osztályt és a hírszerzést is értesítette. Amennyiben egyénileg utazott ki valaki fél évnél hosszabb időre, úgy a hírszerzésnek kellett – ha a kiutazó személy operatív elhárításra vagy hírszerzésre alkalmasnak mutatkozott – megbízni őt, akár beszerzéssel, akár beszerzés nélkül egy-egy feladat elvégzésére. A fél évet meg nem haladó egyéni és

csoportos kiutazások esetében az illetékes operatív osztály felelőssége és joga volt megszervezni, amennyiben úgy ítélte meg, az illető, illetve a csoport hálózati biztosítását.**116**

A kádári vezetés számára az ötvenes-hatvanas évek fordulóján a gazdasági kapcsolatok élénkítéséhez, a külkereskedelem beindításához, valamint az 1956 utáni megtorlások miatt a Magyarországról Nyugaton rögzült kép javításához elengedhetetlen volt a hivatalos és a magánjellegű (turista) kiutazásokra vonatkozó szabályok enyhítése. A magyarországi pártvezetés a megtorlásokat követő nemzetközi elszigeteltségből minél előbb megpróbált „kitörni”, de nemcsak az államközi, diplomáciai kapcsolatokat, hanem a nemzetközi érintkezések egyéb, alsóbb szintjeit is normalizálni kívánta. Így a Magyarország elleni „hidegháborús propaganda” hatásának csökkentése érdekében a politikai vezetés nem ellenezte, hanem inkább támogatta a kapitalista (és szocialista) országokból érkező turistaforgalom növekedését, abban bízva, hogy többségük pozitív tapasztalatokat szerezve tér vissza hazájába. Ennek a „nemzetközi kapcsolatok fejlesztésére irányuló politikának” eredményeképpen 1960-ra a nyugati országok viszonylatában is megsokszorozódott a magyarországi hivatalos és magán (turista) beutazások száma, megnőtt az idegenforgalom jelentősége.

Ezért a KEOKH és Útlevel Osztály javaslatot készített az útlevel- és vízumkiadás módosítására. Az előterjesztés PB-vitája során Marosán György többször sérelmezte, hogy gyakran a Belügyminisztériummal „takaróznak” az állami vezetők, amikor egy-egy személy külföldi kiutazását megakadályozzák. A felelősségnek a belügyre való áthárítása – véleménye szerint – gyakorlattá vált.**117** Ezért a PB határozati javaslata szerint a későbbiekben a hivatalos kiutazásokat ugyan a Belügyminisztérium szerveinek kellett engedélyezniük a különböző tárcák, illetve az országos hatáskörű szervek, főhatóságok vezetői ajánlása alapján, de a kiutazó személyek megbízhatóságáért elsősorban a javaslatot tevő szervek vezetői voltak felelősek.**118** Magánkezdeményezésű tanulmányút (konferencia, szakmai gyakorlat) esetében a KEOKH és Útlevel Osztály csak abban az esetben adhatott ki útlevelet, ha az illetékes szakminiszter írásbeli javaslatában támogatta azt. (Az utazáshoz és a külföldi tartózkodáshoz szükséges devizáról a meghívó félnek kellett gondoskodnia.) A javaslattevő szerv vezetője és a Belügyminisztérium közötti véleményeltérés esetén – a kiutazást felterjesztő felelősségére – ugyan kiutazhatott az illető, kivéve persze akkor, ha az utazás az állam biztonságát súlyosan veszélyeztette volna. Ugyanakkor megszüntették a Külföldi Kapcsolatok Bizottságát, de egyúttal létrehoztak egy ún. Fellebbezési Bizottságot az elutasítások másodfokú felülvizsgálatára.**119** Amennyiben a bizottság a kérelmet másodfokon is elutasította, ennek indoklását – a konspiráció betartása mellett (hivatkozhattak egyes kapitalista országok Magyarországgal szembeni vízumpolitikájára vagy a külföldön élő rokonok esetleges ellenséges magatartására, a devizakeret kimerülésére stb.) – közölni kellett a kérelmezővel és a javaslatot tevő szerv vezetőjével.**120**

A nyugati országok állampolgárainak beutazásakor, akár hivatalos keretek között, tehát a magyar minisztériumok, főhatóságok meghívására érkeztek Magyarországra, akár magáncélból látogattak hazánkba, a kérelmeket a KEOKH intézte. A hivatalos beutazók tartózkodási engedélyének kiadását a hivataltól a szakminisztériumok kérhették, míg a magáncéllal beutazókat a KEOKH minden esetben a központi nyilvántartóban ellenőrizte, de szükség esetén kikérte az illetékes operatív osztály véleményét is.**121** Amennyiben aggályos körülmény merült fel (például a külföldi állampolgár Magyarországon élő hozzátartozójával kapcsolatban), úgy újabb információkat szereztek be. Turista-beutazásokat az IBUSZ és egyes külföldi utazási irodák szervezése alapján engedélyeztek. A külföldi utazási irodák a kérelmeket az IBUSZ-hoz továbbították, az pedig a KEOKH-hoz, ahol a kérelmeket felülvizsgálták, és amennyiben úgy ítélték meg, további ellenőrzéseket végeztek, majd tájékoztatás céljából minden egyes beutazóról értesítést küldtek az illetékes operatív osztálynak.**122**

A fenti PB-jelentés megállapította, hogy az idegenforgalom növekedésével együtt az ellenséges aknamunka és propaganda is egyre aktívabb lett, viszont a belügyi szervek – elsősorban a kémelhárítás – nem voltak felkészülve sem technikailag, sem szervezetileg a megnövekedett utasforgalom ellenőrzésére. Az állambiztonság tisztában volt azzal, hogy a nyugati országokba történő kiutazás részleges liberalizálása milyen

súlyos veszélyekkel járhat. Hiába hozott a PB erre vonatkozó határozatot 1960-ban, az egyik legnagyobb problémát továbbra is az jelentette, hogy az állami és egyéb intézményekben az utazások intézése nem volt egységesen szabályozva, azaz nem volt tisztázva, hogy ki dönthet a kiutazó személyekről, illetve hogy a külföldi állampolgárok kísérése, megbízható tolmácsokkal való „ellátása” kinek a feladata, illetve kinek a felelőssége. Ezért a PB 1961. február 7-i ülésén megtárgyalta a KB Adminisztratív Osztálya által készített javaslatot, mely az állami intézményekben történő ellenőrzés hatékonyabbá tételével, az idegenforgalom növekedésével kialakult új helyzetre kívánt (állambiztonsági) választ adni. A testület határozatában – a belügyminiszter és a BM feladatainak meghatározása mellett – az állami intézményekben „külföldi kapcsolatok osztályai” létrehozását határozta el. Ezek feladata a határozat szerint, a hivatalos útlevél- és vízumügyek intézése, a nemzetközi értekezletek szervezése, a nyugati országokból visszaérkezett magyar állampolgárok beszámoltatása lett. A külföldi kapcsolatok osztályait a minisztériumokban és a főhatóságokban hozták létre, ahol nemcsak a hivatalos kiküldetéssel kiutazó vagy érkező személyeket vizsgálták, hanem a magánjellegű, turista vagy a rokonlátogatások során történő be- és kiutazások ellenőrzését is végezték. ¹²³

Az állambiztonsági szervek 1962-es szervezeti átalakítása nyomán kialakított (fő)csoportfőnöki rendszerben a III/3. (Útlevel) Osztály ¹²⁴ önálló osztályként működött tovább, a megyei szerveknél a megyei útlevél előadók a III/3. Osztály vezetője irányítása alatt, míg a megyei KEOKH-előadók a III/II-3. alosztály keretében dolgoztak tovább. A – kémelhárítás keretében megszervezett – KEOKH a BM III. Főcsoportfőnökség II. Csoportfőnökségének egyik alosztálya lett.

¹ Az 1930. évi XXVIII. törvénycikk a külföldieknek a magyar korona országainak területén lakhatásáról szóló 1903.V. tc. egyes rendelkezéseinek módosításáról. <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=7840> (utolsó letöltés: 2011. június 23.)

² MOL XIX-B-1-az 25/33 eln./1945/VII. c. BM KEOKH körutasítás a német állampolgárok internálásáról, 1945. május 14.

³ Bővebben Bencsik–Nagy, 2005: 16.

⁴ MOL XIX-B-1-az 1. d. Rajk László belügyminiszter határátlépésre vonatkozó rendelkezéseinek összefoglalása, 1946. június 8.

⁵ MOL XIX-B-1-az 1. d. A „határátlépésre vonatkozó rendelkezések összefoglalása” című rendelet kiegészítése, 1946. augusztus 2.

⁶ 17/1954. (III. 10.) M. T. számú rendelet a külföldiek be- és kiutazásáról és az ország területén való tartózkodásáról. *TRHGY*, 1955: 220–221. Bővebben Wetzl, 2009: 207–208. és 210–211.

⁷ 4.340/1945 ME-, illetve a 612.953/1946 BM-rendeletek. Bencsik–Nagy, 2005: 13.

⁸ Péter Gábor beszámolója Rákosi Mátyásnak a politikai rendőrség munkájáról, 1945. április 12. körül. Krahulcsán–Müller (szerk.), 2009: 110.

⁹ Bencsik–Nagy, 2005: 15.

¹⁰ Gábor, 1998: 172. Gábor Róbert az Útlevel Osztályt a XIII. alosztályként nevezi meg, azonban korabeli levéltári források ellentmondanak ennek. A XIII. alosztály 1947 szeptemberétől az ÁVO Épületgondnokságát jelölte. ÁBTL 1.2. 197/1947. sz. napiparancs az „Épületgondnokság” elnevezés használatának megszüntetéséről, 1947. szeptember 4. Ugyanakkor több napiparancs is az Útlevel Osztályt sorszám nélkül említi. Például: ÁBTL 1.2. 246/1947. sz. napiparancs az ÁVO énekkar megalakulásáról, 1947. október 31.; ÁBTL 1.2. 52/1948. sz. napiparancs az ÁVO és az Útlevel Osztály asztalitenisz házi bajnokságának beindításáról, 1948. március 3.

¹¹ Gábor, 1998: 172.; ÁBTL 1.2. 3/1948. sz. napiparancs az útlevélügyek priorálásáról, 1948. január 17.

¹² MOL M-KS 276. f. 84. cs. 2. ö. e. Jegyzőkönyv a Belügyi Bizottság 1948. július 12-i üléséről.

¹³ MOL XIX-B-1-au 26. d. 1. cs. Feljegyzés Szendi György államvédelmi őrnagy bajtárs részére, 1950. december 9.

¹⁴ Cserényi-Zsitnyáni, 2009.

¹⁵ MOL M-KS 276. f. 54. cs. 11. ö. e. Javaslat az Államvédelmi Osztály közép fokú hatósággá való átszervezése tárgyában. Jegyzőkönyv a Magyar Dolgozók Pártja Titkárságának 1948. szeptember 7-i üléséről. Bővebben Bencsik–Nagy, 2005: 13.

¹⁶ MOL XIX-B-1-au 26. d. 1. cs. Kimutatás az Államvédelmi Hatóság létszámának változásáról az 1946–1952 években, 1952. december 30.

¹⁷ Cseh, 1999: 76.

¹⁸ Fekete (kézirat).

¹⁹ Cseh, 1999: 76.; Öry, 2001: 60.

²⁰ MOL XIX-B-1-j-1950/49-1116/1948. Ormay István rendőrezredes levele a belügyminiszterhez, 1949. január 4.; MOL XIX-B-1-j-303.725/1949. Rendelettervezet a toloncolási eljárás során beszedett térítések és a csoportos külföldi üdültetésekkel kapcsolatban szedett 1 Ft-os kezelési költségek szabályozására, 1949. augusztus 30.

²¹ ÁBTL 2.1. V-150 028/1. (VI/1-a) Jegyzőkönyv Péter Gábor kihallgatásáról, 1957. március 26. és ÁBTL 2.1. V-150 319 (VI/19.). Jegyzőkönyv Komendó János és Csapó Andor szembesítéséről, 1953. október 17. Bővebben Bencsik–Nagy, 2005: 19.

²² MOL XIX-B-1-au 26. d. 1. cs. Kimutatás az Államvédelmi Hatóság központi és megyei szervei jelenlegi állományáról kategóriák szerint csoportosítva, 1951. október 12.; MOL XIX-B-1-au 27. d. Az Államvédelmi Hatóság szervezete, hivatásos és sorozott létszáma az 1951. október 12-i állapot szerint.

²³ MOL XIX-B-1-au 27. d. A Péter Gábor vezette ÁVH szervezeti ábrája. D. n.; Cserényi-Zsitnyáni, 2009.

²⁴ MOL M-KS 276. f. 96. cs. 94. ö. e. Feljegyzés újfajta bejelentőlap kibocsátásáról külföldi állampolgárok számára, 1950. augusztus 25.

²⁵ ÁBTL 4.2. 054/1951. ÁVH. T. biz. Az Államvédelmi Hatóság vezetője 55. sz. parancsa, 1951. július 10.

²⁶ ÁBTL 1.4. 3. d. Kivonat az 1952. január 30-i kollégiumi ülés határozataiból.

²⁷ ÁBTL 1.4. 3. d. Kivonat az 1952. június 4-i kollégiumi ülés határozataiból.

²⁸ A „dunai hajós”-útlevelet a nemzetközi dunai forgalomban közlekedő hajósok, míg az „állandó romániai lakos, magyar állampolgár”-útlevelet a magyar–román állampolgársági egyezményben megjelölt magyar állampolgárok – akik állandó jelleggel éltek Romániában – igényelheték. A hontalan-útleveleket a Magyarországon lakó állampolgárság nélküli személyek a KEOKH-tól kérhették. Bencsik–Nagy, 2005: 228.

²⁹ Uo. 20.

³⁰ ÁBTL 1.4. 3. d. Kivonat az 1953. május 13-i kollégiumi ülés határozataiból, 1953. május 18.

³¹ MOL XIX-B-1-au 26. d. 1. cs. Feljegyzés az ÁVH és a BM létszámáról, 1953. június 18.

³² MOL XIX-B-1-au 27. d. Az Államvédelmi Hatóság szervezete, hivatásos és sorozott létszáma, 1953. július 14-i állapot szerint.

³³ ÁBTL 2.8.1. A belügyminiszter 32. számú parancsa, 1953. július 31.; ÁBTL 2.8.1. A belügyminiszter-helyettes 288. számú állományparancsa, 1955. február 16. 571. d.

³⁴ Öry, 2001: 60.

³⁵ MOL XIX-B-1-au 26. d. 1. cs. Kimutatás a központi államvédelmi szervek rendszeresített létszámának emelkedéséről 1954. január 1-től június 1-ig, 1954. június 16.

³⁶ MOL XIX-B-1-au 26. d. 1. cs. Kimutatás az államvédelmi, állambiztonsági szervek létszámának változásáról. D. n.

³⁷ Tatai József osztályvezető jelentése a KEOKH Útlevel Osztály munkájáról, 1955. november 5. A Belügyminisztérium Kollégiumának 1955. november 11-i ülése. Gyarmati – S. Varga (szerk.), 2005: 921 és 934–941.

³⁸ A BM Ellenőrzési Osztály jelentése a KEOKH Útlevel Osztály munkájáról. D. n. Uo. 941–943.

³⁹ ÁBTL 4.2. 2-3/72/1955 3. d. A belügyminiszter 72. számú parancsa, 1955. november 11.

⁴⁰ A KEOKH munkáját a – korábban már említett – Minisztertanács 17/1954 (III. 10.) MT. számú rendelete alapján végezte. Ez a rendelet a külföldiekkel kapcsolatos valamennyi ügyintézését a belügyminiszter hatáskörébe utalta. ÁBTL 4.2. 10-50/903/1954. A belügyminiszter 2. számú utasítása a külföldiek be- és kiutazásáról és az ország területén való tartózkodásáról, 1954. május 13.

⁴¹ Javaslat a Belügyminisztérium ügyrendjére. A Belügyminisztérium Kollégiumának 1954. szeptember 28-i ülése. Gyarmati – S. Varga (szerk.), 2005: 131–135.

⁴² MOL M-KS 276. f. 53. cs. 222. ö. e. Az MDP KV PB 1955. március 24-i ülésének jegyzőkönyve.

⁴³ Jelentés a KEOKH és Útlevel Osztály racionalizálási munkájáról. A Belügyminisztérium Kollégiumának 1955. március 18-i ülése. Gyarmati – S. Varga (szerk.) 2005: 395. és 433–439. A KEOKH és Útlevel Osztály munkavégzésének racionalizálása összefüggésben lehetett a külföldiek utazásáról szóló – többször hivatkozott – minisztertanácsi rendelet megszületésével. (A külföldiek be- és kiutazásáról és az ország területén való tartózkodásukról szóló 17/1954. [III. 10.] MT rendelet.)

⁴⁴ MOL XIX-B-1-az 4-56/2/1955. A belügyminiszter-helyettes 3. számú parancsa a vidéki KEOKH útlevel csoportok munkájában meglévő hiányosságok megszüntetéséről, 1955. március 3. ÁBTL 4.2. 10-1095/1965. 4. d. A belügyminiszter helyettesének 13. számú parancsa a megyei főosztályok önálló útlevel kiadásának bevezetéséről, 1956. május 31.

⁴⁵ Jelentés a KEOKH és Útlevel Osztály racionalizálási munkájáról. A Belügyminisztérium Kollégiumának 1955. március 18-i ülése. Gyarmati – S. Varga (szerk.), 2005: 395. és 433–439.

⁴⁶ ÁBTL 1.6. 1. d. Jelentés a Politikai Nyomozó Főosztály elmúlt 20 napos operatív tevékenységéről, 1956. december 17.

- ⁴⁷ MOL XIX-B-1-z. sz. n. Javaslat az Országos Rendőr Főkapitányság szervezeti felépítésére és létszámára, 1957. január 12.
- ⁴⁸ ÁBTL 4.2 6-200/8/1957. 5. d. A belügyminiszter 8. számú parancsa a BM szervek megnevezése és szervezeti hovatartozása tárgyában, 1957. április 9.
- ⁴⁹ MOL XIX-B-1-au 3. d. A BM Titkársága, a KEOKH és Útlevel Osztály és a miniszteri és miniszterhelyettesi titkárságok szervezeti felépítése és létszámelosztása, 1957. április 19.
- ⁵⁰ MOL XIX-B-1-au 26. d. 1. cs. Kimutatás az államvédelmi, állambiztonsági szervek létszámának változásáról. D. n.
- ⁵¹ MOL XIX-B-1-au 26. d. 1. cs. Kimutatás az államvédelmi, állambiztonsági szervek szervezeti változásáról. D. n.
- ⁵² MOL XIX-B-1-au. sz. n. Feljegyzés a Belügyminisztérium szervezetének alakulásáról az ellenforradalmat közvetlenül követő időszakban, 1959. július 8.
- ⁵³ ÁBTL 1.6. 1. d. Az ORFK II. Főosztály vezetőjének 4. számú utasítása, 1957. április 15. A forradalom előtti és utáni szabályozás az útleveleket kiállító szervek megoszlása tekintetében lényegében nem módosult, hiszen ugyanazon típusú úti okmányok kiállítását látták el. Újdonság csupán az volt, hogy a látogatás céljából külföldre utazók számára kiadott betétlapot és a külföldön élő magyar állampolgárok útlevelének kiállítását is a BM Útlevel Osztály adta ki. Bencsik–Nagy, 2005: 229.
- ⁵⁴ ÁBTL 1.6. 4. d. A belügyminiszter I. helyettese, Tömpe István által vezetett értekezlet jegyzőkönyve, 1957. június 26.
- ⁵⁵ MOL XIX-B-1-au 26. d. 1. cs. Jelentés a Belügyminisztérium politikai nyomozó apparátus létszámhelyzetéről, 1957. október 8.
- ⁵⁶ ÁBTL 1.6. 4. d. A belügyminiszter I. helyettese, Tömpe István által vezetett értekezlet jegyzőkönyve, 1957. június 26.
- ⁵⁷ MOL XIX-B-1-au 56. d. A BM KEOKH és Útlevel Osztály állománytáblázata, 1957. december 23.
- ⁵⁸ ÁBTL 1.6. 5. d. Tatai József szolgálati jegye Móró Istvánnak operatív csoport felállítása érdekében, 1958. március 26.
- ⁵⁹ MOL XIX-B-1-au. sz. n. Javaslat a BM KEOKH és Útlevel Osztály szervezeti felépítésének módosítására, megyei problémáinak megoldására, 1958. június 12.
- ⁶⁰ MOL XIX-B-1-az-10-21/16-1958. 34. d. A belügyminiszter 16. számú parancsa a BM ügyrendjének kiadására, 1958. július 17.
- ⁶¹ MOL 288. f. 5. cs. 226. ö. e. Előterjesztés a MSZMP Központi Bizottsága Politikai Bizottságához, a külföldön élő magyar állampolgárok összeírásáról és úti okmánnyal való ellátásáról, 1961. március 17. Az előterjesztést a PB elfogadta és az Elnöki Tanács 6/1961. számú határozata alapján a Kormány határozatot hozott a konzuli útlevelek kiadásáról és a disszidens hozzátartozók kiutazásának engedélyezéséről. *TRHGY*, 1962: 179. Lásd még MOL XIX-A-83-b-3082/1961. A Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány 3082/1961. sz. határozata a Magyar Népköztársaság útlevel- és vízumrendszeréről, 1961. március 28. Az útlevelkiadással kapcsolatos első nyilvános kormányrendelet (1948-óta) is ekkor született meg, mely csupán kisebb változtatásokat tartalmazott, de azt továbbra sem tartalmazta, hogy milyen szempontok alapján bírálják el a kérelmeket. 10/1961 (III. 31.) Korm. számú rendelet az útlevelek kiadásának rendjéről. *TRHGY*, 1962: 206–207., illetve az 1/1961. (III. 31.) B. M. számú rendelet az útlevelek kiadásának rendjéről szóló 10/1961. (III. 31.) Korm. számú rendelet végrehajtásáról. Uo. 425–426. Bővebben Bencsik–Nagy, 2005: 58–63.
- ⁶² ÁBTL 4.2. 10-22/4/1961. A belügyminiszter 004. számú utasítása, 1961. június 23. Egyes források nem „Hazahozatali”, hanem „Hazatelepítési Bizottság”-ot írnak. ÁBTL 2.8.1. A belügyminiszter-helyettes 04385. számú parancsa, 1957. december 16. 578. d.
- ⁶³ ÁBTL 4.2. 10-24/18/1961. 9. d. A belügyminiszter-helyettes 0018. számú utasítása a vízumra vonatkozó rendelkezések végrehajtásáról, 1961. július 28.; ÁBTL 4.1. A-3016/14. 28–29.
- ⁶⁴ ÁBTL 1.6. 9. d. Tatai József osztályvezető levele a II/6. Osztály vezetőjének az 1957–1960. között felállított figyelőkartonok felülvizsgálása tárgyában, 1961. október 31.
- ⁶⁵ MOL XIX-B-1-au 16. d. Javaslat a BM Útlevel Osztály létszámának 13 fős emelésére, 1961. december 2. Egy 1965 elején készített állománytáblázat szerint az útlevelügyekkel foglalkozó osztályt csupán egyetlen, A alosztály, valamint a B (Nyomozó), a C (IBUSZ), a D (Hivatalos), az E (Nyilvántartó), az F (Leíró) és a G (Vegetes) csoportok alkották. MOL XIX-B-1-au 56. d. A BM III/3. Osztály állománytáblázata, 1965. március 1.
- ⁶⁶ MOL M-KS 276. f. 53. cs. 126. ö. e. Javaslat a Politikai Bizottsághoz Tatai József kinevezésére, 1953. július 15.
- ⁶⁷ Cserényi-Zsitnyányi, 2009.
- ⁶⁸ MOL M-KS 276. f. 53. cs. 126. ö. e. Javaslat a Politikai Bizottsághoz Tatai József kinevezésére, 1953. július 15.
- ⁶⁹ MOL M-KS 288. f. 5. cs. 268. ö. e. Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1962. június 19-i üléséről.
- ⁷⁰ Bővebben Huszár, 2003: 94–96.; Tabajdi–Ungváry, 2008: 33.

-
- ⁷¹ ÁBTL 2.8.1. A belügyminiszter 750. számú parancsa, 1962. július 4. 587. d.
- ⁷² MOL M-KS 288. f. 5. cs. 839. ö. e. Javaslat a Politikai Bizottságnak Tatai József kitüntetésére, 1981. október 20.
- ⁷³ MOL M-KS 288. f. 7. cs. 176. ö. e. A PTO javaslata a Titkársághoz Szívós Péter kinevezésére, 1961. április 13.
- ⁷⁴ ÁBTL 2.8.1. A belügyminiszter 797. számú parancsa, 1962. július 19. 587. d.; ÁBTL 2.8.1. A belügyminiszter 1024. számú parancsa, 1962. augusztus 21. 587. d.
- ⁷⁵ ÁBTL 2.8.1. A belügyminiszter-helyettes 01076. számú parancsa, 1957. május 23. 577. d.
- ⁷⁶ ÁBTL 2.8.1. BM (Központ) 1447.
- ⁷⁷ ÁBTL 2.8.2.1. BM (Központ) 315.
- ⁷⁸ ÁBTL 2.8.2.2. – illetmény – D-187.; ÁBTL 2.8.1. A belügyminiszter-helyettes 03494. számú parancsa, 1957. október 21. 578. d.
- ⁷⁹ ÁBTL 2.8.1. BM (Központ) 1101.
- ⁸⁰ ÁBTL 2.8.2.2. – illetmény – „73 alezr”.
- ⁸¹ ÁBTL 2.8.1. BM (Központ) 6217.
- ⁸² ÁBTL 2.8.1. A belügyminiszter-helyettes 33. számú parancsa, 1962. január 26. 587. d.
- ⁸³ ÁBTL 2.8.1. A belügyminiszter-helyettesének 190. számú parancsa, 1961. június 2. 585. d.
- ⁸⁴ ÁBTL 2.8.1. BM (Központ) 5908., valamint uo. a belügyminiszter-helyettes 93. számú parancsa, 1962. március 31. 587. d. és uo. a belügyminiszter 996. számú parancsa, 1962. augusztus 17. 587. d.
- ⁸⁵ ÁBTL 2.8.1. A belügyminiszter-helyettes 359. számú parancsa, 1962. szeptember 14. 587. d.
- ⁸⁶ ÁBTL 2.8.1. BM (Központ) 1453. Minősítő lap. 1958. április 14.
- ⁸⁷ ÁBTL 2.8.1. BM (Központ) 4822.
- ⁸⁸ ÁBTL 2.8.1. A belügyminiszter-helyettes 208. számú parancsa, 1958. január 22. 579. d.
- ⁸⁹ ÁBTL 2.8.1. BM (Központ) 1453.
- ⁹⁰ ÁBTL 2.8.1. A belügyminiszter-helyettes 208. számú parancsa, 1958. január 22. 579. d.
- ⁹¹ ÁBTL 2.8.1. BM (Központ) 11145.
- ⁹² ÁBTL 2.8.1. A belügyminiszter-helyettes 208. számú parancsa, 1958. január 22. 579. d.
- ⁹³ ÁBTL 2.8.1. BM (Központ) 11361.; uo. A belügyminiszter-helyettes 309. számú parancsa, 1962. augusztus 31. 587. d.
- ⁹⁴ ÁBTL 2.8.1. A belügyminiszter-helyettes 310. számú parancsa, 1962. augusztus 31. 587. d.
- ⁹⁵ ÁBTL 2.8.1. BM (Pest megye) H/P-86.
- ⁹⁶ ÁBTL 2.8.1. A belügyminiszter-helyettes 33. számú parancsa, 1962. január 26. 587. d.
- ⁹⁷ ÁBTL 2.8.1. A belügyminiszter-helyettes 18. számú parancsa, 1962. január 20. 587. d.
- ⁹⁸ A pártállam útlevél-politikáját, az általános és a jogi szabályozást, az úti okmányok fajtáit, illetve a határforgalom ellenőrzésének változásait kimerítően tárgyalja a Bencsik Péter és Nagy György által már több alkalommal idézett kötet.
- ⁹⁹ MOL XIX-A-83-a-18/5-1957. A Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány 3115/1957. sz. határozata a hivatalos külföldi utazások engedélyezéséről, 1957. március 4.
- ¹⁰⁰ MOL 276. f. 54. cs. 53. ö. e. Jegyzőkönyv a Titkárság 1949. július 13-i üléséről. A Magyar Dolgozók Pártja Központi Bizottsága Titkársága 1949. július 13-án hozott határozata alapján alakult meg az ekkor még Külföldi Kapcsolatok Bizottsága néven nevezett testület. Ez egy koordináló, felülvizsgáló, hetente ülésező testület volt, amely a mindenkorai kül- és belpolitikai helyzetnek megfelelően irányelveket állapított meg, és a ki- és beutazások állambiztonsági szabályozását végezte. Tagjai a Külügyminisztérium, a BM Útlevél Osztály vezetője és a Belügyminisztérium illetékes elhárító szervének vezetői voltak.
- ¹⁰¹ MOL XIX-A-83-a-18/5-1957. A Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány 3115/1957. sz. határozata a hivatalos külföldi utazások engedélyezéséről, 1957. március 4.
- ¹⁰² Az MSZMP Ideiglenes Intéző Bizottsága 1957. április 30-ai ülésének jegyzőkönyve. Baráth–Feitl (szerk.), 1993: 182. MOL JGY, XIX-A-83/1957. 4. d. A felülvizsgáló bizottság működését Münnich Ferenc a saját hatáskörében hozott 3191/1957. sz. kormányhatározattal szüntette meg 1957. április 24-ei hatállyal. E döntését május 8-án a 3198/1957. sz. határozattal saját maga helyezte hatályon kívül. Uo. 6. d. Lásd még MOL 288. f. 5. cs. 205. ö. e. Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1960. október 18-i üléséről.
- ¹⁰³ MOL XIX-B-1-z-10-140/2-1958. január 30.
- ¹⁰⁴ Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye, 1958, 1959: 309–310. MOL XIX-B-1-az 35. d. Tatai József, a BM KEOKH Útlevél Osztálya vezetőjének jelentése a külföldi állampolgárok bejelentkezési kötelezettsége, és a népi demokratikus országok állampolgárainak jelentkezési kötelezettsége tárgyában, 1957. szeptember 6. Uo. A belügyminiszter I. helyettese 4. számú utasítása a külföldiek ki- és bejelentkezésére vonatkozó feladatok tárgyában, 1958. január 15.
- ¹⁰⁵ Bencsik–Nagy, 2005: 54.

¹⁰⁶ *TRHGY*, 1958. Az MSZMP visszahonosítási törekvéseit, amnesztiarendeleiteit nem kívánom részletesen elemezni. Röviden annyit, hogy a kormány és főleg a Belügyminisztérium nem erőltette és nem is biztatta a menekülteket a hazatérésre, annak ellenére, hogy a hazai propagandagépezet ezt sulykolta a magyarországi közvéleménynek. Erről bővebben Szabó, 2007: 187–213.

¹⁰⁷ MOL XIX-B-1-az 30. d. A belügyminiszter 3. számú utasítása a hazatérési engedélyt kérők kérelmeinek felülvizsgálatára létrehozott bizottságról, 1957. április 13.

¹⁰⁸ MOL XIX-B-1-az 35. d. A belügyminiszter, a külügyminiszter, a honvédelmi miniszter, az igazságügy-miniszter és a Legfőbb Ügyész 10. számú együttes utasítása a jogellenesen külföldre távozott és közkegyelemben nem részesíthető személyekkel szemben követendő eljárásról, 1958. november 7.

¹⁰⁹ MOL XIX-B-1-az 39. d. A belügyminiszter 4. számú parancsa a legális csatornák átfogására, 1959. március 3.

¹¹⁰ MOL XIX-B-1-az 39. d. A belügyminiszter utasítása a BM dolgozók útlevél ügyeinek intézéséről, 1959. február 13.

¹¹¹ MOL XIX-B-1-z 10-59/3/1959. 12. d. A BM Kollégium 1959. március 26-án tartott ülésének jegyzőkönyve. A BM KEOKH Útlevel Osztály munkájáról készített jelentés kollégiumi vitája során Tatai József osztályvezető beszámolt a „protektiókról”, arról, hogy volt olyan nap, amikor 50 soron kívüli ügyet kellett elintézniük, egy hét alatt hozzávetőleg 500-at. Hivatkozott a szovjet tanácsadókra, akik azt javasolták, hogy csak írásbeli kérelmeket fogadjanak el, szóbeli utasításra ne adjanak ki útlevelet.

¹¹² MOL XIX-B-1-az 39. d. A belügyminiszter utasítása a BM dolgozók útlevél ügyeinek intézéséről, 1959. február 13.

¹¹³ MOL XIX-B-1-az 39. d. A BM Titkárság feljegyzése a belügyminiszter 3. számú utasításának végrehajtására, 1959. március 16.

¹¹⁴ MOL XIX-B-1-r-1992-(550/5)-1959. 36. d. A BRFK főkapitány-helyettesének 13. számú utasítása, 1959. július 10. A BRFK Politikai Nyomozó Osztály II. alosztálya volt felelős a Budapestre rokonlátogatásra beutazó nyugati és jugoszláv állampolgárok és szállásadók operatív ellenőrzéséért. Az V. alosztály a Budapesten lévő egyházi személyekhez, orvosokhoz, középiskolai tanárokhoz, tanácsi dolgozókhoz hivatalos céllal beutazó nyugati és jugoszláv állampolgárok operatív ellenőrzéséért felelt.

¹¹⁵ MOL XIX-B-1-ai 12. d. Kossa István közlekedés- és postaügyi miniszter levele Biszku Béla belügyminiszternek, 1960. március 29.; uo. Perényi Gyula és Tatai József levele Biszku Béla belügyminiszternek, 1960. április 5.

¹¹⁶ MOL XIX-B-1-az 51. d. A belügyminiszter-helyettes 005. számú parancsa a legális behatolási csatornák átfogásával kapcsolatos belügyi feladatokra, 1962. március 26.

¹¹⁷ Ugyanakkor az előterjesztés azt állapította meg, hogy a hivatalos utazások elutasítása általában helyesnek bizonyult, mert a javaslattevő szerv vezetője és a Belügyminisztérium között ritkán fordult elő véleményeltérés. 1960 januárja és júliusa között a kapitalista országok felé irányuló hivatalos utazási kérelmek mindössze 1,1 %-a, míg a Szovjetunióba és a többi szocialista országba hivatalos céllal beutazni kívánók kérelmének mindössze 0,35%-a került elutasításra. A nyugati országok felé történő magánjellegű utazások esetében azonban ez az arány már 38%-ot tett ki. A javaslat ezt azzal magyarázta, hogy az elutasított kérelmezők túlnyomó része a forradalom leverését követően disszidált hozzátartozói meglátogatása céljából kérte az utazás engedélyezését, s ez már önmagában okot adott az elutasításra. MOL XIX-B-1-z-10-60/10-1960. Előterjesztés a Magyar Népköztársaság útlevél- és vízumrendszerének néhány kérdéséről, 1960. szeptember 2.

¹¹⁸ MOL XIX-B-1-z 10-59/3/1959. Jegyzőkönyv a BM Kollégium 1959. március 26-i üléséről. A felelősség kérdése már egy évvel korábban egy BM Kollégiumi vita során felmerült. Biszku Béla belügyminiszter az állami szervek felelősségéről beszélt. Javasolta, hogy ha valaki nem tért haza nyugati útvjáról, akkor a javaslattevő szervet felelősségre kell vonni. Erre a vizsgált korszakban többször történt utalás, de nem találtam a kérdés szabályozására vonatkozó dokumentumot.

¹¹⁹ MOL XIX-B-1-z-10-60/10-1960. Előterjesztés a Magyar Népköztársaság útlevél- és vízumrendszerének néhány kérdéséről, 1960. szeptember 2. A PB-határozat nem részletezte a bizottság feladatait, illetve annak összetételét, de az előterjesztés igen. Eszerint a bizottság feladata az operatív osztályok által elutasításra javasolt személyek, valamint a KEOKH és Útlevel Osztály elutasító határozata ellen beadott fellebbezések felülvizsgálása volt. Tagjai a BM Titkárság (Ellenőrzési Osztály), a BM II/2. Osztály (kémelhárítás), a KEOKH és Útlevel Osztály vezetőinek megbízott képviselője, az elutasító operatív osztály vezetőjének képviselője, valamint annak az illetékes alosztálynak a vezetője volt, akinek a területén az elutasítás történt.

¹²⁰ MOL 288. f. 5. cs. 205. ö. e. A Politikai Bizottság határozata a Magyar Népköztársaság útlevél- és vízumrendszerének néhány kérdéséről, 1960. október 18. Közli Németh, 1993: 42–65.

¹²¹ MOL XIX-B-1-z-10-60/10-1960. 15. d. A BM KEOKH Útlevelosztály parancstervezete. D. n. Egy 1960-ban készült parancstervezet szerint a KEOKH-nak kellett megszervezni a kompromittált külföldi állampolgárok nyilvántartását. Korábban valamennyi beadott vízumkérelmet az operatív nyilvántartóban ellenőrizte a KEOKH, és az operatív osztályok véleményét is kikérték. Ez hosszadalmas és gyakran felesleges eljárás volt, mivel a

lepriorált személyek között mindössze 1:400-hoz volt azok aránya, akikre a nyilvántartásban kompromittáló adatot találtak.

¹²² MOL XIX-B-1-z-10-60/10-1960. Előterjesztés a Magyar Népköztársaság útlevél- és vízumrendszerének néhány kérdéséről, 1960. szeptember 2. Az IBUSZ-nak a nyugati utazási irodákkal – az MSZMP KB Külügyi Osztálya, a Külügy- és a Belügyminisztérium irányelvi figyelembevételével – kötött 1961. március 15-i egyezménye alapján az „eredeti” külföldi állampolgárok és az 1943 előtt nyugatra emigrált volt magyar állampolgárok részére turisztikai céllal a beutazást a nyugati országokban lévő magyar külképviseletek 24 órán belül saját hatáskörben engedélyezhették. (A turista-beutazások ügyintézésének meggyorsításánál elsődleges szempont a devizabevétel növelése volt, ezért a követségek részére az operatív nyilvántartás alapján „Fekete könyvet” adtak ki, melyben azok a külföldiek szerepeltek, akik beutazása nem volt kívánatos.)

¹²³ MOL 288. f. 5. cs. 221. ö. e. Jegyzőkönyv a PB 1961. február 7-én tartott üléséről. Javaslat a Politikai Bizottsághoz az idegenforgalom növekedésével kapcsolatos ellenséges aknamunka korlátozására teendő néhány intézkedésre, 1961. január 24. Bővebben Krahulcsán, 2008.

¹²⁴ ÁBTL 4.2. 10-1513/1962. 10. d. A BM Titkárság vezetője körlevele az átszervezés során kialakított elnevezésekről és számozásokról, 1962. augusztus 29.

Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

- 1.4. Államvédelmi Hatóság iratai (ÁVH)
- 1.6. BM Politikai Nyomozó Főosztály iratai
- 2.1. A volt Zárt irattár levéltári anyaga
- 2.8.1. Állambiztonsági szervek nyílt állományú alkalmazottainak iratai
 - BM (Központ) 1101 Rostás Tivadar
 - BM (Központ) 1447 Fogarasi Károly.
 - BM (Központ) 1453 Forgács Andor
 - BM (Központ) 4822 Sándor Miklós
 - BM (Központ) 5908 Turcsán József
 - BM (Központ) 6217 Víg Lajos
 - BM (Központ) 11145 Vicze Károly
 - BM (Központ) 11361 Jung Boriszné
 - BM (Pest megye) H/P-86 Koch Béla, dr.
- 2.8.2. Állambiztonsági szervek titkos és szigorúan titkos állományú beosztottainak iratai

2.8.2.1. BM III/I. Csoportfőnökség titkos és szigorúan titkos állományú beosztottainak iratai

BM (Központ) 315 Lakatos Emil, dr.

2.8.2.2. BM III/II. Csoportfőnökség titkos és szigorúan titkos állományú beosztottainak iratai

illetmény – D-187 Szikra Mihály

illetmény – „73 alezr” Kékes Pál

4.1. Állambiztonsági munkához készült háttéranyagok (A-anyag)

A-3016/14.

Nagy László: *Legális csatornák operatív ellenőrzése*. I. kötet. Budapest, BM Tanulmányi és Módszertani Osztály, 1963.

4.2. Parancsgyűjtemény

Magyar Országos Levéltár (MOL)

XIX-A-83-a Minisztertanács. Jegyzőkönyvek és mellékleteik, 1944–1990

XIX-A-83-b Minisztertanács. Előterjesztések és határozatok, (1952) 1953–1989

XIX-B-1-j Belügyminisztérium. Közrendészeti Főosztály, 1945–1963

XIX-B-1-r Belügyminisztérium. Elnöki főosztály, 1945–1950

XIX-B-1-z Belügyminisztérium. Kollégiumi iratok, 1951–1988

XIX-B-1-ai Belügyminisztérium. Miniszteri Titkárság, 1957–1990

XIX-B-1-au Belügyminisztérium. BM M és Szervezési Csoportfőnökség Szervezési Osztály, 1950–1990

XIX-B-1-az Belügyminiszteri belső normák gyűjteménye

M-KS 276. f. MDP jegyzőkönyvek

53. cs. Politikai Bizottság

54. cs. Titkárság

84. cs. Államvédelmi Bizottság

96. cs. Adminisztratív Osztály

M-KS 288. f. MSZMP jegyzőkönyvek

5. cs. Politikai Bizottság

7. cs. Titkárság

Nyomtatásban megjelent források

Baráth–Feitl (szerk.), 1993

Az MSZMP Ideiglenes Intéző Bizottsága 1957. április 30-ai ülésének jegyzőkönyve. In *Az MSZMP ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei*. III. köt. Szerkesztették: Baráth Magdolna és Feitl István. Budapest, Intera Rt.

Gyarmati – S. Varga (szerk.), 2005

A Belügyminisztérium Kollégiumának 1955. november 11-i ülése. In *A Belügyminisztérium Kollégiumának ülései 1953–1956*. Második kötet. Összeállította, a jegyzeteket készítette és a bevezető tanulmányt írta Kajári Erzsébet. Szerkesztette Gyarmati György és S. Varga Katalin. Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára.

Krahulcsán–Müller (szerk.), 2009

A politikai rendészeti osztályok, 1945–1946. Dokumentumok a magyar politikai rendőrség történetéből 1. Szerkesztette: Krahulcsán Zsolt és Müller Rolf. Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – L'Harmattan Kiadó.

Németh, 1993

Németh Jánosné: Az idegenforgalom és az emigráció kérdése az MSZMP Politikai Bizottsága előtt 1960-ban. *Levéltári Szemle*, 2. sz.

TRHGY, 1955

Törvények és Rendelet Hivatalos Gyűjteménye, 1954. Közzéteszi az Igazságügyminisztérium közreműködésével a Minisztertanács Titkársága. Budapest.

TRHGY, 1958

Törvények és Rendelet Hivatalos Gyűjteménye, 1957. Közzéteszi az Igazságügyminisztérium közreműködésével a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány Titkársága. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

TRHGY, 1962

Törvények és Rendelet Hivatalos Gyűjteménye, 1961. Közzéteszi az Igazságügyminisztérium közreműködésével a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány Titkársága. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

Hivatkozott irodalom

Cseh, 1999

Cseh Gergő Bendegúz: A magyarországi állambiztonsági szervek intézménytörténeti vázlata, 1945–1990. In *Terzor 1. A Történeti Hivatal Évkönyve, 1999*. Szerkesztette: Gyarmati György. Budapest, Történeti Hivatal.

Cserényi-Zsitnyányi, 2009

Cserényi-Zsitnyányi Ildikó: Az Államvédelmi Hatóság szervezeti változásai, 1950–1953. *Betekintő*, 2. sz. http://www.betekinto.hu/2009_2_cserenyi_zsitnyanyi (utolsó letöltés: 2011. február 5.)

Bencsik–Nagy, 2005

Bencsik Péter – Nagy György: *A magyar úti okmányok története, 1945–1989*. Budapest, Tipico Design Kft.

Fekete (kézirat)

Fekete Edit Balázs Józsefről készített életrajza. In *Archontológia, 1953–1956*. Kézirat.

Gábor, 1998

Gábor Róbert: *Az igazi szociáldemokrácia. Küzdelem a fasizmus és a kommunizmus ellen, 1944–1948*. Budapest, Századvég Kiadó.

Huszár, 2003

Huszár Tibor: *Kádár János politikai életrajza*. 2. kötet. Budapest, Szabad Tér Kiadó – Kossuth Kiadó.

Krahulcsán, 2008

Krahulcsán Zsolt: A nemzetközi kapcsolatok állambiztonsági szabályozása (1961–1965), *Betekintő*, 2. sz. http://www.betekinto.hu/2008_2_krahulcsan (utolsó letöltés: 2011. június 4.)

Öry, 2001

Öry Károly: A Belügyminisztérium és szervei az egypárti diktatúrától az 1956-os forradalomig. In *Fejezetek a Belügyminisztérium történetéből, 1948–1956*. Budapest, BM Kiadó.

Szabó, 2007

Szabó Juliet: „...s várja eltévedt fiait is.” Az MSZMP repatriálási és hazalátogatási politikája 1956 és 1963 között. *Múltunk*, 1. sz.

Tabajdi–Ungváry, 2008

Tabajdi Gábor – Ungváry Krisztián: *Elhallgatott múlt. A pártállam és a belügy. A politikai rendőrség működése Magyarországon, 1956–1990*. Budapest, 1956-os Intézet – Corvina Kiadó.

Wetzel, 2009

Wetzel Tamás: A magyar migrációs jog története. *Iustum Aequum Salutare*, V. évf. 2. sz.

A vizsgálótiszt küzdelmei

Balogh Zoltán alhadnagy és a Biksza-gyilkosság utáni nyomozások

1956. december 10-én Gyón községben meggyilkolták Biksza Miklóst, az MSZMP dabasi járási ideiglenes intéző bizottságának a vezetőjét. A nyomozást – szovjet felügyelet mellett – a Pest megyei rendőr-főkapitányság kezdte meg, ám végül az ORFK Politikai Nyomozó Főosztály Vizsgálati Osztálya folytatta le. Balla Pál és három társa, Lakos Pál, Sziráki Mihály és Miloszerni Pál ügye innen került a Pest Megyei Ügyészségre, majd a megyei bíróságra. A központi vizsgálók rendelték el körözést a szökésben lévő Kövecses Ferenc (ő lőtte le Biksztát), Lakos János és Harmincz István ellen is. Az ellenük, illetve a többi gyóni „ellenforradalmár” elleni nyomozást azonban 1957 februárjától már a területileg illetékes megyei politikai vizsgálati csoport (később alosztály) végezte.¹ Ezt követően a Biksza-gyilkossággal kapcsolatos nyomozásokat majdnem egy éven keresztül Balogh Zoltán alhadnagy folytatta le.

Balogh Zoltán 1933-ban született Debrecenben. Önéletrajza szerint apja nyolcgyermekes uradalmi cseléd és köztisztasági kocsis volt, majd 1945 után 15 kataszteri hold juttatott földön gazdálkodott egészen 1949-ig, a tsz-be való belépéséig. Balogh is ekkor került a debreceni Vörös Csillag Tsz-be, majd a következő évben a debreceni gépállomás dolgozója lett. 1951 augusztusában a párt javaslatára került be a szakérettségis kollégiumba, egy év múlva sikeresen leérettségizett, egyben felvételt nyert a szegedi tudományegyetem állam- és jogtudományi karára.² Az egyetem elvégzését követően az államvédelemhez került: 1956. július 1-jén – államvédelmi alhadnagyi rendfokozatban – a BM Szabolcs-Szatmár Megyei Főosztályára nevezték ki operatív beosztottnak, ahol július 30-ával vizsgálónak osztották be.³ (Szolgálati adatlapja szerint előbb a Pest Megyei Főosztályra helyezték, majd két hét múlva került Szabolcs-Szatmár megyébe segédvizsgálónak.⁴) Október 29-én, több államvédelmi társaságában a Szovjetunióba távozott, ahonnan november 4-én tért vissza. November 30-án azonban elbocsátották.⁵ (Adatlapja szerint erre november 15-én, önéletrajza szerint november 16-án került sor, de december 31-ig kapta a fizetését.) 1957. január 15-ével – rendőrnemzeti alhadnagyként – a Pest Megyei Rendőr-főkapitányság Politikai Nyomozó Osztályára nevezték ki, ahol február 1-jén vizsgálónak osztották be.⁶ (A kinevezés dátumát utólag január 1-jére módosították,⁷ ez az időpont szerepel a szolgálati lapján is. Megjegyzem, egy 1957. szeptemberi, kitüntetésére tett javaslat indoklásában az szerepel, hogy Balogh már november közepén a Pest megyei főkapitányság állományába került.⁸)

1.

Balogh Zoltánnak a Pest megyei vizsgálati alosztályon eltöltött egy évét majdnem teljes egészében kitöltötte a Biksza-gyilkossággal összefüggő nyomozómunka. Már 1957 februárjában és márciusában ő hallgatta ki Kalmár Lászlót,⁹ ám az ezzel kapcsolatos első nagyobb feladata a Harmincz István elleni vizsgálat lefolytatása volt. A Biksza Miklós párttitkár által 1956. december 10-én meglőtt, a kecskeméti katonai kórházba szállított és ott másnap kihallgatott, december 30-án szabályosan elbocsátott Harmincz István három hónapnyi bujkálás után, 1957. április 4-én önként jelentkezett a Pest Megyei Ügyészségen, ahol elrendelték az előzetes letartóztatását.¹⁰ Ügye szinte azonnal átkerült a rendőrségre, ugyanis a gyóni férfit április 5-én nemcsak az ügyészségen, hanem a politikai nyomozó osztályon is kihallgatták (utóbbi helyen másnap még egyszer). Feltűnő, hogy amíg az ügyész kizárólag az 1956. december 10-én történetekre volt kíváncsi, addig a rendőrségen erről alig esett szó (csak életrajzának ismertetésekor említette meg röviden a nap eseményeit), ellenben részletesen be kellett számolnia a nemzetőri

ténykedéséről, kezdve az október 28-i népgyűlésről, ahol a helyi nemzeti bizottság és a nemzetőrség megalakításáról döntöttek.¹¹ A megyei vizsgálati csoport azonban csak április 8-án hozott hivatalosan is határozatot a nyomozás elrendeléséről.¹² Az iratok tanúsága szerint az esettel kezdettől fogva Balogh alhadnagy foglalkozott.

Az ügyészség április 9-én kelt, feltehetően ezen a napon át is küldött nyomozati utasítása – annak ellenére, hogy az előzetes letartóztatás csak május 5-én járt le – alig másfél hetet adott a vizsgálat befejezésére. Ráadásul nemcsak Harmincz szerepének a tisztázását írta elő, hanem április 20-ig az esettel kapcsolatban eddig még felelősségre nem vont személyek (a párttitkár bántalmazásában állítólag részt vett Cseh Ferenc, Sinkó Pál és egy ezüsthajú nő, állítólag Takács Ferencné, valamint a pisztolyt magához vevő, majd azt Kövecsesnek átadó Kaszala Ferenc) elleni eljárást is le kellett folytatni.¹³ A politikai vizsgálati csoport „az ügy bonyolultságánál és a tisztázatlan kérdések sokaságánál fogva” kevésnek tartotta a rendelkezésre álló időt, így annak meghosszabbítását kérte.¹⁴ Az erre vonatkozó átirat április 15-én kelt, az eltelt időben azonban – legalábbis a fennmaradt dokumentumok alapján – semmilyen egyéb, konkrét lépést nem tettek a vizsgálók. Bozóki István megyei ügyész éppen arra hivatkozva nem engedélyezte a határidő meghosszabbítását, hogy semmilyen érdemi nyomozati cselekmény nem történt (mint láttuk, ez csak április 9-e utánra igaz), pedig az eset fontosságára és sürgősségére írásban és szóban is felhívta a főkapitányság figyelmét. Bozóki felszólította Fehér István vizsgálati csoportvezetőt, hogy „az idő rövidségére tekintettel” (már csak két nap állt a vizsgálók rendelkezésére!) még több nyomozót állítson az ügyre, és ha szükséges, a főkapitánytól kérjen segítséget. (Megígérte, hogy ő is beszél vele az ügy érdekében.¹⁵)

A vizsgálati csoport végül a kitűzött határidő után látott hozzá az érdemi munkának. Balogh Zoltán április 20-án ismét kihallgatta Harmincz Istvánt. A kérdések iránya hasonló volt, mint az április 5-i és 6-i rendőrségi kihallgatásai során, és így folytatódott a következő, három nappal későbbi vallatása is, ám ekkor már részletesen kifaggatták a Biksza-gyilkosság körülményeiről is.¹⁶ Ezt követően 23 tanút hallgattak meg (csak április 24-én tizenhatot, május 3-án pedig hatot), a jelek szerint azonban a munka dandárját nem Balogh alhadnagy végezte, ugyanis mindössze két tanút kérdezett ki, illetve az egyiket a gyanúsítottal szembesítette. A jegyzőkönyvek arról árulkodnak, hogy a tanúktól – Harminczcal ellentétben – sokkal kevésbé a gyóni fegyveres „ellenforradalmárok”, azaz a nemzetőrök október 23-ától a december 4-i végleges lefegyverzésig terjedő időszakban elkövetett cselekedeteiről, hanem december 10-éről érdeklődtek. Az április 24-én meghallgatott 16 személyt például kizárólag Biksza Miklós meggyilkolásának a körülményeiről kérdezték ki, ráadásul alig volt közöttük olyan, akit a korábban már lefolytatott eljárások során ne idéztek volna be (akár többször is) tanúként. Minden bizonnyal a rendelkezésre álló kevés idő ösztökélhette arra a vizsgálókat, hogy biztosra menjenek, azaz rövid idő alatt kellett eredményt produkálniuk, így a már „kipróbált” tanúkkal igyekeztek terhelő adatokat szerezni Harmincz Istvánra. Tevékenységük azonban ezzel együtt is pót-cselekvésnek értelmezhető.

Az egyetlen új információval az éppen Balogh Zoltán által kihallgatott Opczki János szolgált. Már a Balla Pál és társai elleni eljárásban a hatóságok tudomására jutott Kövecses Ferencnek a nemzetőrség első lefegyverzése kapcsán tett kijelentése, miszerint elintézi Bikszát, ha még egyszer Gyónra jön. Ezt a fenyegetőzés a megtorlás folyamatában a december 10-i gyilkosság bejelentésévé vált. Az április 9-i nyomozati utasítás előírta, hogy a vizsgálat állapítsa meg, vajon Harmincz István jelen volt-e, amikor Kövecses a fenti kijelentést tette. A korábbi eljárásokhoz hasonlóan azonban a vizsgálók kezdetben csak olyan tanúkat találtak, akik hallomásból tudtak a dolgról.¹⁷ Két nap múlva azonban a hatóságoknak sikerült közvetlen szemtanút is találniuk: Opczki János elmondta, hogy a nemzetőrség feloszlata után jelen volt, amikor Kövecses több nemzetőr társaságában Biksza elintézéséről beszél, amit a szintén jelen lévő Harmincz Istvánnak is hallania kellett.¹⁸ Kettejük szembesítésén azonban Harmincz tagadta ezt.¹⁹ Mint ahogy nem emlékezett az epizódra a nemzetőrség parancsnoka, Bakonyi János, és az Opczki által említett másik állítólagos szem- és fültanú, Horváth János sem.²⁰

Balogh Zoltán május 6-án befejezettnak nyilvánította a nyomozást. Az erről szóló határozatból úgy tűnik, Harmincz István ellen nemzetőri tevékenysége miatt indult eljárás. A szöveg szerint a gyóni nemzetőrséget kétszer is feloszlatták, de az „továbbra is működni akart”. Működését végül a karhatalom tette lehetetlenné, vezetőit őrizetbe vették és felelősségre vonták. Megjegyzem, ez utóbbinak nem találtam nyomát, ám most nem is ez a lényeges, hanem Balogh alhadnagy csúsztatása: a szöveget figyelmesen olvasva ugyanis kiderül, hogy a második feloszlatus a karhatalomhoz köthető, tehát a nemzetőrség csak az első feloszlatus után működött tovább – a gyakorlatilag nem létező rendőrség helyett látta el a rendfenntartás feladatát. Balogh célja persze nem a valóság feltárása, hanem egy, a hatalmához görcsösen ragaszkodó ellenforradalmi fegyveres csoport megalkotása volt: a fenti megfogalmazás ennek a célnak tökéletesen megfelelt. A határozat később is kizárólag az első feloszlatus utáni helyzetről beszél: a nemzetőrök, így Harmincz is, gyűlöletet érzett a feloszlatus a szovjet katonák társaságában végrehajtó Biksza Miklós ellen. Kövecses Ferenc nyíltan hangoztatta is, hogy el fogja intézni a párttitkárt. Kijelentését a nemzetőrök jelenlétében tette, így azt hallania kellett az ott lévő Harmincz Istvánnak is. Ő azonban – az Opczkival történő szembesítése során – tagadta ezt. Ennek azt kellett bizonyítania, hogy Harmincz előre megfontolt gyilkossági szándékkal támadt Bikszára, amiben csupán a párttitkár lövése (amitől eszméletlen állapotba került) akadályozta meg. Az alhadnagy meg volt győződve arról, hogy Harmincz csupán az ügyvédje kioktatása folytán tagadja a gyilkossági szándékot.

A határozat tulajdonképpen indoklása gyakorlatilag Balogh Zoltán vizsgálói kudarcának félreérthetetlen beismerése: „Mivel az ügyben egyszer már folyt nyomozás és bírói eljárás, a tanúk tudnak mindent jól, mi a fontos és mi a veszélyes [a] terheltekre nézve.” Emellett az is „teljesen megnehezíti a további nyomozást”, hogy „a szervezők és fő cselekvők” közül csak Harmincz került őrizetbe, a többiek kivonták magukat az eljárás alól. Harmincz bűnösségét – „a részletektől eltekintve” – így is bizonyítottnak látta, ezért nyilvánította befejezettnak a nyomozást.²¹ (Megjegyzem, a határozaton nem szerepel az ügyész egyetértő aláírása.)

Balogh alhadnagy május 6-ára datálva részletes összefoglalót is készített az ügyben, melynek végén a megyei ügyészt okolta a hiányos végeredményért, mondván, az hiába adott szóban 5 nap haladékot a vizsgálat befejezésére, „a törvényben előírt nyomozati időre lett volna szükség ahhoz, hogy elfogadható módon megnyugtató eredményre juthassak a vizsgálattal”.²² A politikai vizsgálati csoport mindenestre három nap múlva újabb kísérletet tett arra, hogy az ügyészség biztosítsa számukra a törvényben előírt két hónapot az eljárás befejezéséhez. Mint írták, az ügy „rendkívül bonyolult és fontos, alapos munkát igényel”, amire a korábban adott idő nem volt elég, így (mintha a három nappal korábbi határozat meg sem született volna!) nem tudják befejezettnak nyilvánítani a nyomozást. Ehhez szükséges lenne újabb tanúkat meghallgatni, „valamint a már kihallgatott tanúkat újra beidézni, mert azok a rossz emlékezőtehetségükre hivatkoztak. Így érdemben eddig kihallgatni nem lehetett őket.” (Arra vonatkozóan nincs utalás a szövegben, hogy a tanúk mitől fognak jobban emlékezni ezután, bár az „érdemi” kihallgatásra tett megjegyzés sokat sejtet.) Kérésük elutasítása esetén csak hiányosan tudják az ügyet átadni, „ami rossz fényt vet úgy a rendőrségi, mint az ügyészi munkára”. A vádhatóságnál pár napig jegelték a kérelmet, majd (a rajta szereplő pecsét szerint) május 13-án Bozóki István ügyész meghosszabbította a nyomozás határidejét, igaz, nem a kért június 4-ig, hanem – május 14-ig!²³ A rendőrségnek nem maradt több lehetősége: Balogh még aznap ismertette az ügy iratait Harmincz Istvánnal, e napi dátummal látta el a fent említett összefoglaló jelentést, majd másnap a terhelteket és az iratokat átadták az ügyészségnek.²⁴

Az 1957. május 6-i, illetve a változatlan szövegű, immáron fejléccel, szigorúan titkos minősítéssel ellátott május 13-i összefoglaló jelentés Harmincz István cselekedeteit az 1956. december 10-i eseményekről a korábbi, Balla Pál és három társa elleni eljárás során megalkotott történetbe helyezi. A szöveg mindjárt annak megállapításával kezdődik, hogy Biksza Miklós „kerületi” (!) párttitkárt már 1956. november 9-e, vagyis a nemzetőrség első feloszlatusa óta meg akarták gyilkolni. Elsősorban Kövecses Ferenc kívánta elintézni, amint azt még azon a napon a nemzetőrség több tagja, köztük Harmincz István előtt kijelentette. Harmincz tehát e naptól kezdve „tudatában volt”

Kövecses gyilkossági szándékának. A megállapítás azonban még a jelentés szerint sem áll szilárd lábakon, hiszen Balogh Zoltán kénytelen volt megjegyezni, hogy a 24 kihallgatott tanú közül mindössze kettő, a november 9-i esetről jelenlévők közül pedig mindössze egy vallomása támasztotta alá ezt a verziót. Megjegyzése mindenesetre tisztán megmutatja, hogy a vizsgálat milyen, előzetesen konstruált történetet kívánt igazolni, mihez keresett bizonyítékokat.

December 10-én a tanácsházán Harmincz értesült arról, hogy Biksa ismét Gyónon van, és hogy mi célból érkezett. „A kihallgatások szerint és a valóság szerint is” a jelenlévőkkel megbeszélték, hogy megakadályozzák a nemzeti bizottság feloszlását és (az ismét csak annak elnökeként titulált) D. Szabó Károly leváltását. Emellett szóba került Biksa szerepe a nemzetőrség lefegyverzésében is, hogy milyen szégyent hozott a falura, így aztán „a gyűlölet vele szemben újra feléledt”. Az ott lévők e megbeszélés során arra a következtetésre jutottak, hogy nekik is ott a helyük a tanácskozáson, és bementek a tárgyalásnak helyet adó szobába. Harmincz tehát nem egy előre megbeszélte terv alapján, hívásra érkezett a tanácsházára, hanem a helyszínen éledt fel a párttitkárral szembeni gyűlölet. A politikai rendőrség által alkotott elbeszélésben persze az események nem bontakozhattak ki spontán módon, mintegy a tárgyalóteremben eluralkodott hangulat hatására. Már maga a „megbeszélés” kifejezés is arra utal, hogy nem spontán beszivárgásról, hanem mégiscsak valamilyen módon szervezett akcióról volt szó, amelynek a célját illetően az összefoglaló nem hagy semmi kétséget.

„A betódult embersokaság a tárgyalók körül helyezkedett el, mint ahogy azt jól képzett katonák szokták, ha az ellenséget le akarják fegyverezni” – ezzel, továbbá a harcászati nyelvezetre utaló kifejezésekkel a jelentés azt sugallja, hogy itt a lefegyverzett nemzetőrök, mint az ellenforradalom kiképzett katonái, szervezeten léptek fel a törvényes rendet képviselő kommunista funkcionáriussal szemben. Az emberek ugyanis a szomszéd szobából nem egyszerűen bementek, vagy akár betódultak, hanem ott „elhelyezkedtek”, mondhatni, harcászati állást vettek fel, amivel megakasztották a tárgyalások menetét – nyilvánvalóan ez is volt a szándékuk. (A hadászati kifejezések használata egyébként párhuzamot mutat egy, pár nappal az eset után készült, orosz nyelvből fordított, Balla Pál és társai vizsgálati anyagában található különjelentéssel, amelyet Balognak is ismernie kellett – feltehetően az is volt a forrás.²⁵) A jelenlévők közül többen is felszólaltak, „Biksa ellen uszítottak”, az emberek zúgolódtak, kiabáltak, amiből „zűrzavar, féktelen harag és Biksa iránti gyűlölet alakult ki”.

Az elbeszélés itt éles váltással nézőpontot (és stílust) vált, a tulajdonképpeni történet megakad: Balogh alhadnagy arról kezd értekezni, hogy Gyónon is Harmincz Istvánt és társait teszik felelőssé a történetekért és a falun esett szégyenért. Ennek említése arra utal, amire egyébként a megtorlás iratai alapján is következtetni lehet, hogy a gyilkosság kapcsán Gyón kollektív bűnössége tételeződik. A vonatkozó, többszörösen mellérendelt mondat felépítése már-már szépírói erényeket csillogtat, még akkor is, ha a vizsgálótiszt végül belefut az egészbe. Érdekes a mondatot teljes terjedelmében (javított helyesírással) közölni: „Minden kihallgatott személy mélyen elítéli Harmincz cselekményét és úgy emlékeznek meg róla, ha Harmincz nincs, ha ő nem bántja Bikszát a teremben, ha nem ugrik ki utána és a kapuban nem áll elé és nem rúgja meg, ha nem veszi üldözőbe és ha nem támadja meg akkor is, amikor látta, hogy Bikszánál fegyver van, felszólította, riasztó lövést adott le rá, tovább üldözte és amikor a fegyverével célba vette őt Biksa, az eddigieken kívül, Harmincz csak rohant, hogy lefogja, és bár a lövés el is találta, mégis nekirohant, a földre letépette Bikszát és csak ezután következett be a sérüléssel járó eszméletlen állapot.” Mindazonáltal hozzá kell tenni, hogy a szerzőség nem csupán Baloghé, a tiszt ugyanis láthatóan épített az ügyészségtől érkező nyomozati utasítás szövegére. Abban az szerepel, hogy Harmincz István ellen alapos a gyanú, hogy már a tanácsházán elhatározta a párttitkár megölését. Erre lehet következtetni a magatartásából, abból, hogy „ő volt az, aki Biksa Miklóst provokálta, fenyegette, [...] ő ugrott ki elsőnek az ablakon Biksa Miklós üldözésére, kerékpárt szerzett magának, azon kitartoan üldözte Biksa Miklóst, még akkor is, midőn Biksa védekezésül riasztólövetést adott le, s ő volt az, aki Biksa Miklóst elsőként megtámadta”.²⁶

Balogh tulajdonképpen az ügyész szövegét a gyóniak szájába adta, amely így, a falubeliek véleményeként megjelenítve, Harmincz bűnösségének az igazolását, megerősítését szolgálta. A kérdés csak az, hogy miért volt szüksége erre a megerősítésre a megyei rendőr-főkapitányság politikai nyomozó osztálya vizsgálójának. Úgy vélem, mindez a tiszt bizonytalanságának a kifejezője. A szövegrész emellett (ismételten) arról árulkodik, hogy Balogh nem volt képes – a megtorlás szempontjából – „helyesen” olvasni a történeteket. A fenti értelmezés szerint ugyanis Biksza megölése a körülmények véletlen összejátszásának az eredménye, hiszen ha kikerül a képből Harmincz, úgy a gyilkosságra sem kerül sor. Ezzel szemben a megtorlásban eljáró szervezetek és személyek (így maga Balogh alhadnagy is!) kezdettől fogva annak az igazolására törekedtek, hogy a helyi ellenforradalmárok előre megbeszélték és megszervezték az egészet. Vagyis ha nincs Harmincz, akkor lett volna más, személye ebből a szempontból másodlagos; szerepének túlhangsúlyozása tehát önmagában is inkoherens szöveget eredményezett, amely szintén Balogh vizsgálói alkalmatlanságát bizonyította.

A történet elbeszélése ezután sem folytatódik, ehelyett Balogh Harmincz bűnösségét igyekszik alátámasztani: mint írja, a „lefolytatott vizsgálat is igazolja”, hogy Kövecses Ferenc, Harmincz István, D. Szabó Károly és Lakos János előre megbeszélték Biksza Miklós elintézését (előtte kicsit zavaros fejtegetésbe bonyolódott az elintézés mibenlétére vonatkozóan, és arra jutott, hogy az a párttitkár „kinyírását” jelentheti). Ám azonnal megjegyzi, hogy ezt nem tudta bizonyítani, mert D. Szabó és Lakos bujkálnak, Kövecses külföldre szökött, a tanúk pedig „primitívségre hivatkozással kitérően vagy nemlegesen nyilatkoznak, mondván, nem emlékszem és nem tudom”. (A tanúk primitívségének említése nevetségesnek tűnik a komoly fogalmazási, a május 6-i verzió tanúsága szerint helyesírási problémákkal is küszködő *dr.* Balogh Zoltántól.) Akkor mégis honnan veszi a megállapítást? Onnan, hogy a nemzetőrség feloszlata után (amiben a szovjet katonák kíséretében a hírek szerint Biksza is részt vett) megbeszélés zajlott a nemzetőrök többségének részvételével, „így támaszkodva Opczki vallomására, bizonyos”, hogy a jelenlévők hallották Kövecses Ferenc Biksza elintézésére utaló kijelentését. Vagyis egyetlen tanúvallomásra támaszkodva Balogh nemcsak azt tekintette bizonyítottnak, hogy Kövecses ominózus kirohanása Harmincz jelenlétében történt, hanem ez alapján azt is igazoltnak látta, hogy ők, továbbá D. Szabó és Lakos János megbeszélték a párttitkár elintézését. (Noha, mint láttuk, maga is kénytelen elismerni, hogy ezt egyetlen vallomás sem támasztotta alá.)

Figyelemre méltó egyébként, hogy Balogh verziója ugyan egyetlen vallomáson alapszik, ám bizonyíték gyanánt közvetlenül nem erre, hanem egy kis történetre hivatkozik a szöveg: „ezt a megállapítást onnan vettem”, hogy így és így történt, amelyet egyébként Opczki vallomása is megerősít. Ez utóbbi tehát azért lehetett „bizonyíték”, mert illeszkedett abba, amit a rendőrség valóságnak tekintett, vagyis megfelelt a rendőrség, konkrétan Balogh által megalkotott valóságnak. Az összes többi tanú elbeszélése nem igazolta ezt a képet, ez a tény azonban nem rendítette meg Balogh előtt a saját „valóságának” valóságos voltát. Balogh alhadnagy csakis azért írhatta le, hogy a vizsgálat igazol olyat, amit nem tud bizonyítani, vagy hogy „nincs módomban a tanúk ilyen irányú állításait és érveléseit megakadályozni, bár az nem felel meg a valóságnak” (kiemelés – T. T.), mert a történetekről talán már azelőtt határozott elképzelései voltak, hogy az eljárás során az első kérdést feltette volna.

A jelentés Harmincz István bűnlajstromának ismertetésével folytatódik, amely, igaz, töredezett formában, újra történeté áll össze. Harmincz – aki börtönőr fia, kezdettől fogva a helyi ellenforradalmi csoport helyettes vezetője, tehát megrögzött ellenség – nemzetőrként kommunistáknál tartott házkutatásokat, fegyvereket szedett össze tőlük, kommunistákat vett őrizetbe. Biksza Miklóst is el akarták fogni, de az nem volt otthon. December 10-éhez visszatérve az alhadnagy tényként kezeli, hogy D. Szabó Károly megbízásából hívogatták az embereket, főleg a volt nemzetőröket a tanácsházára, és noha kifejezetten nem állítja, hogy Harmincz István is hívásra érkezett, a fogalmazás mégis ezt sugallja. A szöveg megismételte, hogy Harmincz és társai azzal, hogy bementek a tárgyalószobába, lehetetlenné tették a hivatalos személyek működését, és meggátolták a VB visszaállítását. Harmincz tetteleg is bántalmazta Bikszát, és megakadályozta, hogy a fenyegető helyzetből kiszabaduljon. Amikor a párttitkár mégis el

tudott távozni, akkor az ablakon keresztül utánaeredt, Balogh alhadnagy szerint Kövecses egy hónappal korábbi, a nemzetőrség lefegyverzésekor tett kijelentéseit az eszében tartva. A tanácsháza kapujában ismét tettlegességre vetemedett – ennek mibenlétéről nem olvashatunk. Biksa tovább futott, Harmincz – nyomában az egyre sokasodó tömeggel – utánavetette magát, és az sem tartóztatta fel, hogy Biksa lövést adott le rá. (Ez az egyetlen szöveghely, ahol a május 13-ra datált változat eltér, jobban mondván egy mondattal kiegészül az egy héttel korábbihoz képest: „Ugyancsak az állapítható meg, hogy terhelt szándéka több volt, többre irányult, mint csak üldözni minden előzmény és cél nélkül.”) A beszámolóban itt némi zavar támad: noha azt állítja, hogy Harmincz kerékpárral vette üldözőbe a párttitkárt, a többieknek a lövés után mégis sikerült felzárkózni hozzá, ám később azt olvashatjuk, hogy amikor utolérte Bikszát, a „csoport” többi tagja lemaradva követte. Bárhogyan is volt, a párttitkár felszólította őt a megállásra, ám nem tett le a támadó szándékáról, így Biksa meglőtte: Balogh elfogadta, hogy Harmincz elvesztette az eszméletét, mivel a szív fölött találta el a lövés, ám fontosnak tartotta megjegyezni: az „orvosok szerint veszélytelen tüdőlövése van”. Megállapította, hogy Harmincz Istvánt december 30-ig a kecskeméti katonai kórházban kezelték, majd április 4-ig, amikor is önként jelentkezett az ügyészségen, illegalitásban volt.²⁷

Az ügyészség azonban távolról sem tekintette lezártnak a nyomozást (mint jeleztem, az erről szóló határozatról is hiányzik az ügyészi ellenjegyzés). Vélhetően nem voltak megelégedve a vizsgálattal, így azt a feladatot, amelyet a politikai vizsgálók nem tudtak (vagy nem hagyták nekik) befejezni, a Pest Megyei Ügyészség maga végezte el, és több mint egy hónapon keresztül folytatott nyomozást az ügyben. Ennek során a terhelték köre – Sasadi Viktorral és más gyóni nemzetőrökkel – jelentősen kibővült. A vádirat június 21-én készült el, de a rajta található iktatóbélyegző szerint csak július 2-án került a megyei bíróságra.²⁸ Az első tárgyalási napot csak július 22-re tűzték ki.²⁹ Azt nem lehet tudni, mi indokolta az újabb többhetes késedelmet, lehetséges, hogy a népbírói tanács felállításával kapcsolatos lépéseket kellett megvárni. Bárhogyan is volt, ez a viszonylag hosszú időszak lehetővé tette egy újabb vádlott bevonását a perbe. 1957. július 11-én ugyanis a dabasi járási rendőrségnek sikerült kézre kerítenie a fél éve keresett Lakos Jánost, aki ellen még januárban, Harmincz Istvánnal és Kövecses Ferencsel együtt adtak ki elfogatóparancsot, ám hónapokra sikerült elrejtőznie a hatóságok elől. Elfogása napján átkísérték a megyei vizsgálati csoporthoz,³⁰ ahol Balogh alhadnagy Lakos és az őt bűjtató Dormány Pál kihallgatásával lényegében le is folytatta a nyomozást. A záró határozat hivatkozott arra, hogy a korábbi vizsgálatok, az ügyészségi kihallgatások, valamint a Balla Pál és társai ellen már lefolytatott elsőfokú tárgyalás anyaga elégséges terhelt adatot tartalmaz Lakos Jánosra vonatkozóan (és Dormány Pál bűnössége is kellően bizonyított). A határozat ennek megfelelően nem szolgál részletes esetleírással, csupán Lakos személyére koncentrálna ismétli meg a főbb tényeket, ám azokat is csak addig, hogy Biksa Miklós a tanácsházáról az utcára futott, mire a sokadalom üldözőbe vette. Természetesen Lakos minden tevékenysége ellenforradalmi jelleget kapott, olyannyira, hogy a szöveg szerint október 23-tól volt a nemzeti bizottság tagja.

A szövegben mindenestre Balogh Zoltán ismét tanúbizonyságát adja annak, hogy egy politikai vizsgáló a rendelkezésére álló tanúvallomásoknál sokkal többre értékeli az azok alapján maga által konstruált szövegvalóságot. Mint írja, „az ügyben lefolytatott vizsgálat – ügyészi kihallgatások és bírói tárgyalások – adatai egyértelműen azt bizonyítják, hogy Lakos János az első perctől kezdve határozott és nyílt üldözője volt Biksa Miklósnak. Így a terhelt azon vallomása, mely szerint Biksa Miklóst védekezésből tartotta volna vissza a tanácssteremben, majd védelme érdekében követte volna elsőként az üldözésben, *a valóságban [sic!] ellentétben áll*” (kiemelés – T. T.). Ismételten nem az a lényeges, hogy a tanúvallomások mit támasztottak alá, és mit nem, hanem az, hogy az idézett szövegrész nem ezeket az elbeszéléseket állítja szembe Lakos saját elbeszéléssel, hanem magát a valóságot, amelyet az alhadnagy minden szkepszistól mentesen ismertnek vél.³¹

2.

Néhány hét múlva Balogh Zoltán ismét feladatot kapott a Biksza Miklós halálát követő megtorlásban. 1957. augusztus 17-én elfogták és előzetes letartóztatásba helyezték D. Szabó Károlyt, majd elrendelték ellene a nyomozást.³² A fennmaradt vizsgálati terv alapján megállapítható, hogy Balogh milyen előzetes képet alakított ki magának a történekekről, mit kívánt bizonyítani az eljárás során.

„A megelőző vizsgálati anyagok és adatok szerint D. Szabó Károly volt az a személy, aki szervezte a falu lakosait, elsősorban a nemzetőröket arra, hogy megakadályozzák a Dabas járási küldötteket abban, hogy a »forradalmi« bizottságot feloszlassa és a törvényes tanács[i] funkcionáriusokat hatáskörükbe újra visszaállítsa” – kezdődik a szöveg. Pár mondattal később azonban Balogh Zoltán lényegében elismeri, hogy nincs sok használható bizonyítéka D. Szabó ellen, alig egy-két olyan vallomás van a birtokában, amely szerint D. Szabó szervezte meg Biksza bántalmazását, ám a meggyilkolásáról még ezekben sincs szó. Felháborodottan jegyzi meg, hogy „a kihallgatottak tartózkodóak és D. Szabóról *elfogadhatatlanul* nyilatkoztak” (kiemelés – T. T.). A fentebb említett korábbi „anyagok és adatok” tehát csak a rendőrségi összefoglalók, vádiratok és ítéletek lehettek. Balogh „kiszólása” tehát arra utal, hogy a politikai rendőrség nemcsak a rendelkezésére álló vallomásokat figyelmen kívül hagyva, hanem sokszor azok ellenében alkotta meg a saját történetét, és ehhez mérve ítélte elfogadhatatlannak azokat. A politikai rendőrség azzal, hogy éppen úgy cselekményesítette az esetet, ahogy, nemcsak ellenforradalmi jelleggel ruházta fel az eseményt, hanem alapvetően meghatározta, milyen történetelemekből épül fel: egy politikai gyilkosság esetében a nyomozók szerint kétség sem férhetett ahhoz, hogy az elkövető ellenforradalmárok megbeszélték és megszervezték a párttitkár megölését, a feladatuk nem is lehet más, mint az erre vonatkozó bizonyítékok beszerzése.

A szöveg közbevetőleg megjegyzi, hogy Biksza Miklós volt az, aki előzőleg „a szovjetekkel oszlatta fel és zavarta szét a nemzetőrséget”, vagyis ez a tény a gyilkosság előzményeként tételeződik. (Amennyiben hinni lehet a Harmincz István és társai elleni eljárás során született vallomásoknak, akkor a fegyverek elszállításakor csak Bakonyi János parancsnok volt jelen,³³ tehát semmiféle „szétzavarásról” nem lehetett szó. A megfogalmazás célja csak Biksza tevékenységének felnagyítása, hősiességének kiemelése lehetett.) 1956. december 10-én a tömeg a tárgyalóterembe rontott, durván szidalmazták és tetteleg is bántalmazták a párttitkárt, majd amikor az menekülni kezdett, üldözték, halált okozó sérüléseket okoztak, majd agyonlőtték. Ez utóbbi mozzanatok kisebb szerepet kaptak, hiszen a nyomozás D. Szabó ügyében zajlott, aki az üldözésnek és a párttitkár bántalmazásának nem volt részese. Figyelemre méltó ugyanakkor, hogy míg a korábbi szövegek még jobbára feltételes módú fogalmazása most határozott állításokba fordult: a korábban megszületett ítéletekben – az orvos szakértők véleményére támaszkodva – még arról volt szó, hogy a bántalmazások szövődmény kialakulása esetén a sértett halálát is okozhatták volna,³⁴ itt viszont az olvasható, hogy Biksza „halált okozó sérüléseket szenvedett”. A szövegalkotó célja a cselekmény brutalitásának fokozása volt, amely akkor is funkcióval bírt, ha D. Szabó nem vett részt benne. A történetben ugyanis a tárgyalások megzavarása, a párttitkár megtámadása, üldözése és agyonverése, majd lelövése egy szervezett ellenforradalmi tömeg műve volt. „A cselekményt az a csoport hajtotta végre, akiket D. Szabó a községházához hivatott, és akiknek nagy része nemzetőr volt” – tette nyilvánvalóvá a vizsgálatist.

Balogh szerint D. Szabót elkeseredettség és kilátástalanság jellemezte az elfogása után, ám makacs természete és a félelemből eredő elszántsága miatt körültekintő és céltudatos vizsgálatra van szükség, amelynek lényegében csak arra kellett irányulnia, hogy kiderüljön: mi volt a szerepe a gyilkosságban, és mikor határozták el az üldözés végrehajtását. (Emellett kizárólag azt akarták megtudni, hogy kik rejtegették és tájékoztatták a nyomozás állásáról.) A tervezett kérdések alapján nem is volt kétséges Balogh előtt, hogy a tanácsházán összegyűlő tömeget D. Szabó hívta össze. (Például: „Mondja el részletesen, milyen előzmények után határozta el, hogy a zárt ülésre a lakosságot összehívja. Kiket és min keresztül hivatott össze? Mi volt a célja a falu összehívásával?”)³⁵

Balogh alhadnagy gyakorlatilag alig két hét alatt lezavarta a vizsgálatot, ami a gyanúsított többszöri kikérdezését és mindössze egyetlen tanú meghallgatását jelentette. D. Szabót első alkalommal kizárólag a bujkálásának körülményeiről faggatták (erről kézzel írt önvallomásában is beszámolt).³⁶ Az augusztus 27-én két „ülésben” végrehajtott kihallgatása során aztán beszámoltatták a forradalom alatt történt eseményekről, kezdve az október 28-i tanácsházi történésekkel, a nemzeti bizottság és a nemzetőrség megalakulásával. (Bikszá Miklós nevét a nemzetőrség lefegyverzésével kapcsolatban említette először. Az ezzel kapcsolatos rossz hangulat D. Szabó szerint annak módja miatt keletkezett: azt beszéltek, hogy ha egy felelőtlen, részeg ember rálőtt volna a szovjetekre, azok szétlőtték volna a falut.) A vizsgálati tervet azonban nem sikerült maradéktalanul követni, ugyanis Balogh Zoltán mindössze egyetlen kérdést tett fel a tömeg összehívására vonatkozóan, majd D. Szabó tagadó válasza után még egyszer felszólította a „valóságnak” megfelelő vallomásra, ám ezután annyiban hagyta a dolgot.³⁷ Három nappal később sem erre a kérdésre tért vissza, hanem az után érdeklődött, hogy milyen volt a tanácsházára „meghívott” emberek hangulata. D. Szabó Károly azt válaszolta, nem emlékszik, hogy mit beszéltek az emberek ott. A tiszt – a jegyzőkönyvből következtethetően – igen indulatosan, már-már hisztérikusan reagált, a választ szemtelenségnek és a vizsgálat félrevezetésére irányuló törekvésnek nevezte. (Meg kell jegyezni, a – mindössze egy példányban fennmaradt – jegyzőkönyv alaki szempontból nem felelt meg az előírásoknak, mert a gyanúsított nem írta alá.³⁸) Természetesen nem zárható ki, hogy ekkor, és máskor is, vallatták a falubeliek megszervezésének körülményeiről, ám következetes tagadása miatt jegyzőkönyvet nem vettek fel róla. (Az egyetlen tanút, Juhász István volt államvédelmi beosztottat letartóztatásáról és a gyóni fogva tartásának körülményeiről kérdezték.³⁹)

A kihallgatásokat követően majdnem egy hónapig állt az ügy. Szeptember 25-én aztán az ügyészség kihallgatta D. Szabó Károlyt, amelynek során tételesen cáfolta az őt ért vádakot, illetve a terhelő tanúvallomásokat.⁴⁰ A kihallgatás még a rendőrségi vizsgálat részét képezte, ugyanis D. Szabót csak másnap nyilvánították terheltté és adták át az ügyészségnek. Bűnlajstromában az ellenforradalmi szervezetek, azaz a nemzeti bizottság és a nemzetőrség létrehozása és vezetése, a tanács VB eltávolítása, többek letartóztatása, valamint a járási nemzeti bizottság megalakulásakor történt felszólalása, Boros András járási tanácsi funkcionárius teremből történő kiküldése szerepelt.⁴¹

Feltehetően ezzel egy időben keletkezett a nyomozás befejezéséről szóló, dátum nélküli határozat is. Ebben rögzítették, hogy D. Szabó Károly a forradalmi bizottság (az ügyében készített rendőrségi szövegekben következetesen így titulálják a nemzeti bizottságot) egyik vezetőjeként és szervezőjeként aktív ellenforradalmi tevékenységet fejtett ki. Így élen járt az ellenforradalmi szervezetek létrehozásában, amelyek átvették a törvényes tanácsi vezetés és a rendőrség hatáskörét, illetve kivette részét a kommunisták zaklatásából és megfélemlítéséből, többek őrizetbe vételéből. A nemzetőrséget előbb a járási párttitkár és a szovjetek, véglegesen pedig a karhatalom fegyverezte le. A közlés csupán az ellenforradalmi szervezetek feloszlásának végigkötését szolgálja, ebben a történetben nem ez, hanem a nemzeti bizottság feloszlása válik a gyilkosság közvetlen előzményévé. A szöveg ugyanis azzal folytatódik, hogy rendelet született a forradalmi bizottságok törvényen kívül helyezéséről is, de Gyónon december 10-ig tovább működött a helyi bizottság. Ezért kellett a dabasi járási párt- és tanácsi vezetésnek lépnie, ezért érkezett járási küldöttség Bikszá Miklós vezetésével. „A község lakossága (nemzetőrök és forradalmi bizottsági tagok zöme) egybe lett hívva”, hogy meggátolják az intézkedések végrehajtását: a megfogalmazásból egy ellenforradalmi falu képe rajzolódik ki. Ekkor még homályban marad, kik szervezték meg a tömeget, mint ahogy az sem tudható, kik lázították a párttitkár ellen a jelenlévőket, ám pár mondattal később közli a jelentés, hogy az embereket D. Szabó Károly hívta össze, aki „a leváltásban elsősorban érdekelve volt”.

A további történéseket épphogy csak felvillantja a szöveg: Bikszát üldözni kezdték, ütlegelték, majd meggyilkolták. Balogh Zoltán alhadnagy itt is jelét adja vizsgálói kudarcának: bizonyítékként a lezárt nyomozás végeztével is csak a korábbi eljárások adataira tudott hivatkozni. (A gyakorlatilag egyetlenként kihallgatott D. Szabó Károly következetesen tagadott.) Ennek ellenére Balogh, az ügyésszel egyetértésben,

befejezettnek nyilvánította az ügyet.⁴² A politikai rendőrség által alkotott, a korábbiakhoz képest meglehetősen rövidke „történet” D. Szabó Károly személyének okán a nemzeti bizottság feloszlására helyezi a hangsúlyt, ebben jelölve meg az indítékot, amely D. Szabót a tömeg összehívására készítette. Említésre méltó ugyanakkor, hogy noha a szöveg egyértelmű kapcsolatot teremt a tömeg összehívása és Biksza megölése között, abban *expressis verbis* nem szerepel, hogy D. Szabó Biksza megölésének céljával hívta össze az embereket.

D. Szabó Károly tagadásán mégsem tudtak ilyen könnyen túllépni a hatóságok: ez volt a fő oka annak, hogy több hónap eltelte után, 1958 januárjában pótnyomozást indítottak, amelyet a politikai vizsgálati alosztály és a megyei ügyészség közösen folytatott le. Az új vizsgálati tervben az esetet leíró egyetlen mondat az 1956. december 10-éről kialakított hatalmi olvasat kvintesszenciáját adja: „Biksza Miklós járási párttitkárt barbár mód ütlegelték és meggyilkolták, mivel az ellenforradalom felszámolásában aktívan vett részt.” A nyomozás fő célja az volt, hogy konkrét bizonyítékokat szerezzen a gyilkosság megszervezésére vonatkozóan. Három „szervezkedés” állt a rendőrség figyelmének középpontjában: az 1956. november végén, december elején Lakos Pál, illetve D. Szabó Károly lakásán lezajlott megbeszélés, valamint D. Szabó, Lakos János és a tsz-vezetők ismeretlen helyen tartott összejövetele. A tervezet kétséget sem hagy azt illetően, hogy ezen alkalmakkor Biksza Miklós meggyilkolását beszélték meg és készítették elő, bizonyítékokkal azonban nem szolgál, ami azért is különös, mert a résztvevőket is felsorolja, és idézi az összejöveteleken elhangzott kijelentéseket is.

A szöveget jegyző Balogh Zoltán most is „elszólja magát”: a követendő taktika szerint politikailag mellékes kérdések, így „az akkor *valóban* tárgyalt” (kiemelés – T. T.) témák felvetésével igyekeztek a résztvevőkből vallomást kicsikarni. A tsz-vezetőkkel kapcsolatban pedig csupán az bizonyított, hogy Lakos János hívására megjelentek a tanácsházán, „csak az nem, hogy előre szó esett a gyilkosságról és azért jöttek volna be a tanácshoz”. A pótnyomozás emellett D. Szabó Károly Gyónon kívüli tevékenységét kívánta felderíteni, így a Pest megyei és a Dabasi járási nemzeti bizottság ülésén történt felszólalásait, valamint a környező községekben tett látogatásait igyekeztek dokumentálni. A vizsgálatot lefolytató politikai rendőrség és az ügyészség „a leggyengébb személyek” vallomásaitól várta az eredményt, konkrétan is megnevezve a szóba jöhető embereket: Kalmár László és Juhász Kálmán tsz-tag mellett mindenekelőtt a jogerős börtönbüntetését töltő Lakos Pál „kihallgatása a legdöntőbb, egyben a kellő közvetlenség és viszony kialakítása esetén a legegyszerűbben elérhető”.⁴³

A tsz-vezetőkkel folytatott „megbeszélés” motívuma gyaníthatóan onnan származott, hogy a szövetkezetből hívásra érkezett néhány tag a tanácsházára, azzal a céllal, hogy elmondják, az októberi–novemberi események során a tsz-t semmilyen támadás vagy kár nem érte a nemzeti bizottság részéről. A nyomozó hatóságok ez alapján igyekeztek egy Biksza meggyilkolását elhatározó titkos összejövetelt kreálni, a jelek szerint nem nagy meggyőződéssel, ugyanis egyetlen érintett tsz-tagot sem hallgattak ki újra. Azt nem lehet pontosan tudni, hogy a másik két megbeszélés ténye miként jutott a hatóságok tudomására. Az üggyel kapcsolatos korábbi jegyzőkönyvek között mindössze egyetlen olyan akad, amelyben hasonlóról van szó: Lakos Pál 1957. január 17-én, és csakis ekkor, beszámolt arról, hogy 1956. december 9-én a járási küldöttség másnapi érkezéséről beszélgettek D. Szabó Károly lakásán (jelen volt Harmincz István és Sziráki István is). D. Szabó megjegyezte, nehogy bántsátok ám, mire Harmincz azt válaszolta, ő nem állna jól azért, hogy Biksza nem lesz bántva.⁴⁴ A vizsgálati terv ezt a mozzanatot a Lakos Pál lakásán tartott összejövetellel kapcsolatban említi, amelyre november 31-e és december 9-e között (a másik, D. Szabó lakásán történt megbeszélésre november 29-e és december 4–5-e között) kerülhetett sor. Nem lehet kizárni annak a lehetőségét, hogy (fogda)ügynöki jelentések révén jutott a politikai rendőrség tudomására, hogy valamikor december elején a gyóni „ellenforradalmárok” valamelyikük lakásán összegyűltek, ám miután erre vonatkozó dokumentum nem maradt fenn, csak annyi állítható biztosan, hogy 1958 elején a megtorlás újabb motívummal gazdagította a Biksza-gyilkosság történetét.

A „leggyengébb személyeket”, Kalmár Lászlót, Lakos Pált és feleségét, a terveknek megfelelően a vizsgálati alosztály részéről Balogh Zoltán, az ügyészség

részéről pedig Szabó József ügyész hallgatta ki.⁴⁵ Különösen Lakos Pálné szolgált használható információkkal, hiszen elmondása szerint az „1956. december 10-ét megelőző 3-4 nappal” D. Szabó Károly már tudott arról, hogy Biksa Miklós kijön Gyónra, hogy visszaállítsa funkciójukba a kommunistákat, ám ő szavát adta, hogy nem lesz bántódása, így nem tehet semmit, ezért a többieknek kell cselekedniük. D. Szabó a következő napokban is állandóan a párttitkár elintézésére uszított. Az asszony vallomása szinte minden szempontból megfelelt a hatóságok elképzeléseinek, tele van D. Szabót terhelő dolgokkal, olyannyira, hogy már-már tételesen követik a vizsgálati tervben foglaltakat. Így például a D. Szabó lakásán történt megbeszélésekről egy az egyben a vizsgálati tervben szereplő leírást adja (bár a résztvevők nem teljesen ugyanazok), még szó szerinti egyezések is előfordulnak a két szöveg között. Elképzelhető persze, hogy Lakosné volt az információk forrása, ez alapján jelölték ki a pótnyomozás irányát, és az asszonytól csak később vettek fel hivatalos jegyzőkönyvet. Én azonban sokkal valószínűbbnek tartom, hogy a tendenciózus vallomást a rendőrség és az ügyészség állította össze, méghozzá Kalmár László vallomása alapján. „Gyanús” lehet ugyanis, hogy sok-sok hónappal a történetek után pontosan ugyanazokat a személyeket nevezték meg az összejövetelek résztvevőiként. Árulkodó egy másik példa is: Kalmár szerint D. Szabó azt mondta neki, hogy feljebb akar lépni, vegye át ő a helyét (amit ő visszautasított) – a kijelentést azonban nem köti a fenti megbeszéléshez, Lakos Pálné viszont már igen. A D. Szabó homályos elképzeléseit, vágyait kifejező szavak konkrét helyhez és időhöz kapcsolásával a személyes szándékból a helyi ellenforradalmárok által megtárgyalt és megvalósítani kívánt program lett. (A feleségéhez néhány ponton kísértetiesen hasonló beszámolót adott Lakos Pál is, ám nála Biksa elintézése nem direkt módon került szóba, csak virágnyelven beszélt róla D. Szabó és Harmincz, sőt a párttitkár személyét meg sem említette a kihallgatás során.)

Az eljárás lezárásáig más személyeket is kihallgattak: a megbeszélésekkel kapcsolatban Balogh kérdezte ki a tanúkat (Sziráki István, élve a törvény adta jogával, nem tett vallomást sógora, D. Szabó Károly ellen, míg K. Kovács István semmilyen részletre nem tudott visszaemlékezni⁴⁶), D. Szabónak a járási nemzeti bizottsággal való kapcsolattartásáról, valamint Örkényben, Hernádon és Tatárszentgyörgyön tett látogatásairól pedig Szabó ügyész. Balogh emellett két kihallgatás erejéig részt vett a Biksa-gyilkossággal kapcsolatban a „Cseh Ferenc és társai” ellen 1957 decemberében elrendelt nyomozásban is,⁴⁷ D. Szabó Károly ügyének lezárása, a vádirat február 10-i elkészülte⁴⁸ után azonban már nem találkozhatunk a nevével a gyóni ügy irataiban.

Ennek az oka egyszerű: Balogh Zoltán 1958 januárjában – a vizsgálati terv elkészültével egy napon – kérte leszerelését. Ezt azzal indokolta, hogy a vizsgálati munka során nem tudja megszerezni az ügyészi és bírói szakvizsgálóhoz szükséges gyakorlatot, az ő célja pedig a „tényleges” jogász munkavégzés. Ugyanis a párt tette lehetővé azt, hogy jogot végezessen, a megszerzett ismereteket tehát azon a területen szeretné hasznosítani, ahol a legnagyobb „a lemaradás”, ahol az elmúlt rendszerben végzett jogászok tevékenységének köszönhetően sok a hiányos, a proletárdiktatúra érdekeivel ellentétes intézkedés.⁴⁹ Noha az indokok valóságos voltában nincs jogunk kételkedni, Balogh kilépésében minden bizonnyal a vizsgálói sikertelenségei is szerepet játszottak. Havasi László osztályvezető a kérvényét támogató javaslatában leírja, hogy az alhadnagyot már régóta foglalkoztatja a leszerelés gondolata: nem tekinti élethivatásának az állambiztonsági munkát, azt hangoztatja, hogy az egyetemen megszerzett tudását tudja ugyan hasznosítani, de a továbbfejlődésre nem lát lehetőséget. „Több esetben volt beszélgetve Balogh elvtárral, ezek a beszélgetések azonban nem győzték meg Balogh elvtársat” a maradásról – írta Havasi, ezért javasolta a leszerelését.⁵⁰

Az alhadnagyot 1958. február 1-jei hatállyal saját kérelmére leszerelték.⁵¹ A jelek szerint azonban nem azonnal távozott a Pest megyei politikai nyomozó osztályról, ugyanis a fenti kihallgatások jegyzőkönyvei arról tanúskodnak, hogy február 5-ig a vizsgálati alosztály rendelkezésére állt. (Balogh Zoltán végül elérte a célját, bíró lett, 1966-ban a Pesti Központi Kerületi Bíróságon működött tanácsvezető bíróként.⁵²)

3.

Nem kell nagy merészség annak kijelentéséhez, hogy Balogh Zoltánnak az 1956. december 10-i gyóni eset kivizsgálása meghaladta képességeit. Pozíciójából adódóan is alapvetően végrehajtó szerepet játszott: nem saját kezdeményezésre, hanem máshonnan, az ügyészségtől vagy más rendőri szervtől kapott ügyekben dolgozott, majd mások korrigálták munkájának hiányosságait. Elvégre a feladatra való alkalmatlanságát mi sem bizonyítja jobban, mint hogy Harmincz István (és társai) ellen az ügyészség volt kénytelen lefolytatni az érdemi nyomozást, és D. Szabó Károly ügyében is pótnyomozásra volt szükség, amelyben szintén részt vett a vádhatóság. Ebből következett az is, hogy a Balogh alhadnagy által készített jelentések nem gyakoroltak nagy hatást a vádiratok és az ítéletek szövegére, az ügyész és a bíró lényegében új történetet alkotott a gyóni esetről. Vizsgálói munkája nem eredményezett újabb letartóztatásokat.

Feltételezhető az is, hogy Balogh Zoltánnak nem csak a Bicsza-gyilkossággal gyűlt meg a baja. Erre utal leszerelési kérelmének indoklása, illetve magának a leszerelésének a ténye, az, hogy alig másfél év után ott hagyta a vizsgálói pályát. Pedig 1957 szeptemberében főnökei még az általa végzett munka minőségére hivatkozva terjesztették fel a Munkás-Paraszt Hatalomért Emlékéremre (a javaslatot Ambrus János főkapitány helyett Havasi László, a Politikai Nyomozó Osztály vezetője írta alá). Az indoklás szerint az „ellenforradalom” első napjaiban – Nyíregyházán – eredményes vizsgálói munkát végzett az akkor elfogott személyek ügyében, egyben éjszakai fegyveres járőrszolgálatra is beosztották. Október 29-én azonban menedéj jogot kellett kérnie a Szovjetunióban, mert „a kiszabadult huligánok” életre-halálra keresték. Innen visszatérve, „a szovjet elvtársakkal” több akcióban is részt vett, amiért parancsnoki dicséretben is részesült. Pest megyébe kerülése óta „igen eredményesen dolgozik”, több „komoly és bonyolult ügyet vizsgált ki”, példaként említve a márianosztrai rabszabadítás és a váci Csokonai-rádió ügyében végzett munkáját, „melynek eredményeképpen sok ellenforradalmárt juttatott az igazságszolgáltatás kezére”.⁵³

Természetesen az összes, Balogh által vizsgált „komoly és bonyolult” ügy iratait nem nézhettem meg, ám a konkrétan jelzett esetekre vonatkozó dossziékat igyekeztem felkutatni. Ezek alapján a felettesek értékelése enyhén túlzónak tűnik. A Csokonai-adó működésével kapcsolatba hozott személyek jó része, köztük a vezetője, Cs. Tóth László, a forradalom leverését követően elmenekült az országból, ám a többiek közül sem sokan kerültek az igazságszolgáltatás kezére. Ráadásul Feigl József internálását⁵⁴ sem kellett hogy komoly vizsgálat előzze meg, vagyis Balogh Zoltán kizárólag a Dombay Miklós elleni nyomozásban szerezhetett érdemeket. Megjegyzem, ezt a megyei politikai nyomozó osztály váci kirendeltsége rendelte el 1957. augusztus 1-jén, és az iratok tanúsága szerint szeptember elején, pár nappal a fenti javaslat előtt, került a vizsgálati alosztályra, Balogh alhadnagyhoz az eset, amelynek kivizsgálása csak október legelején fejeződött be (a dossziét 1957. december 22-én zárták).⁵⁵ Mindez azt jelenti, hogy a rádió ügyében szeptember közepén Balogh még senkit sem juttatott az igazságszolgáltatás kezére. (Egyébként ő vezette az *Új Váci Napló* forradalom alatti működésével kapcsolatos eljárást is 1957 júliusától, amelynek következtében valóban több személyt elítéltek, ám ez a vizsgálat is csak szeptember második felében ért véget).⁵⁶ A márianosztrai fogolyszabadításban részt vevő helyi nemzeti bizottsági vezetők és tagok elleni eljárást viszont nem ő folytatta le, abba semmilyen formában nem kapcsolódott be.⁵⁷

Az alhadnagy – mint arról a javaslatra kézzel írt feljegyzés is tájékoztat⁵⁸ – nem volt jogosult a Munkás-Paraszt Hatalomért Emlékéremre, miután azt kizárólag „az ellenforradalmi erők elleni harcban hősi halált halt” személyek kaphatták meg, továbbá azok, akik „az 1956. októberében kitört ellenforradalmi felkeléssel szemben harcoltak, vagy az ellenforradalom elleni harcot irányították”, illetve akik 1956. december hó 31-ig beléptek a karhatalomba.⁵⁹ Balogh önbizalmának feltehetően nem tett jót, hogy a kitüntetést sem kapta meg. Ennél is lényegesebb talán, hogy a leszerelési javaslatban Havasi László osztályvezető az alhadnagy munkájával kapcsolatban csak annyit jegyzett meg, hogy azt „becsületesen elvégzi”.⁶⁰

Noha a vizsgálótiszt tapasztalatlansága és hozzá nem értése a gyanúsítottak szempontjából nem bírt jelentőséggel (hiszen az ügyészség „korrigálta” a hibákat, aminek következtében súlyos ítéletek születtek, különösen másodfokon), a történész mégis sokat köszönhet Balogh Zoltán alkalmatlanságának. Ez eredményezte ugyanis azokat a bizonytalanságokkal teli szövegeket, amelyek – éppen azért, mert nem a száraz hivatali nyelvezetben íródtak – megkönnyítik, ha tetszik, lehetővé teszik szerzőjük episztemológiai alapállásának, a vizsgálat tárgyához való viszonyának a kutatását.

¹ Az esettel kapcsolatos eljárásokra lásd Takács, 2011.

² ÁBTL 2.8.1. 272. Önéletrajz, dátum nélkül.

³ ÁBTL 2.8.1. BM Szabolcs-Szatmár Megyei Főosztály vezetőjének 100. sz. parancsa, 1956. július 30.

⁴ ÁBTL 2.8.1. 272. Szolgálati adatlap.

⁵ ÁBTL 2.8.1. BM Szabolcs-Szatmár Megyei Főosztály vezetőjének 909. sz. parancsa, 1956. november 22.

⁶ ÁBTL 2.8.1. A belügyminiszter I. helyettesének 00131. sz. parancsa, 1957. január. Vö. uo. A Pest Megyei Rendőr-főkapitányság vezetőjének R/157. sz. parancsa, 1957. február 13. A beosztásra vonatkozóan: uo. A Pest Megyei Rendőr-főkapitányság vezetőjének R/117. sz. parancsa, 1957. február 22.

⁷ ÁBTL 2.8.1. A belügyminiszter-helyettes 01019. sz. parancsa, 1957. május 15. Vö. uo. A Pest Megyei Rendőr-főkapitányság vezetőjének R/550. sz. parancsa, 1957. május 21.

⁸ ÁBTL 2.8.1. 272. Javaslat, 1957. szeptember 11.

⁹ ÁBTL 3.1.9. V-144083/1. 194. Jegyzőkönyv Kalmár László kihallgatásáról, 1957. február 26. PML XXV. 2. b. 1308/1958. 20-5586/1957. 59–61. Feljegyzés Kalmár László kihallgatásáról, 1957. március 7–8.

¹⁰ PML XXV. 2. b. 1308/1958. 20-5586/1957. 6. 1957 Bül 60. Határozat előzetes letartóztatás elrendeléséről, 1957. április 5.

¹¹ PML XXV. 2. b. 1308/1958. 20-5586/1957. 8–11. 1957 Bül 60. Jegyzőkönyv Harmincz István gyanúsított kihallgatásáról, 1957. április 5. Uo. 12–15. Jegyzőkönyv Harmincz István kihallgatásáról, 1957. április 5. Uo. 16–17. Jegyzőkönyv Harmincz István második kihallgatásáról, 1957. április 6.

¹² PML XXV. 2. b. 1308/1958. 20-5586/1957. 5. Határozat a nyomozás elrendelésére, 1957. április 8.

¹³ PML XXV. 2. b. 1308/1958. 20-5586/1957. 33–34. 1957 Bül 30. [elírás, helyesen Bül 60.] Nyomozati utasítás, 1957. április 9.

¹⁴ PML XXV. 2. b. 1308/1958. 20-5586/1957. 39. Átirat, 1957. április 15.

¹⁵ PML XXV. 2. b. 1308/1958. 20-5586/1957. 40–41. 1957 Bül 60/13. Átirat, 1957. április 18.

¹⁶ PML XXV. 2. b. 1308/1958. 20-5586/1957. 18–20. Jegyzőkönyv Harmincz István 3. kihallgatásáról, 1957. április 20. Uo. 21–25. Jegyzőkönyv Harmincz István 4. kihallgatásáról, 1957. április 23.

¹⁷ PML XXV. 2. b. 1308/1958. 20-5586/1957. 51–52. Major János, 1957. április 24.; Uo. 56–57. Kalmár László tanúkihallgatási jegyzőkönyve, 1957. április 24.

¹⁸ PML XXV. 2. b. 1308/1958. 20-5586/1957. 48–50. Opeczki János tanúkihallgatási jegyzőkönyve, 1957. április 26.

¹⁹ PML XXV. 2. b. 1308/1958. 20-5586/1957. 26–27. Harmincz István és Opeczki János szembesítési jegyzőkönyve, 1957. április 26.

²⁰ PML XXV. 2. b. 1308/1958. 20-5586/1957. 101. Horváth János tanúkihallgatási jegyzőkönyve, 1957. május 3.; Uo. 97–98. Bakonyi János tanúkihallgatási jegyzőkönyve, 1957. május 3.

²¹ PML XXV. 2. b. 1308/1958. 20-5586/1957. 116. Határozat a nyomozás befejezéséről, 1957. május 6.

²² ÁBTL 3.1.9. V-144083/2. 236–238. Összefoglaló Harmincz István bűnügyében, 1957. május 6.

²³ PML XXV. 2. b. 1308/1958. 20-5586/1957. 42. Harmincz István ügyében a nyomozási határidő meghosszabbításának kérése, 1957. május 9.

²⁴ PML XXV. 2. b. 1308/1958. 20-5586/1957. 117–120. Összefoglaló Harmincz István bűnügyében, 1957. május 13. ÁBTL 3.1.9. V-144083/1. 76. Átirat, 1957. május 14. A vizsgálati napló bejegyzése szerint az átadásra május 15-én került sor. ÁBTL 3.1.9. Pest megyei vizsgálati napló, 879. sorszám.

²⁵ PML XXV. 2. b. 1308/1958. 20-184. 31–32. Különjelentés az MSZMP dabasi járási párttitkára ellen elkövetett terrorista merényletről valamint a bűnösök letartóztatásáról, dátum nélkül.

²⁶ PML XXV. 2. b. 1308/1958. 20-5586/1957. 33–34. 1957 Bül 30. [elírás, helyesen Bül 60.] Nyomozati utasítás, 1957. április 9.

²⁷ ÁBTL 3.1.9. V-144083/2. 236–238. Összefoglaló Harmincz István bűnügyében, 1957. május 6. PML XXV. 2. b. 1308/1958. 20-5586/1957. 117–120. Összefoglaló Harmincz István bűnügyében, 1957. május 13.

²⁸ PML XXV. 2. b. 1308/1958. 917/1957. 1957 Bül 60. Vádirat Harmincz István és társai ellen, 1957. június 21.

²⁹ PML XXV. 2. b. 1308/1958. Limbus. B. 917/1957/2. Végzés, 1957. július 9.

- ³⁰ PML XXV. 2. b. 1308/1958. 917/1957. Átkísérési utasítás, 1957. július 11. Uo. Utasítás Lakos János őrizetbe vételére, 1957. július 11.
- ³¹ PML XXV. 2. b. 1308/1958. 917/1957. Nb. 996/1957. do. Határozat a nyomozás befejezéséről, 1957. július 15.
- ³² PML XXV. 2. b. 1308/1958. 20-5641/1957. 5–6. Határozat az előzetes letartóztatás elrendeléséről, 1957. augusztus 17. Uo. 4. Határozat a nyomozás elrendeléséről, 1957. augusztus 17.; Uo. 8. Határozat a vizsgálat megkezdéséről, 1957. augusztus 17.
- ³³ PML XXV. 2. b. 1308/1958. 20-5586/1957. 18–20. Jegyzőkönyv Harmincz István 3. kihallgatásáról, 1957. április 20.; Uo. 97–98. Bakonyi János tanúkihallgatási jegyzőkönyve, 1957. május 3. PML XXV. 2. b. 1308/1958. 917/1957. Nb. 917/1957/9. népbírószáki tárgyalás jegyzőkönyve, 1957. július 23. (Székely János vallomása.)
- ³⁴ PML XXV. 2. b. 154/1957. B. 154/1957/12. Ítélet (Balla Pál és társai), 1957. március 8. PML XXV. 2. b. 1308/1958. 917/1957. Nb. 917/1957/17. Ítélet (Harmincz István és társai), 1957. augusztus 8.
- ³⁵ ÁBTL 3.1.9. V-144083/2. 219–220. Vizsgálati terv, 1957. augusztus 23.
- ³⁶ PML XXV. 2. b. 1308/1958. 20-5641/1957. 9–12. Feljegyzés D. Szabó Károly kihallgatásáról, 1957. augusztus 22.; Uo. 32–34. D. Szabó Károly önvallomása, dátum nélkül.
- ³⁷ PML XXV. 2. b. 1308/1958. 20-5641/1957. 13–17. Jegyzőkönyv D. Szabó Károly 1. kihallgatásáról, 1957. augusztus 27.; Uo. 18–20. Jegyzőkönyv D. Szabó Károly 2. kihallgatásáról, 1957. augusztus 27.
- ³⁸ PML XXV. 2. b. 1308/1958. 20-5641/1957. 21. Jegyzőkönyv D. Szabó Károly 3. kihallgatásáról, 1957. augusztus 30.
- ³⁹ PML XXV. 2. b. 1308/1958. 20-5641/1957. 22–25. Juhász István tanúkihallgatási jegyzőkönyve, 1957. augusztus 27.
- ⁴⁰ PML XXV. 2. b. 1308/1958. 20-5641/1957. 26–29. Jegyzőkönyv D. Szabó Károly kihallgatásáról, 1957. szeptember 25.
- ⁴¹ PML XXV. 2. b. 1308/1958. 20-5641/1957. 30. Határozat terheltkénti felelősségre vonásról, 1957. szept. 26. ÁBTL 3.1.9. V-144083/1. 45. Átkísérési utasítás, 1957. szept. 26. A vizsgálati naplóban csak az ügyészségnek való átadás hónapját (1957. szeptember) rögzítették. ÁBTL 3.1.9. Pest megyei vizsgálati napló, 1099. sorszám.
- ⁴² PML XXV. 2. b. 1308/1958. 20-5641/1957. 42. Határozat a nyomozás befejezéséről, d. n.
- ⁴³ ÁBTL 3.1.9. V-144083/2. 221–222. Vizsgálati terv D. Szabó Károly pótnyomozásához, 1958. január 13.
- ⁴⁴ PML XXV. 2. b. 1308/1958. 20-184. 157–160. Jegyzőkönyv Lakos Pál kihallgatásáról, 1957. január 17.
- ⁴⁵ ÁBTL 3.1.9. V-144083/2. 99–101. Kalmár László tanúkihallgatási jegyzőkönyve, 1958. január 17.; Uo. 102–104. Lakos Pálné tanúkihallgatási jegyzőkönyve, 1958. január 18.; Uo. 105–108. Lakos Pál tanúkihallgatási jegyzőkönyve, 1958. január 20.
- ⁴⁶ ÁBTL 3.1.9. V-144083/2. 109. Sziráki István tanúkihallgatási jegyzőkönyve, 1958. január 21.; Uo. 120. K. Kovács István tanúkihallgatási jegyzőkönyve, 1958. február 3.
- ⁴⁷ ÁBTL 3.1.9. V-144083/2. 128. Kozma Gyula tanúkihallgatási jegyzőkönyve, 1958. január 5. PML XXV. 2. b. 1308/1958. 20-5691/1958. 82–83. Major János tanúkihallgatási jegyzőkönyve, 1958. január 5. Vö. PML XXV. 2. b. 1308/1958. 20-5691/1958. 7. 1957 Bül 1540. Határozat a nyomozás elrendeléséről, 1957. december 16.
- ⁴⁸ PML XXV. 2. b. 1308/1958. 236/1958. 1957 Bül 1179. Vádirat D. Szabó Károly gyóni lakos és társai ellen, 1958. február 10.
- ⁴⁹ ÁBTL 2.8.1. 272. Kérvény, 1958. január 13.
- ⁵⁰ ÁBTL 2.8.1. 272. Javaslat, 1958. január 13.
- ⁵¹ ÁBTL 2.8.1. A belügyminiszter-helyettes 277. sz. parancsa, 1958. január 29.
- ⁵² ÁBTL 2.8.1. 272. Tartalékos tiszti adatlap, 1966. február. 2.
- ⁵³ ÁBTL 2.8.1. 272. Javaslat, 1957. szeptember 11.
- ⁵⁴ ÁBTL 3.1.9. V-143026. 259. Javaslat Feigl József közbiztonsági őrizetbe vételére, 1957. március 4.
- ⁵⁵ ÁBTL 3.1.9. V-143221.
- ⁵⁶ ÁBTL 3.1.9. V-145311.
- ⁵⁷ ÁBTL 3.1.9. V-145404.
- ⁵⁸ ÁBTL 2.8.1. 272. Javaslat, 1957. szeptember 11.
- ⁵⁹ *Magyar Közlöny*, 1957. 270.; *Magyar Közlöny*, 1957. 270–271.
- ⁶⁰ ÁBTL 2.8.1. 272. Javaslat, 1958. január 13.

Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

2.8.1. Az állambiztonsági szervek nyílt állományú alkalmazottainak iratai

272. Balogh Zoltán személyi anyaga

3.1.9. Vizsgálati dossziék

V-143026. Közbiztonsági őrizetesek

V-144083/1–2. D. Szabó Károly és társai

V-143221. Dombay Miklós

V-145311. Végh Ferenc és társai

V-145404. Bezeczki Imre és társai

Pest megyei vizsgálati napló

Pest Megyei Levéltár (PML)

XXV. 2. b. Pest Megyei Bíróság iratai. Büntető perek iratai

154/1957. Balla Pál és társai pere

1308/1958. Kalmár László pere

236/1958. D. Szabó Károly és társai pere

20-5641/1957. D. Szabó Károly vizsgálati dossziéja

917/1957. Harmincz István és társai pere

Nb. 996/1957. Lakos János vizsgálati anyaga

20-5586/1957. Harmincz István vizsgálati dossziéja

20-5691/1958. Kalicza Péter és társa vizsgálati dossziéja

20-184. Balla Pál és társai vizsgálati dossziéja

Limbus: rendezetlen vegyes iratok

Nyomtatásban megjelent források

Magyar Közlöny, 1957

A Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány 25/1957. (IV. 21.) számú rendelete a „Munkás-Paraszt Hatalomért” Emlékérem alapításáról. *Magyar Közlöny*, 46. sz. április 21.

Magyar Közlöny, 1957

A Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány 1042/1957. (IV. 21.) számú határozata a „Munkás-Paraszt Hatalomért” Emlékérem alapszabályáról. *Magyar Közlöny*, 46. sz. április 21.

Hivatkozott irodalom

Takács, 2011

Takács Tibor: Nyomozás a nyomozás után. A Bicsza-gyilkosság utáni megtorlás iratai. *Betekintő*, 3. www.betekinto.hu/2011_3_takacs (utolsó letöltés: 2011. október 5.)

A magyar adventista egyház és az állambiztonság kapcsolata a „Szaniszló” fedőnevű ügynök jelentései alapján

Bevezetés¹

A pártállam – nem titkoltan – ellenséges módon viszonyult az egyházakhoz. Az egyházak működésének visszaszorításában, tevékenységük ellenőrzésében az Állami Egyházügyi Hivatalnak (ÁEH),² valamint a politikai rendőrségnek³ volt döntő szerepe. E két, egymással is és az egyházakkal is kapcsolatban állt intézmény iratanyagának megismerése elkerülhetetlen a tisztánlátás érdekében.

A volt Állami Egyházügyi Hivatal iratanyaga már a kilencvenes évek elejétől kutatható. A Hivatal – a politikai rendőrséggel ellentétben – látható intézmény volt, az egyházaknak és az egyházi személyeknek „hivatalból” kapcsolatban kellett állni az ÁEH-val, az egyházak működéséhez megkerülhetetlen tényező volt. Ez azonban nem jelenti azt, hogy működése átlátható lett volna, a tevékenységét – mint a pártállami hivatalokét általában – nagy homály fedte. Ennél a hivatalnál is mélyebb ismeretlenségben működött a politikai rendőrség, valamint az általa foglalkoztatott ügynökhálózat.

Ez utóbbi szervezetnek az iratanyaga kevésbé elérhető és feldolgozott. Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában (ÁBTL) csak a 2000-es években váltak kutathatóvá azok az anyagok, amelyek – részben – megismerhetővé teszik az adventista egyház és az állambiztonság kapcsolatát.

Az egyházakból beszerezett, illetve az egyházakba beépített ügynökhálózat nemcsak a pártállami hatalmat szolgálta ki, hanem ezzel – sajnos – alakította az egyházak történelmét is. Bomlasztó, besúgó tevékenységük követhetetlen hálót font az egyházak, tagjaik, a hívők köré. Különös szerepük volt az egyházak világszervezeteivel való kapcsolattartásban, a külföldi egyházi vezetők „kezelésében”, tájékoztatásában, mindeközben feltétel nélkül a kommunista hatalom érdekeit és elvárásait kellett teljesíteniük. Az adventista egyház történetében is kulcsfontosságú momentum ez, ugyanis a világegyház képviselői több ízben is jártak Magyarországon, és tettek kísérletet a helyzet rendezésére.

A beszerezett ügynökökön túl nem kevésbé lényeges az Egyházügyi Hivatallal való kapcsolattartásért felelős egyházi személyek tevékenysége sem. A politikai rendőrség és az ÁEH között jól szabályozott munkakapcsolat volt, ezt az ÁEH-val való egyházi hivatalos kapcsolatokat felölelő dokumentáció is bizonyítja. Mindezek miatt az állambiztonsági szolgálatok iratai, kiegészítve az ÁEH iratanyagával, különös jelentőséggel bírnak.

A hetedik napot ünneplő adventista felekezet törvényes elismerése

Az ÁEH 1951-ben történő felállítása után a pártállami egyházügyi struktúra kialakulását követően elsőként a hetedik napot ünneplő adventisták váltak az állam által elismert felekezetté, mégpedig az 1956-os események utáni visszarendeződés idején, 1957-ben. (Figyelemre méltó, hogy ezután 20 évig, a nazarénusok 1977-es elismeréséig nem kapott törvényes státust újabb felekezet.) Horváth János, a Művelődésügyi Minisztérium Egyházügyi Hivatalának⁴ elnöke 1957. május 21-én kelt levelében közölte Pechtol Jánossal, az adventista egyház elnökével, hogy „a Magyarországi H.N. Adventista Felekezetet a törvényes rendelkezések értelmében ezennel törvényesen elismert vallásfelekezetté” nyilvánítja.⁵ A hivatal elnöke az iratban megállapította, hogy a felekezet bemutatott szervezeti szabályzata megfelel az 1947. évi XXXIII. törvény által

hatályban tartott 1895. évi XLIII. törvény 7. §-ában előírt feltételeknek. A levéltári iratok között az elismertetési okmány mellett található az adventista vezetők a hivatal elnökénél 1957. április 10-én tett látogatásának a protokollszövege.⁶

Igen tanulságos a protokoll felépítése és tartalma. A felekezet vezetői az egész közösség nevében először is köszönetet mondanak a hivatalnak azért, hogy a felekezet tagjai „az alkotmányban biztosított vallás- és lelkiismereti szabadság alapján zavartalanul vallhatják hitüket és gyülekezeteikben szabadon gyakorolhatják biblikus közösségi életformájukat, biztosítva az istentisztelet korlátozás nélküli megtartását”. Azért is köszönetet mondanak a hivatalnak, hogy a felekezet „akadálytalanul folytathatja szervezeti működését és hogy a múltban felmerült belső nehézségekben hathatós segítséget nyújtott”, „megszüntette a felekezetre nézve sérelmes »államellenes« megbélyegzés”-t „és a megalázó szekta jellegét”. A protokoll államhűségi nyilatkozattal folytatódik. Ebből megtudhatjuk, hogy a felekezet 1953. június 11-én már beadvánnyal fordult a hivatalhoz, és az abban tett hűségnyilatkozatot ismétlik meg ezúttal is. Ebben kifejtik, hogy a felekezet az „Ige alapján vallja az államhatalom Istentől való rendeltetését és tanítja az állampolgári hűség minden téren való gyakorlását úgy békében, mint háborúban”. Megengedhetetlennek tartják, hogy tagjaik közül „bárki is a fennálló társadalmi rend erőszakos felforgatására irányuló államellenes tevékenységet támogasson, vagy ilyen irányú gondolatokat hirdessen”.⁷ Kifejezik továbbá: „Kötelességünknek tartjuk minden erőnkkel támogatni azokat a törekvéseket, amelyek szeretett hazánk és drága népünk jobblétének, kulturális és erkölcsi felemelkedésének célját szolgálják. Hazánk dolgozó társadalma érdemes tagjainak kívánunk bizonyulni a rend és a munka frontján. Lelkészeinktől elvárjuk, hogy közösségünk tagjait az önzetlen és tiszta embertársi szeretet és segítőkészség szellemében jó állampolgároknak neveljék. Készséggel támogatunk minden olyan nemes törekvést, amely az egyetemes béke ügyét mozdítja elő és meggyőződésünk, hogy e téren a hívő emberek és a becsületes békebarátok összefogása az evangélium szellemében felbecsülhetetlen szolgálatot tehet az egész emberiség javára.” A protokoll III. pontjában a „Szabad Egyház” eszméről vallott álláspontjukat fogalmazták meg. Eszerint vallják az állam és az egyház egymástól való teljes elválasztását, és azt, hogy „az egyház az államtól más támogatást, mint a lelkiismereti és vallásszabadság biztosítását, ne fogadjon el”, majd hozzátesszik, hogy az állam és az egyház egymástól való teljes anyagi és politikai függetlensége mellett elismerik „az állam ellenőrzési jogát, mivel a politikai hatalom tényleges birtokosa Isten rendelése folytán az államhatalom”. Felvetődött a Szabadegyházak Szövetségével való kapcsolat is. A felekezet vezetői leírták, hogy a Szövetség – az Állami Egyházügyi Hivatalra hivatkozva – megkereste az adventista egyház vezetőit, hogy lépjenek be a Szövetségbe. A protokoll értelmében így foglalt állást az egyház vezetősége: „Bár felekezetünk alapító tagja volt a Szövetségnek, 1950 augusztusában kilépett. Akkor úgy láttuk, hogy a Szövetség betöltötte küldetését, s időszerűtlenné vált, mivel Magyarország új Alkotmánya régi problémáinkat megoldotta. Ha ellenben a Szövetségbe való visszatérésünk az állam érdekeit szolgálja, felekezetünk Elnöki Tanácsa késznek nyilatkozik a kérdéstről tárgyalni, arra kérve az Állami Egyházügyi Hivatalt, hogy nyújtson teljes tájékoztatást a kérdésben.” Az irat utolsó részében az egyház működésével kapcsolatos konkrét problémákat, javaslatokat fogalmaznak meg, melyekről a felekezet az ÁEH-val tárgyalni kíván.⁸

Pechtol János, az egyház elnöke 1957. május 27-én kelt levelében megköszönte az ÁEH-nak a felekezet jogi helyzetének rendezését, és kinyilvánította a következőket: „A Felekezet Országos Elnöki Tanácsa tudatában van népi demokratikus kormányzatunknak az elismerésben megnyilatkozó bizalmának és minden igyekezetével oda fog hatni, hogy közösségünk a kívánalmaknak és kötelességeinek megfelelően hazánk jólétének építésében.”⁹

Stratégiai kérdés volt az elismertetést követően a felekezet működésének pártállami struktúrák szerinti vágányra terelése. A pártállam megosztó egyházpolitikájának következtében a hetedik napot ünneplő adventista egyházban a hetvenes években válság bontakozott ki. Az állam egyházpolitikájának része volt az, hogy az Ökumenikus Tanácson keresztül is befolyásolta, ellenőrizte az egyházakat. Lelkészek és egyháztagok egy csoportja tiltakozott a hivatalos adventista

egyházvezetésnek az ökumenikus mozgalommal kapcsolatos magatartása ellen. A belső ellentétek odáig vezettek, hogy 1984-ben a tiltakozókat kizárták az egyházból. A kizárt csoportot, melynek vezető egyénisége Egervári Oszkár lelkész, területi elnök volt, „szakadárok”-nak bélyegezte a pártállam.¹⁰ Az egyház szakadásának bekövetkeztében az Állami Egyházügyi Hivatal és a nyilvánosság számára láthatatlan politikai rendőrség kulcsfontosságú szerepet játszott. Az alábbiakban ez utóbbi szervezetnek az adventista egyházzal összefüggő tevékenységére helyezem a hangsúlyt, mert az Állami Egyházügyi Hivatal dokumentációjánál is mélyebb összefüggéseket érthetünk meg a politikai rendőrség iratanyagából.

Az állambiztonság és az adventisták – „Szaniszló” működése

A III/III. Csoportfőnökség irataiból egyrészt megtudhatjuk azt a tényt, hogy – mint minden más egyházban – az adventista egyházban is voltak beépített ügynökök, másrészt azt is, hogy tevékenységük nem volt hatástalan. Az ún. 6-os katon alapján kilenc személyről lehet megállapítani a beszervezés tényét. Terjedelménél és a „szerző” pozíciójából fakadó jelentőségénél fogva kiemelkedik a „Szaniszló Pál” fedőnevű ügynök jelentéssorozata. A 12 kötetes gyűjtemény Szakács József adventista lelkész, unió-elnök, később a Szabadegyházak Tanácsa (SZET) elnöke, majd országgyűlési képviselő nevéhez fűződik. 1956 és 1985 között állt a politikai rendőrség kötelékében, 1985-ben történt országgyűlési képviselővé választása vetett véget a kapcsolatnak.

A jelentésekből az rajzolódik ki, hogy „Szaniszló Pál” ügynöki tevékenységével döntően befolyásolta az adventista egyház működését, az Egervári-csoport külföldi megítélését, a hivatalos egyházvezetést pedig a szakadárokkal való szembeállásra „kötelezte”.¹¹ Az állam felé a szakadárokat úgy állította be, mint akiknek politikai céljaik vannak, rendszerellenesek és ezért a társadalomra veszélyesek. (Például az ifjúsággal való foglalkozás, a szocialista országok összehangolt egyházpolitikájának akadályozása, és így tovább.) Az államhatalom (adott esetben még a Szovjetunió is!) mind a külföldi egyházi vezetőkről, mind pedig az Egervári-csoportról az ő szűrőjén keresztül kapott képet. Szakács József a politikai rendőrség és az ÁEH utasításai alapján végezte tevékenységét, és hajtotta végre a pártállam akaratát. Ez a külföldi vezetők nem engedett beleszólást a magyar egyház belügyeibe, és Szakács József feladata volt az, hogy megakadályozza a beavatkozást, illetve amikor a politikai érdekek azt kívánták, akkor a külföldi vezetőket használták fel a helyzet rendezésére. Jól megfigyelhető az is, hogy a külföldi egyházvezetők kezdettől fogva ellentmondásos módon álltak az Egervári-ügyhöz. Ennek magyarázatát részben a hidegháborús világpolitikai helyzetben, részben „Szaniszló” ügynöki tevékenységében kereshetjük. Az ellentmondásos külföldi hozzáállást maga Szakács József panaszolja több ízben jelentéseiben.¹²

Az iratokból megtudhatjuk, hogy Szakács József az egyháztagoktól, prédikátoroktól folyamatosan szerzett információkat, időnként nevesíti is, hogy – egy-egy gyülekezeti vagy családi alkalmon – ki mit mondott neki (akik persze nem tudták, vagy talán csak sejtették, hogy Szakács szavai végül belügyminisztériumi asztalokon landolnak). A dokumentumok alapján az is nyilvánvaló, hogy más operatív eszközök is szerepet játszottak a helyzet „kezelésében” (további beépített ügynökök, telefonok lehallgatása, postai küldemények felbontása és így tovább). A Napi Operatív Jelentések (NOIJ) egyértelműen bizonyítják, hogy az Egervári-csoport minden lépését figyelték egészen a rendszerváltásig, és ez megfelelt a párthatározatokban megfogalmazottaknak és az állambiztonsági szervezet munkaprogramjának.¹³

„Szaniszló” 1957. évi jelentéseiben az adventista felekezet törvényes elismerése nem volt téma, de érdemes néhány momentumra felfigyelni. 1957 szeptemberében – tehát az elismerés évében – az adventista felekezet értekezletet tartott a balatonlellei üdülőben. „Szaniszló” jelentésében elmondja, hogy az „értekezlet alatt semmilyen politikai tárgyú vita vagy beszélgetés nem volt”. Hozzáteszi, hogy „ettől különösen óvakodtak a külföldiek is”, és „még a magánbeszélgetéseik alatt is a legmesszebbmenőig tartózkodtak az ilyen témáktól”. Nem sokkal vagyunk 1956 után, a felekezet megkapta a régóta vágyott állami elismerést, nehéz elhinni, hogy nem

érdekelték őket a politikai kérdések. Nyilvánvaló, hogy kényes téma volt ez akkor, és tudni kellett, hogy miről „nem ajánlott” és miről „ajánlott” beszélni. A jelentésből kiderül, hogy nem teljesen kerülték el a közéleti kérdések megvitatását. Az értekezlet utolsó napjáról a következőket jelentette „Szaniszló”: „Az értekezletet bezáró napon egy békegyűlés volt. Ezen jelen voltak a Balatonszemesi Tanács és ugyanonnan a párt képviselői. Szemmel láthatólag váratlanul jól érezték magukat. Magatartásuk fesztelen és barátságos volt. Zarka Dénes, valamint Dr. Kónya A. atomfizikus előadása után a balatonszemesi párttitkár is felszólalt. Ő maga sem gondolt arra, hogy ez a Felekezet ennyire megértette hivatását, napjaink eseményeiben.” Az ügynök különös gonddal figyelte, hogy a külföldi egyházi vendégek hogyan viszonyulnak az értekezlethez. Sietett is megnyugtatni a politikai rendőrséget: „Egyesek úgy vélték, hogy a külföldről érkezett egyházi vezetők nem fognak részt venni ezen a gyűlésen, gondolva, hogy nyugati körök nem jó szemmel néznék, de ez nem így volt, mert igen nagy érdeklődéssel hallgatták végig az egyes »Béke« felszólalásokat. S minden jel arra mutatott, hogy nagyon jól érezték magukat.”¹⁴

A fenti sorok mutatják, hogy a törvényes elismerés első pillanatától fogva a politikai rendőrség örködött azon, hogy az adventista felekezet működése a kommunista hatalom érdekeinek megfelelően alakuljon. A jelentésből az is látható, hogy az egyház (mint minden más egyház esetében is) külföldi kapcsolatai kiemelt figyelmet érdemeltek. A későbbi levéltári dokumentumok is azt támasztják alá, hogy vissza-visszatérő kérdés volt a nemzetközi kapcsolatok ellenőrzése, alakulásának befolyásolása.

A hetvenes évek végétől, a nyolcvanas évek elejétől aztán nemcsak az adventista egyház egyszerű külföldi kapcsolatai voltak fontosak, hanem előtérbe került a külföldi egyházi szervezettől való függőség kérdése is. A külföldi egyházi szervezetek és személyek szerepe akkor vált fontossá, amikor az ökumenikus mozgalom miatt tiltakozás alakult ki az adventista egyházban, és a tiltakozók ügyében született döntéseknél meghatározó volt a külföldi egyházi vezetők ténykedése.¹⁵ Az Állami Egyházügyi Hivatal az egyházpolitikai érdekeknek megfelelően engedte a külföldi vezetők beavatkozását, és manipulálta őket a pártállami érdekek szerinti döntések meghozatalára.¹⁶

Jellemző a tartótiszt Szakács egyik, 1976-os jelentéséhez fűzött értékelése: „Az adventista egyházvezetés folyamatosan harcol Egervári Oszkárék ellen, rendszeres személyes megjelenésükkel erősítik a gyülekezetek fegyelmét, melyről a divíziót¹⁷ is tájékoztatják. Ma már eredményeket is fel tudnak mutatni, egyre több olyan adventista hívó fordul szembe Egerváriékkel, akik eddig velük tartottak. Ebben az irányban vannak foglalkoztatva operatív kapcsolataink is. Különösen a divízióval folytatandó tárgyalások alkalmával igyekeznek lejáratni a szélsőséges személyeket és csoportokat.”¹⁸

Különösen figyelemreméltó Szakács Józsefnek Robert H. Pierson elnökről¹⁹ 1976-ban készített többoldalas jellemzése. A jellemzés elkészítésére a tartótiszt utasította Szakács Józsefet. Erre azért volt szükség, mert Pierson 1977-ben a Moszkvában rendezett *Vallásos küldöttek a tartós békéért, a leszerelésért és a népek között viszonyokért* című világkonferenciára hívták meg, és a szovjet állambiztonság kért róla előzetesen információt. A jelentés alapján tájékoztatót küldtek a „szovjet elvtársak” részére. A helyzet azért volt különleges, mert 58 év után, 1975-ben először vettek részt szovjet küldöttek a Generál Konferencián (GK). Szakács jelentése szerint a Generál Konferencia után Pierson levelezni kezdett a szovjet adventista vezetőkkel, és célul tűzte ki, hogy segít feloldani a szovjet adventisták szervezeti problémáját, valamint kapcsolatuk kiépítését a világszervezettel. Piersonnak a szocialista országokhoz való viszonyulásáról pedig azt írja Szakács, hogy „Pierson az 1976-os imaheti anyagban Isten gyermekeinek nevezi, jó embereknek mondja azokat is, akik semmilyen valláshoz nem tartoznak”. Megjegyzi, hogy „értékelni lehet az ilyen gondolatokat”, mert „nem más ez, mint a hidegháborús politika időszakában az enyhülés szava”. Siet leszögezni azonban, hogy azokra az emberekre, akik nem tartoznak semmilyen valláshoz sem, ugyanakkor „a »bosszúállás napját hirdetik« a jehovistákkal együtt Vankó Zsuzsa²⁰ és Egervári egész seregükkel itt Magyarországon”.²¹

Fontos mozzanat az a megjegyzés, hogy Szakács „a hidegháborús politika időszakában az enyhülés szava”-ként aposztrofálja Pierson fent idézett gondolatát. Naivitás lenne azt gondolni, hogy a világpolitika (a mai távlatból már világtörténelem)

menetétől elvonatkoztatva tudott az adventista világegyház vezetése döntéseket hozni. Még akkor is, ha ez Szakács megjegyzése, igazat kell neki adni abban, hogy a hetvenes években, amikor az enyhülés megkezdődik, az egyházak is felhasználják az enyhülést, és kompromisszumokkal ugyan, de tesznek lépéseket. Miközben – Szakács is panaszolja – érezni, hogy erkölcsileg mit tartanak helyesnek a külföldiek, a hivatalos nyilatkozatokban és döntésekben végül a magyar unió és a hivatalos pártállami egyházpolitika szellemében foglalnak állást. Ennek okát két tényezőben ragadhatjuk meg: egyfelől a politikai rendőrség operatív tevékenysége (beleértve Szakács munkáját is) megtéveszti, befolyásolja őket, másfelől a hidegháború éveiben nekik sem volt szabad kockáztatni egy válság kirobbantását. Azt nem tudjuk, hogy az amerikai és a nyugati titkosszolgálatok mennyire voltak beépülve az adventista vezetők közé, de sejthetjük, hogy ők sem teljesen „szabadon” döntöttek mindenben, és mögöttük volt az a politikai magatartásukra vonatkozó kötelezettség, hogy ne tegyenek semmit, ami az amerikai–szovjet viszonyt tovább terhelné. Tehát „politikailag” nekik is el kellett számolni saját hazájuk felé, még akkor is, ha nem lehet egy lapon említeni a két világrendszert. 1975 után, amikortól a Szovjetunió is képviseltette magát a Generál Konferencián, az esetleges politikai provokációk miatt fokozottan ügyelni kellett a rend fenntartására. **22**

Szakács József mindvégig próbálta megakadályozni, hogy a Generál Konferencia által kiadott anyagok érvényesüljenek a magyar adventista egyházban. Erre nagyon jó példa az, amikor 1974-ben Erdélyi László²³ – Vankó Zsuzsával együttműködve – a GK által kiadott *Boldog Élet* című tanulmányt egy az egyben szerette volna kiadni. Ezt Szakács József – a politikai rendőrséggel a háta mögött – megakadályozta, és Erdélyit fegyelmissel részesítette. Tehát azokat járatta le a BM előtt, akik a világegyház irányvonalához ragaszkodtak volna. Ezzel szemben a hivatalos egyházvezetés a pártállam „szája íze” szerinti anyag kiadásával értett egyet. **24**

Sőt, Szakács József 1974-ben a SZET delegációjának szovjetunióbeli látogatásakor is a szocialista egyházpolitika mellett és egyidejűleg az adventista világegyház, a GK ellen dolgozott. Jelentésében – többek között – megjegyezte, hogy „meg lehetne találni azt a bizonyos Generál Konferencia-i illuzionista látásmódot elhalványítani”, és „reális tényekre építtetni az egyház értelmesebb tagjaival”. A tartó tiszt meg is jegyzi a jelentés után, hogy az ügynököt „feladataira az ÁEH készítette fel”, és a „delegáció jól látta el feladatát, az ÁEH utasításait betartották”.²⁵ Még abban az évben, augusztusban Szakács József Helsinkiben részt vett az adventista egyház konzultatív találkozóján, ahol Pierson GK-elnököt tájékoztatta a Szovjetunióban tett útjáról. Szakács az BM-nek írt jelentésben a találkozó után azt írta, hogy Pierson elnök „elfogadta, hogy ott mivel több kis egyház jó munkát tud végezni, csak a helyi adventisták esztelen – konzervatív – gondolkodása miatt van a fennálló helyzet, amin egy szervezéssel, jó választással segíteni lehetne”, és hozzátette, hogy „ezt ott a helyiek a SZU-ban kell ellássák és megoldják”.²⁶ Még ez év szeptemberében Szakács József a delegáció másik két tagjával együtt kormánydicséretben részesült a SZU-ban végzett munkájáért, Szakács külön azért, mert „a Helsinkiben tartott konferencián a magyar egyház érdekeit pozitív eredménnyel tudta képviselni”.²⁷

Szakács jelentése az 1975-ös Generál Konferenciáról szintén nagyon sokat elárul: „Háttérből irányítva 1965-től, 1970-től pedig céltudatosan arra törekedett az egyház vezetője, hogy egy következetes politikai magatartást kövessen a magyar egyházvezetés. Ennek a gyümölcse már látható volt az 52. GK-n.” „A magyar egyházvezetés a Hazafias Népfront célkitűzéseit többé-kevésbé teljes létszámmal igyekezett már magáévá tenni. Szem előtt tartjuk szüntelen Kádár János főtitkár szavait és azokat a célkitűzéseket, miszerint az eredményeket propagálni kell mindenki előtt. Az adventista egyház számára a világgyűlés most egy ilyen alkalom volt.”²⁸

Még ezen az őszön Egervári Oszkár és Vankó Zsuzsa követelték, hogy Szakács József egyházelnököt és Oláh Károly főpénztárost azonnal bocsássa el az egyház. Ezzel szemben az történt, hogy Vankó Zsuzsa lett elbocsátva 1975. október 2-án, Egervári Oszkárt pedig egy hónapra szabadságolták és felmentették tisztségéből. **29**

Számtalan bizonyítékot lehet felsorakoztatni amellet is, hogy Szakács nemcsak az egyházpolitika menetét befolyásolta, hanem ügynöki tevékenysége mennyire tudott ártani a személyes életében is. „A hangadók adatait soron kívül beszerezzük és az

illetékes helyi állami, társadalmi szervek vezetőinek figyelmét felhívjuk negatív tevékenységükre” – olvassuk egy helyütt.³⁰

A fenti sorok bepillantást engednek egy kisebb felekezet pártállami történetének eddig nem ismert háttérébe. Az adventista felekezetben történtek állambiztonsági vonatkozásai történelmi tanulsággal szolgálnak: „Szaniszló” közreműködése valóságos szakadást eredményezett, melynek alapvetően nem hitelvi, hanem politikai okai voltak. A besúgói tevékenységen keresztül kibontakozik a beavatkozó állam rejtett, ám annál hatékonyabb egyházromboló mechanizmusa.

¹ A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

² Köbel, 2000: 504–512., Köbel, 2001: 608–618.

³ Köbel, 2002: 66–74.

⁴ 1956–1959 között az Állami Egyházügyi Hivatal betagozott a Művelődési Minisztériumba. Bővebben Köbel, 2000.

⁵ MOL-XIX-A-21-a-166-1/1957. Eln. számú irat.

⁶ MOL-XIX-A-21-a-166-1/1957/Eln. számú irat melléklete: „A H.N. Adventisták Felekezete Országos Elnöki Tanácsa elnöke Pechtol János és három egyházkerület elöljárója, Tóth Gyula, Zarka Dénes, Berghauer Imre az Állami Egyházügyi Hivatal elnökénél, Horváth János úrnál 1957. április 10-én tett látogatásának protokoll szövege.”

⁷ Az 1956-os eseményekre utalva a következőt jegyzi meg: „Ehhez az elvhez való szilárd ragaszkodásunkkal magyarázható, hogy hazánkban 1956 év őszén lezajlott tragikus események alatt közösségünk prédikátorai és tagjai közül senki sem vett részt az erőszakosság és vérontás cselekményeiben és az államrend ellen irányuló akciókban.” Uo.

⁸ Például lelkészek működési engedélye és utánpótlása, gyermekek vallásos nevelése, a szombat problémája, külföldi kapcsolatok, kiutazások, építkezések és így tovább.

⁹ MOL-XIX-A-21-a-166-2/1957. számú irat.

¹⁰ Bővebben Köbel, 2001.

¹¹ Például Zarka Dénessel kapcsolatban egyszer méltatlankodva megjegyzi, hogy „mint országos titkárnak hivatalból kellene elítélni Egerváriékat”. ÁBTL 3.1.2. M-40918/7. „Szaniszló” feljegyzése, 1976. július 16.

¹² Erre egyik példa Szakács József 1983. március 21-én kelt feljegyzése: „1975 óta a Divízió a legkülönbözőbb módon avatkozott be. [...] 1976-tól 1981-ig eltette E. Ludescher Divízió elnök az Egervári-féle frakciót, mígnem 1982 elején Wilson úr, a világszervezet elnöke, nagyon komoly intő szándékú levelet küldött az Egevári-féle csoport számára. [...] Ezt a levelet, mely megszüntette volna a szakadás állapotát, Ludescher Divízió elnök 1982-ben félreértelmezte, szándékosan más irányba terelte, mígnem valósággal megkövesedett a jelenlegi helyzet.” ÁBTL 3.1.2 M-40918/10. Másik példa Wilson Generál Konferencia-elnök és Miklós Imre levelezése 1984-ben, miután a világegyház vezetői, 1984-ben kizárták az Egervári-csoportot. MOL-XIX-A-21-a-11-2/1984. Jelentés a H.N. Adventista Egyház Generál Konferencia (Washington) elnökének és az Euro-Afrika Divízió (Bern) vezetőinek 1984. január 18-30-ig Magyarországon tett látogatásáról.

¹³ Többek között: ÁBTL 2.7.1. Győr-Moson-Sopron megye-5/87. 1987. február 24.; Uo. Heves megye-18/87. 1987. április 8. és Uo. Békés megye-29/87. 1987. augusztus 12.

¹⁴ ÁBTL 3.1.2. M-40918. „Szaniszló” jelentése.

¹⁵ MOL-XIX-A-21-a-11-2/1984. Cím nélkül. 1984. február 7., MOL-XIX-A-21-a-11-2-a/1984. Cím nélkül. 1984. április 16. MOL-XIX-A-21-a-11-2-b/1984. N. C. Wilson és Miklós Imre levélváltása. D. n.

¹⁶ „Szaniszló” ügynök, amikor a tiltakozó csoport elleni fellépés sikere érdekében szükségét érezte a külföldi egyházvezetés segítségének, 1983-ban azt szorgalmazta, hogy „a Divízió kimondja az Egervári csoport illegalitását”. Egyébként a magyar egyház belügyeibe való beavatkozásnak tekintették a külföldi egyházi vezetők fellépését, különösen akkor, amikor az Egervári-csoportot bátorították és támogatták. ÁBTL 3.1.2 M-40918/10., valamint MOL-XIX-A-21-d-0033a-2/1984. A protestáns és kisfelekezeteknél jelentkező reakció, ellenzéki megnyilvánulások tapasztalatai. „A kisegyházaknál lezajlott választásokat sikerült olyan irányba befolyásolni, hogy a vezetés összetétele a meglévő személyi ellentéteket enyhítse. El tudtuk érni, hogy az adventista világszervezet vezetői elhatárolják magukat az Egervári csoporttól.” Lásd még: MOL-XIX-A-21-b-45.992/1984.

¹⁷ A nemzetközi adventista egyház területi szervezeti egysége a divízió.

¹⁸ ÁBTL 3.1.2. M-40918/7. „Szaniszló” jelentése, 1976. november 26.

¹⁹ Robert Howard Pierson, a Hetedik napot Ünneplő Adventista Egyház Generál Konferenciájának – az egyház legfőbb szervének – elnöke volt 1966–1979 között.

²⁰ Adventista lelkész.

²¹ ÁBTL 3.1.2. M-40918/7. „Szaniszló” jelentése. Robert H. Pierson adventista egyház világszervezet elnökének jellemzése, 1976. szeptember 30.

²² 1980-ban a szovjet delegátusokat a GK vezetőivel együtt szállásolták el, elkülönítve a többi szocialista ország küldötteitől.

²³ Adventista lelkész.

²⁴ A politikai rendőrség értékelése Szakács ezzel kapcsolatos jelentéséről a következőképpen hangzik: „Erdélyi L. kijátszotta az egyházvezetőség éberségét, egy az egyben az amerikai szombat iskola anyagát akarta kinyomtatni. A tanulmány tele van inkriminált résszel, ami komolyan fanatizálhatta volna az adventista hívőket. Az egyház elnöksége (nagyon helyesen) miután megismerte Erdélyi szándékát, a nyomdai előállítást megakadályozta, s egyházfegyelmi keretében a történelemért felelősségre vonta. Feladat: Javasolja az egyház elnökségének egy új Boldog Élet elkészítését, átdolgozott formában, melyet nyomdai előállítás előtt egy bizottság lektorálja.” ÁBTL 3.1.2. M-40918/6. „Szaniszló” feljegyzése. Erdélyi László adventista egyház osztálytitkárának ellenséges tevékenysége.

²⁵ Uo. „Szaniszló” jelentése. A SZET delegációjának Szovjetunióbeli látogatása, 1974. augusztus 27.

²⁶ Uo. „Szaniszló” feljegyzése a H.N. Adventista Egyház finnországi konzultatív találkozó tevékenységéről, 1974. augusztus 29.

²⁷ Uo. „Szaniszló” feljegyzése, 1974. szeptember 10.

²⁸ Uo. „Szaniszló” feljegyzése, 1975. augusztus 13.

²⁹ Uo. „Szaniszló” jelentése. D. n.

³⁰ Uo. „Szaniszló” jelentése, 1975. november 13.

Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

2.7.1. Napi Operatív Információs Jelentések (NOIJ)

3.1.2. Munka dossziék (M-dossziék)

M-40918/6. „Szaniszló Pál”

M-40918/7. „Szaniszló Pál”

Magyar Országos Levéltár (MOL)

XIX-A-21-a Állami Egyházügyi Hivatal. Elnöki iratok, 1951–1989.

XIX-A-21-b Állami Egyházügyi Hivatal. Általános iratok, (1945) 1951–1989.

Hivatkozott irodalom

Köbel, 2000

Köbel Szilvia: Az Állami Egyházügyi Hivatal működése az 50-es években, 1951–1959. *Magyar Közigazgatás*, 8. sz.

Köbel, 2001

Köbel Szilvia: Az Állami Egyházügyi Hivatal működése az újjászervezéstől a megszűnésig, 1959–1989. *Magyar Közigazgatás*, 10. sz.

Köbel, 2001

Köbel Szilvia: Vallásfelekezetek törvényes elismerése a Kádár-korszakban. *Jogtudományi Közlöny*, 6. sz.

Köbel, 2002

Köbel Szilvia: „Aktív ateista propaganda”. Politikai rendőrség és egyházpolitika. *Beszélő*, 9–10. sz.